

Роднае слова

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар педагагічных навук Г. Валочка
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламёдаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 кандыдат філалагічных навук І. Капылоў
 доктар гістарычных навук, доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
 доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар культуралогіі А. Павільч
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракацова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Р. Аладава, М. Аляхновіч, Г. Арцяменак,
 А. Багданава, З. Бадзевіч, А. Белая,
 Н. Гаўрош, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 В. Карамазяў, У. Каяла, Е. Лявонава,
 В. Ляшук, В. Ляшчынская,

А. Макарэвіч, З. Мельнікава, П. Міхайлаў,
 М. Новік, В. Русілка, У. Сенькавец,
 А. Солахаў, А. Станкевіч,
 П. Сцяцко, Н. Усава,
 Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, А. Марціновіч,
 Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
 Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*: Рыхтуемса да алімпіяды, З вопыту работы, Дыдактычны матэрыял, У дапамогу педагогу, Настаўнік прапануе; *Калі закончыўся ўрок*: З вопыту работы, Настаўнік прапануе, Год малой радзімы),
Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: Пачынальнікі, Новае прачытанне, Год малой радзімы, Лучнасьць музаў, Перазовы, На кніжную паліцу),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*: Мова мастацкіх твораў, Майстэрства творцы, Малады даследчык прапануе, З гісторыі слоў, Скарбы мовы, Жывое слова, Крытыка і бібліяграфія),
Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная культура*: Святыні, Светлыя імёны Беларусі, Год малой радзімы, На скрыжаванні культур, Асобы, З гісторыі выяўленчага мастацтва, Малады даследчык прапануе),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурныя рэдактары
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

Марыя Кныш,
Вольга Барздова,
Наталля Шапран,
Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
Канстанцін Лісецкі,
Валянціна Ракіцкая.

2018/10

(370)

кастрычнік

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 "САЮЗ
 ПІСЬМЕННІКАЎ
 БЕЛАРУСІ"

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 "РОДНАЕ СЛОВА"»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 "Беларуская мова
 і літаратура ў школе")

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Мельнікава Анжэла. Вацлаў Ластоўскі як ідэолаг беларускага адраджэння.....	3
Шамякіна Таццяна. Гістарычны і прыродны каларыт аповесці “Дзікае паляванне караля Стаха” Уладзіміра Караткевіча.....	8
Дасаева Таццяна. Зямля, дзе было накіравана нарадзіцца...: Случчына ў аўтабіяграфічнай прозе Алены Васілевіч.....	13
Мойскі Алесь. “Каб ажывіць усмешку, я вусны мармуровыя пацалаваў”: Розныя віды мастацтва ў паэзіі Максіма Танка.....	17
Батурына Алена. Ад Ляноры да Эмілі – гісторыя аднаго літаратурнага пераўвасаблення.....	20

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Савіцкая Ірына, Пятрова Наталля. Асаблівасці функцыянавання рэлігійнай лексікі ў рамане “След ваўкалака” Леаніда Дайнекі.....	25
Багамолава Алена. Стылістычныя прыёмы, заснаваныя на цытаванні, у кантэксце мастацкага маўлення.....	28
Пахірка Вераніка. Марфалагічная адаптацыя германізмаў у мове фальклорна-дыялектных запісаў XIX ст.....	31
Макарэвіч Аляксандр. <i>Прадпрымальнік, прадпрыемец, прадпрыемца. Жалаванне, пенсія, заробак</i>	35
Трухан Тамара. Анамастыка Магілёўшчыны.....	38
Каўрус Алесь. Чытаем, слухаем, згадваем роднамоўнае. <i>Працяг</i>	41

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Мароз Святлана, Ржавуцкая Марына. Тэматычныя трэніровачныя практыкаванні па беларускай мове: Словазлучэнне.....	48
Салодкая Жанна. Складаназалежныя сказы з адной даданай часткай: Урок беларускай мовы (IX клас) ...	52
Мінкевіч Галіна. Кампетэнтнасна-арыентаваныя заданні па беларускай мове (VI клас).....	56
Куляшова Наталля. Апавяданне “Першае каханне” Уладзіміра Аляхновіча: Урок пазакласнага чытання (VII клас).....	58

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЁРОК

Нікалайчык Тамара. Старонкі нашай спадчыны: Літаратурна-музычная гасцеўня (VI клас).....	61
---	----

Казлоўская Ірэна. “Пачынаецца ўсё з любові...”: Літаратурна-музычная вечарына да 70-годдзя з дня нараджэння Яўгеніі Янішчыц (IX – XI класы).....	64
Палаўко Вольга, Палаўко Іван. Горад над Пінай: Літаратурна-музычная кампазіцыя.....	68

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Усніч Анастасія. Вытокі паломніцтва як канфесійная традыцыя беларусаў рыма-каталіцкага веравызнання.....	74
Кожан Кліменцій. Памяць пра Язэпа Драздовіча.....	78
Лабачэўская Святлана. Найменні дрэў у народных песнях Ашмяншчыны.....	80
Біргер Аляксандр. Беларускі след у ізраільскай культуры.....	83
Высоцкая Надзея. Сувязь часоў і пакаленняў: Да 80-годдзя з дня нараджэння Савелія Ямшчыкова.....	86
Шаахэн Хуан. Мастацкія асаблівасці кітайскіх размалёваных гліняных фігурак (ніжэнь чжан) і іх выкарыстанне ў графічным дызайне.....	89
Чжыюань Хуан. Формы і тэхналогіі сучаснага мастацтва.....	92

На кніжную паліцу. Трус М. Славакія – Беларусь: кніжныя крокі збліжэння: Пра кнігу “Крыжы на ростанях” Ё. Лайкерта (24).
Крытыка і бібліяграфія. Шаршнёва В. Першы вучэбны дапаможнік па стылістычным рэдагаванні беларускамоўнага тэксту: Пра кнігу “Стылістычнае рэдагаванне і карэктура” В. Ляшчынскай (46).
Дыдактычны матэрыял. Бурвін Л. Афарыстыка Ніла Гілевіча. <i>Працяг</i> (55, 72).
Літаратурны ветразь. Сівурава Л. Воблакі плывуць да Беларусі, Ля пустых хацін, Дзве долі, Вечаровы настрой (73).
Паэтычная старонка. Караткевіч У. Гісторыя з першым каханнем. Грахоўскі С. Вяршыня кахання. Броўка П. Косы. Русак А. “Толькі з табою мне хочацца быць...” (60). Жуковіч В. Беларус (61). Пісьмянкоў А. Зіма (63). Васілевіч А. Памяці Жэні Янішчыц. Шніп В. Балада Яўгеніі Янішчыц (67). Лось Е. Продкі (68). Дудзюк З. Пінскія ткалі (71). Вагер З. “Над ціхай палескай ракой...” (72).
Да Дня маці. Багдановіч Л. Да мамы. Шабовіч М. “Нічога мераць не хачу на грошы...” Падліпская З. “Якія мы шчаслівыя былі...” (95).
Песню бярэце з сабою. Матулечка цудоўная мая (словы Л. Воранавай, музыка А. Барысевіча) (96).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навук, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навук (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак.

Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Дасылаючы матэрыялы для публікацыі ў нашым часопісе, аўтары тым самым перадаюць выдаўцу невыключныя маёмасныя правы

на ўзнаўленне, распаўсюджванне, паведамленне для ўсеагульнага ведама і іншыя магчымыя спосабы выкарыстання твора

без абмежавання тэрыторыі распаўсюджвання (у тым ліку ў электроннай копіі часопіса).

Прабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rod-slova.by.

ВАЦЛАЎ ЛАСТОЎСКИ ЯК ІДЭОЛАГ БЕЛАРУСКАГА АДРАДЖЭННЯ

УДК 821.161.3 – «19» 09 (075.8)

У артыкуле аналізуецца погляды аднаго з ідэолагаў беларускага адраджэння пачатку XX ст. В. Ластоўскага на праблемы нацыянальнага. Паказваецца, што галоўныя інтэнцыі В. Ластоўскага накіраваны на сцвярджэнне самабытнасці беларускай нацыі, выхаванне новага беларуса, самастойнага і самадастатковага суб'екта гісторыі, на далучэнне народа да вопыту нацыянальнай гісторыі, абуджэнне гістарычнай памяці. Адно з цэнтральных месцаў у публіцыстыцы В. Ластоўскага займае моўнае пытанне.

Ключавыя словы: *нацыянальная ідэнтычнасць, гісторыя, канцэпцыя, ідэя, публіцыстыка, міфалагізацыя.*

The article is about V. Lastousky's views on national problems. V. Lastousky is one of the ideologists of the Belarusian revival of the early XX century. The author of the article shows that the main intentions of V. Lastovsky are aimed to the establishment of the identity of the Belarusian nation, the education of a new image of the Belarusian, independent and self-sufficient subject of history, to the introduction of the people to the experience of national history, the awakening of historical remembrance. One of the central in V. Lastousky's journalism is the language issue.

Выключная роля ў нацыянальным адраджэнні пачатку XX ст., у выпрацоўцы нацыянальнай ідэі, вербалізацыі асноўных прыкмет беларускай ідэнтычнасці належыць Вацлаву Ластоўскаму (1883 – 1938), таленавітаму пісьменніку, публіцысту, вучонаму. В. Ластоўскі знаходзіўся ў эпіцэнтры тых лёсавызначальных гістарычных працэсаў, што адбываліся ў Беларусі першай трэці XX ст.: быў адказным сакратаром газеты “Наша Ніва”, пасля пераезду з Коўна ў Мінск у 1927 г. да самага арышту ў 1930 г. быў правадзейным членам Інстытута беларускай культуры, вучоным сакратаром Беларускай акадэміі навук. Навуковы дыяпазон В. Ластоўскага – выключны. Ён адзін з першых акадэмікаў у Беларусі. Аўтар манументальнай “Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі. Спроба паясьніцельнай кнігопісі ад канца X да пачатку XIX стагодзьдзя” (1926), дзе сабраныя звесткі пра амаль тысячу помнікаў беларускай пісьменнасці, першай працы па гісторыі Беларусі – “Кароткая гісторыя Беларусі” (1910), артыкулаў па гісторыі Беларусі (“Калісь і цяпер: Гістарычна-грамадзянскія нарысы”; 1918), “Падручнага расійска-крыўскага (беларускага) слоўніка” (1924), які ўключаў “Крыўска (беларускі) іменнік”, слоўнік арніталагічных тэрмінаў “Назовы птахаў”, батанічных – “Іменнік раслін”, вайсковых – “Вайсковая каманда”. У суаўтарстве з К. Дуж-Душэўскім выдаў “Слоўнік геаметрычных і трыганаметрычных тэрмінаў і сказаў” (1923), у суаўтарстве з М. Шчакаціхіным – “Праваднік па адзеле сучаснага беларускага малярства і разьбярства” (1929). Таксама В. Ластоўскі працаваў над фундаментальнай манаграфіяй “Матэрыяльная культура Бела-

русі”, якая ахоплівала перыяд ад XVI да XX ст. Менавіта В. Ластоўскі ініцыяваў знакавую дыскусію 1913 г. пра шляхі развіцця беларускай літаратуры, быў укладальнікам зборніка “Вянок” М. Багдановіча. Працаваў дырэктарам Беларускага дзяржаўнага музея, загадчыкам кафедры этнаграфіі Інбелкульту, рэдагаваў “Працы кафедры этнаграфіі”, актыўна ўдзельнічаў у працы Камісіі жывой беларускай мовы, уваходзіў у Камісію па ахове помнікаў старасветчыны ў БССР. В. Ластоўскі арганізоўваў этнаграфічныя экспедыцыі па Беларусі. Менавіта падчас адной з іх быў адшуканы Крыж Еўфрасінні Полацкай. В. Ластоўскі ўклаў зборнік фальклорных запісаў “Прыпеўкі (песні – песень)” (1918), зборнік “Загадкі” (1918).

Клапаціўся В. Ластоўскі і пра адукацыю на роднай мове. У 1915 г. ён склаў і выдаў “Першую чытанку: кніжыцу для беларускіх дзетак дзеля навукі і чытання”, у 1916 г. – “Родныя зярняты: кніжыцу для школьнага чытання”, у 1918 годзе – “Незабудку: першую пасля лементара чытанку” і “Сейбіт: другую пасля лементара чытанку для пачатковых школ”.

А яшчэ была плённая выдавецкая дзейнасць (літаратурна-навуковы часопіс “Крывіч”) і літаратурная творчасць. У. Конан, улічваючы маштаб асобы і дзейнасці В. Ластоўскага, назваў яго “пачынальнікам беларускага фундаменталізму” [6, с. 240]. Высакародная і эфектыўная праца В. Ластоўскага была гвалтоўна абарваная арыштам у 1930 г. і расстрэлам у 1938 г.

Вацлаў Ластоўскі – адзін з ідэолагаў нацыянальнага беларускага адраджэння. У «Прадмове да № 1 часопіса “Крывіч”» ён пісаў: “рэдакцыя мае

на мэце... прылажыць усіх высылкаў да адишукання шляхоў к самавызначэнню Беларусі ў сферы духоўнасці» [8, с. 323]. Ва «Уступным артыкуле да № 1 часопіса “Крывічанін”» ён адзначыў: “...у нас ляжыць аблогам тэарэтычная пастаноўка беларускага пытання з палітычна-гістарычнага боку і папулярызацыя яго між грамадзянства” [8, с. 314].

Асновы праекта нацыянальнага адраджэння і самаўсведамлення сфармуляваны В. Ластоўскім у артыкулах “Нацыянальнае пытанне”, “Нашы цэннасці”, «Прадмова да № 1 часопіса “Крывіч”», «Уступны артыкул да № 1 часопіса “Крывічанін”», “Прамова ў Жэневе”, «Прадмова да “Падручнага расійска-крыўскага (беларускага) слоўніка”», “Што спрыяе разросту і ўпадку народаў і дзяржаў”, “Патрыятычны малітвеннік”, «Прадмова да “Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі”» і інш. Погляды В. Ластоўскага на нацыянальнае грунтуюцца на сур’ёзнай навуковай аснове, высокім узроўні нацыянальнай самасвядомасці аўтара, перакананасці ў гістарычнай і сацыяльнай абумоўленасці працэсу беларускага адраджэння.

Творцу можна ахарактарызаваць ягонымі ж словамі: мэтанакіравана працаваў “над утрыманнем беларускай свядомасці” [8, с. 277], збіраў матэрыялы пра беларускую пісьменнасць [“Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі”], артэфакты беларускай культуры [“Рухомыя друкарні на Беларусі і Украіне”, “Кальвінскія зборы на Беларусі”, “Новагародская аўтакефальная мітраполія”, “Крыўскі варыянт быліны аб Іллі Мурамцы”, “Віленская грэка-лаціна-руская акадэмія”, “Пачайнская друкарня”, “Крыўскі (беларускі) старадаўні лістоўны стыль”, “Беларускія (крыўскія) друкі ў Тыльзіце”].

Пісьменнік заяўляе пра нацыянальна-самабытны характар Беларусі: “Мы крывічы, а не Русь Літоўская, Варажская ці Маскоўская, Белая ці Чорная, мы асобны славянскі народ, не правінцыянальная чыясь адмена” [8, с. 380], «...як “крывічы” – мы асобны індывідуум, асобнае славянскае племя са сваёй багатай мінуўшчынай, сваёй асобнай мовай, тэрыторыяй і духовай творчасцю» [8, с. 386].

Галоўныя інтэнцыі В. Ластоўскага накіраваны на ўсёахопны аналіз сацыяльнага і культурнага становішча нацыі дзеля выхаду яе на новы ўзровень развіцця, на сцвярджэнне самабытнасці беларускай нацыі, выхаванне новага беларуса, самастойнага і самадастатковага суб’екта гісторыі.

Дзякуючы В. Ластоўскаму, А. Луцкевічу, М. Багдановічу і іншым дзеячам нацыянальнага адраджэння пачатку ХХ ст. беларускае перастае атаясамлівацца выключна з этнічнай сферай і пачынае выступаць полем для культурнага самавызначэння і дзяржаўнага будаўніцтва.

На першае месца В. Ластоўскі ставіць пытанне пра станаўленне беларуса як суб’екта гісторыі: “Мы павінны знайсці саміх сябе ў кожнай дзедзіне духовай і матэрыяльнай творчасці, у сацыяльным укладзе, у рэлігіі і мастацтве” [8, с. 399]. В. Ластоўскі гаворыць пра неабходнасць усвядоміць “сваю індывідуальнасць (у мове, у абыхадах, у мастацтве і пісьменнасці)” [8, с. 384]. Сцвярджае, што толькі народ “з ярка выражанымі індывідуальнымі рысамі або ярка акрэсленымі імкненнямі” [8, с. 396] здольны стварыць уласную дзяржаву. Ён высокая цаніў маральныя ідэалы, веру ў непераадольную волю чалавека да прагрэсу і светлай будучыні.

Сіла нацыі, на думку В. Ластоўскага, залежыць ад глыбіні ўсведамлення сваёй далучанасці да супольнасці: “Найбольш сілы мае той народ, каторы патрапіў усіх сваіх членаў злучыць у адно, дзе ўсе думваюць і пачуваюць, як адзін чалавек, а кожны – так, як усе, хто належыць да гэтай нацыі, творчы, аднак, такую гарманічную цэласць, што аддзельныя асобы могуць найшырэй выявіць усе свае асобеннасці, усю арыгінальнасць сваёй творчасці” [8, с. 256]. В. Ластоўскі разглядаў нацыянальную самаідэнтыфікацыю як паступальны рух, як яднанне народа і культурнай эліты, асобы і грамадства.

Вацлаў Ластоўскі быў адным з першых, хто паставіў пытанне пра нацыянальны стыль (артыкул “Аб патрэбе стылю ў жыцці народа”): “Стыль – гэта наша душа, душа народа, стыльнасць – адбіццё нашай душы на нашых творах” [8, с. 256]. Асэнсоўваючы структуру нацыянальнага стылю, даследчык вылучае мову, этнаграфічныя дэталі, веравызнанне, спецыфіку пабудовы грамадскага ладу. Ён пастаянна акцэнтаваў увагу на духоўнасці як вызначальным складніку нацыянальнай самабытнасці. У артыкуле “Нацыянальнае пытанне” В. Ластоўскі піша пра небяспеку духоўнага нівелявання: “...з утратай незалежнасці кожны народ трапляе пад уплыў пераможцы і памалу загубляе сваю індывідуальнасць, а разам з ёй і сваю індывідуальную культуру” [8, с. 16].

Адна з вызначальных ідэй В. Ластоўскага – ідэя свабоды, вызваленне народа шляхам духоўнага ўзвышэння, мацавання волі. Таму ён звяртаецца да гістарычнай памяці народа, каб з яе дапамогай адраджаць нацыянальнае імкненне і дзеянне. Намаганні В. Ластоўскага накіраваны на далучэнне народа да вопыту нацыянальнай гісторыі, абуджэнне гістарычнай памяці, нацыянальную кансалідацыю.

Ён адзін з першых паспрабаваў сфармуляваць беларускі пункт погляду на ўласнае мінулае (“Кароткая гісторыя Беларусі”, Вільня, 1910). У прадмове да выдання ён пісаў: “Гісторыя – гэта фундамент, на каторым будуюцца жыццё

народа. І нам, каб адбудаваць сваё жыццё, трэба пачаць з фундаменту, каб будынак быў моцны. А фундамент у нас важны, гісторыя наша багатая” [9, с. 5].

Відавочна, што, працуючы над “Кароткай гісторыяй Беларусі”, В. Ластоўскі абапіраўся на даследаванні папярэднікаў: У. Сыракомлі (“Вандроўкі па маіх былых ваколліцах”, 1853), А. Кірко-ра (“Літва і Русь у гістарычных і археалагічных адносінах”, 1875), П. Шпілеўскага (“Падарожжа па Палессі і Беларускім краі”, 1858) і іншых.

Гісторыя Беларусі асэнсоўваецца ім не як гісторыя аб’екта, а як гісторыя суб’екта: “Адно толькі пазволіў я сабе: некаторыя здарэнні асудзіць па свайму з становішча карысцей і шкод беларускага народу” [9, с. 5]. У рэцэнзіі на “Гісторыю Беларусі” У. Пічэты В. Ластоўскі падкрэслівае: “Нам у нашай гісторыі, у час адраджэння народа, патрэбна аб’ектыўнае абаснаванне яго кроўнага права на самаістасць, а не апраўданне чужацкага панавання над намі” [8, с. 388].

Перад дзеячамі нацыянальна-адраджэнскага руху пачатку ХХ ст. стаяла задача ўзняць нацыянальную самапавагу, сцвердзіць высокі ўзровень беларускай культуры, стварыць “міф паходжання”. Генеалогія беларускай дзяржаўнасці выводзіцца В. Ластоўскім ад Полацкага і Тураўскага княстваў, Вялікага Княства Літоўскага. Письменнік звяртаецца да вобразаў полацкіх уладароў (Рагвалода, Рагнеды, Усяслава Чарадзея), сына Рагнеды і князя Уладзіміра Ізяслава, які княжыў у Заслаўі (“Уладзімір адпусціў яе ў Бацькаўшчыну і Ізяславу аддаў усю беларускую зямлю” [8, с. 151]), яго сына Братаслава.

Вацлаў Ластоўскі сцвярджае: Беларусь у мінулым мела ўласную дзяржаўнасць: народ “...не так яшчэ даўно, жыў сваім самаістым палітычным і культурным жыццём” [8, с. 424]; беларуская культура дасягнула ў ВКЛ высокага ўзроўню развіцця, беларуская мова мела статус дзяржаўнай: “Канцлер Вялікага Княства Літоўскага Леў Сапега хваліўся, кажучы, што мы стаім вышэй за іншыя народы, бо маем законы, напісаныя не ў лацінскай мове, як у іншых гасударствах, а ў сваёй роднай, беларускай” [8, с. 270] [артыкулы “Раздзелы і сваркі”, «Прадмова да “Падручнага расійска-крыўскага (беларускага) слоўніка»», “Патрыятычны малітвеннік”, «Прадмова да “Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі»»].

Творца мэтанакіравана збірае і публікуе цікавыя звесткі пра мінулае Беларусі, робіць акцэнт на яе гераічных старонках (“Аб лесаўчыках”, “Земскія суды”, “Копныя суды”, “Станы ў старой Беларусі”), узгадвае тыя эпізоды гісторыі, якія сведчылі пра дзяржаўную сталасць Беларусі. У артыкуле “Копныя суды” гаворыцца: “Мінуўшына беларускага народа багата ціка-

вымі формамі грамадзянскага жыцця” [8, с. 263]. У артыкуле “Земскія суды” пісьменнік адзначае: “Словам, беларусы ў XVI стагоддзі мелі ўжо найлепшыя – нават і паводле цяперашняга паняцця – суды, бо суддзі былі выбарныя, дажывотныя і незалежныя ад урада. Цяпер гэтыя суды маюць толькі найбольш культурныя заходне-еўрапейскія гасударствы ды Злучаныя Штаты Паўночнай Амерыкі” [8, с. 261]. В. Ластоўскі стварае пантэон беларускіх гістарычных і культурных персаналій. Сярод згаданых ім постацей князь Усяслаў, Вітаўт, Ягайла, Гедымін, Жыгімонт, Леў Сапега, Радзівілы, Хадкевічы, Кастусь Каліноўскі. Сярод культурных дзеячаў – Францыск Скарына, Сімяон Полацкі, Пётр Мсціславец, Кірыла Тураўскі, Клімент Смаляціч, Людвік Кандратовіч, Эліза Ажэшка (артыкулы “Памяці Сяргея Палуяна”, “Пятрок з Крошына”, “Людвік Кандратовіч”, “350-летняя гадаўшчына друку ў Маскоўшчыне”, “Шляхам творчасці”).

Важныя ў нацыянальным вызначэнні ўяўленні пра гістарычную місію народа. Паводле В. Ластоўскага, гістарычная місія Вялікага Княства Літоўскага заключалася ў “змаганні з татарскай навалай”. Акрамя таго, вучоны фармулюе нацыянальныя задачы нават у сусветным маштабе, яны звязаны перш за ўсё з культурнымі дасягненнямі: “Крывічанская славяншчына ў цэлым павінна даць чалавецтву новыя культурныя цэннасці” [8, с. 399]. Меркаванні В. Ластоўскага дазваляюць зрабіць выснову пра тое, што даследчык стаяў на пазіцыях культуралагічнага характару канцэпцыі гісторыі. У разважаннях вучоны сыходзіў з трыяды “нацыя – культура – гісторыя”.

Адно з цэнтральных месцаў у публіцыстыцы В. Ластоўскага займае моўнае пытанне. Мова, згодна з В. Ластоўскім, ключавы элемент нацыянальнай культуры. Мова падаецца як вызначальны маркер нацыянальнага. У «Прадмове да “Падручнага расійска-крыўскага (беларускага) слоўніка»» В. Ластоўскі падкрэслівае: “Увесь светагляд і паэзія нашых прадзедаў замыкаліся ў мове” [8, с. 360], “слова ёсць творчасцю ўсяго народа...” [8, с. 360]. Дзеячы нацыянальна-адраджэнскага руху пачатку ХХ ст. успрымаюць Беларусь не проста як пэўную этнічную тэрыторыю, а сакральнае месца, і сакральнасць звязана перш за ўсё з мовай. Такая традыцыя ўзыходзіць яшчэ да Ф. Багушэвіча. Вучань заснавальніка мадэрнага экзистэнцыялізму М. Хайдэгера Г. Гадамер у працы “Бацькаўшчына і мова” таксама пісаў пра тое, што радзіма – гэта мова [5].

Пра беларускую мову В. Ластоўскі піша як пра адну з самых старажытных у славянскім свеце: “У нашай беларускай мове, як, можа, нідзе ні ў якой іншай, багата слоў такіх, каторыя па тысячы і болей гадоў пратрывалі і дажылі да нашых

часоў» [8, с. 297]. Акцэнтуюцца ўвага на дзяржаўным статусе беларускай мовы ў ВКЛ, тым, што яна была мовай найвышэйшых сацыяльных колаў: *“Наша гістарычная літаратурная мова, на якой пісаліся кнігі і дакументы XV – XVII стст., з’яўлялася сапраўды мовай той, якой гаварылі нашы вышэйшыя класы...”* [8, с. 361].

Істотным фактарам нацыянальнай ідэнтычнасці выступае ўсведамленне геаграфічных межаў радзімы. Вядома, што адным з першых геаграфічных межаў Беларусі акрэсліў Ф. Багушэвіч. У прадмове да кнігі *“Дудка беларуская”* (1891) ён пісаў: *“Можа, хто спытае: гдзе ж цяпер Беларусь? Там, братцы, яна, гдзе наша мова жывець: яна ад Вільна да Мазыра, ад Вітэбска за малым не да Чарнігава, гдзе Гродна, Мінск, Магілёў, Вільня і шмат мястэчак і вёсак...”* [2, с. 17].

Неабходна падкрэсліць выключную ролю прац Я. Карскага ў вызначэнні этнічных межаў Беларусі, у навуковым абгрунтаванні нацыянальнай самабытнасці беларусаў (фундаментальная праца *“Беларусы”*, 1903 – 1922).

У артыкуле *“Якога мы роду-племні”* В. Ластоўскі таксама акрэслівае геаграфічныя межы Беларусі згодна з моўным арэалам рассялення беларусаў: *“Беларускі народ здавён-даўна займаў тыя самыя землі, дзе і на сённяшні дзень чуваць беларуская мова. Землі гэтыя ляжаць на вярхоўях рэк Дзвіны, Дняпра і Волгі, на рэках Прыпяці, Сожу, Нёману ды на сярэдняй часці Дзвіны і Дняпра”* [8, с. 301]. У артыкуле *“З падарожжы па Гродненшчыне”*: *“Пачынаючы ад Гродны да Аўгустова і ад Аўгустова да Беластанка і Бельска, на захад, а ад Бельска да Пружань, Картуз-Бярозы і Косава, з поўдня жыве беларускі народ суцэльнай грамадой”* [8, с. 280].

Істотным паказчыкам нацыянальнай ідэнтычнасці выступае сістэма рэлігійных поглядаў. В. Ластоўскі піша, што канфесійная прыналежнасць у дачыненні да Беларусі не з’яўляецца ідэнтыфікацыйным фактарам: *“Хаця розныя гэтыя святыні, розныя веры, аднак племя тут жыве адно, адзінкавы скрозь народ беларускі”* [8, с. 253]. Даследчык адзначае негатыўныя моманты канфесійнага размежавання (*“Раздзелы і сваркі”*). В. Ластоўскі акцэнтуюць увагу на важнасці паганства ў фарміраванні нацыянальнага светапогляду беларусаў (*“Колькі слоў аб даўняй веры беларусаў”, “Каляды”, “Да шукання крыніц народнай творчасці”, “Унія”*).

Вацлаў Ластоўскі піша пра поліэтнічны характар Беларусі, беларускую талерантнасць: *«Тэрыторыя “Rajsen”, уласціва Беларусь, займае выдатнае месца ў гісторыі духовага жыцця ўсходнеўрапейскіх жыдоў. Згэтуль выйшлі найслаўнейшыя імёны жыдоўскіх тэалагаў і талмудзістаў, з Магілёўшчыны чэрпаў духовае цяп-*

ло хасідызм, а валожынскія духоўныя школы выдавалі найбольш паважаных за вучонасць паміж жыдамі ўсёй Еўропы рабінаў» [8, с. 318].

Важкая адзнака нацыянальнай тоеснасці – саманазва. У артыкуле *“Што спрыяе разросці і ўпадку народаў і дзяржаў”* В. Ластоўскі адзначае: *“Вялікае значэнне ў гісторыі і ў жыцці народаў мае іх нацыянальнае імя. Імя народа або яго злівае і змешвае з другімі, або яго аддзяляе ад другіх”* [8, с. 398 – 399]. У *«Прадмове да “Падручнага расійска-крыўскага (беларускага) слоўніка”*» В. Ластоўскі праводзіць так званую крыўскую ідэю: *“...наша сапраўднае племянное і нацыянальнае найменне ёсць крывічы”* [8, с. 364]. У артыкуле *«Аб назвах “Крывія” і “Беларусь”*» адзначаецца: *“Таксама і наш народ у сваёй тысячалетняй гісторыі насіў тры імені: крывічы, літвіны, русь. Разбіраючы гэтыя тры імені па іх гістарычнаму значэнню, згодна ўсім даным, толькі першае імя ёсць нашым уласным. Самім народам сабе дадзеным (крывічы – родныя сабе па крыві, сваякі), а два другія былі нам пакінуты са стараны”* [8, с. 384].

Па словах П. Васючэнкі, *“імкненне спасцігнуць метафізіку беларускага этнасу прыводзіць В. Ластоўскага да стварэння і навукова-мастацкага абгрунтавання міфічнай краіны Крывіі, правобраза Беларусі”* [4, с. 327]. В. Ластоўскі выдаваў часопіс з назвай *“Крывіч”*. У назвах навуковых работ часта прысутнічае найменне *Крывія*: *“Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі”*.

Паказчык сфарміраванай, сталай нацыянальнай ідэнтычнасці – імкненне да нацыянальнай незалежнасці. Паводле Б. Андэрсана, галоўнае ў нацыянальнай ідэнтычнасці – усведамленне ўласнай адметнасці і натуральнасці ўласнай дзяржаўнасці [1]. В. Ластоўскі ставіць пытанне пра дзяржаўную незалежнасць Беларусі: *“Мы думаем, што Беларусь мае ўсе эканамічныя шансы да незалежнага дзяржаўнага будавання...”* [8, с. 314]. Дзяржаўнасць бачылася, па словах У. Конана, механізмам *“выканання гістарычнага прызначэння – стварэння свайго ўнікальнага тыпу цывілізацыі”* [7, с. 126].

У мастацкіх творах, як і ў публіцыстыцы, В. Ластоўскі імкнецца актуалізаваць старонкі полацкай гісторыі, тыя моманты, якія сведчылі пра дзяржаўнасць, высокі ўзровень развіцця беларускай культуры. Гісторыя Полацкага княства падаецца як залаты век Беларусі.

Дзеянне аповесці *“Лабірынты”* В. Ластоўскага адбываецца ў першай сталіцы беларускай дзяржаўнасці – Полацку. Адпаведна, пісьменнік звяртаецца да значных пластоў нацыянальнай гісторыі, што звязаны з Полацкім княствам, адным з трох цэнтраў фарміравання ўсходнеславянскіх нацый.

Паводле П. Васючэнкі, “Ластоўскі цвердзіў пра існаванне грандыёзнай крыўскай цывілізацыі, больш старажытнай і дасканалай, чымся грэцкая або рымская” [3, с. 14]. Герой В. Ластоўскага сцвярджае: “...і мы, на гэтай зямлі, у гэтым краю, праходзілі ўжо раз росквіт высокай самаістай культуры...” [8, с. 50]. У якасці доказаў высокага ўзроўню развіцця Крыўскай цывілізацыі пісьменнік прыводзіць сведчанні пра веды беларусаў у галіне астраноміі, “уласныя назовы важнейшых нябесных знакаў”: Венеру называюць *Чагір*, “Вялікую Мядзведзіцу называюць *Стажарамі*; Пляды – *Сітцом*, або *Вуціным гняздом*; *Арыёнаў пояс* – *Кічагамі*; *тры гвядзы каля Млечнай дарогі называюць Праллямі*, або *Жалезны Абруч*; у *галаве Млечнай Дарогі знаюць Касьбітоў*, а *саму Млечную Дарогу называюць Вайсковым Станам*” [8, с. 51].

Цікавыя назіранні адносна сугучнасці поглядаў В. Ластоўскага і навуковых пошукаў ХХ – ХХІ стагоддзяў належаць Т. Шамякінай [10].

Элітарнае (вобразы князёў, вучоных, асветнікаў) у творах В. Ластоўскага натуральна ўключаецца ў склад нацыянальнага.

Міф пра велічнае мінулае краю пададзены ў масацкіх творах В. Ластоўскага (апавесць “Лабірынты”, апавяданне “Прывід”). Пісьменнікам супрацьпастаўляюцца былая веліч і сучасны заняпад: “*Бачу, цяпер у вас тут край голы, а калі я тут бывала са сваімі людзьмі, многа ўжо сот лет таму назад, бары тут, лясы шумелі. Нашы людзі прыезджалі да вас на караблях і лодках на дарагі бурштын, бабровыя, кунічныя і саболія скуркі...*” [8, с. 93], “*здольны народ быў, прадзеда вашы*” [8, с. 93].

Свабодалюбства вылучаецца В. Ластоўскім як адна з вызначальных рысаў характару ранейшых жыхароў Беларусі, яны параўноўваюцца аўтарам з багамі: “*О, помню гэты светлавалосы народ: мужы, як дубы, усе высокія, стройныя, а гордасці колькі было ў светлых вачах іхніх. Благі тавар з іх быў на нявольнікаў: запраданыя ў няволю, уміралі моўча, бо не важыліся пахіліць галоў сваіх перад чужой няволяй... Вашы прадзеда волю любілі, уміралі, пазбаўленыя волі, з іменем народа роду свайго і зямлі свайёй на вуснах... Нешта з бяссмертных багоў было ў паставе і вачах прадзедаў вашых...*” [8, с. 94].

Пра геаграфічнае становішча Беларусі паміж Захадам і Усходам і яго ўплыў на гістарычны лёс краіны ўзгадвае В. Ластоўскі ў апавяданні “Троцкі замак”: “*Яны, як і мы, жылі і мучыліся на ўзмежжы двух светаў, дзвюх культур, двух процілеглых сабе светаглядаў, уяўленняў. Яны не маглі прыклеіцца да ўсходу ані прымірыцца з захадам*” [8, с. 123].

У апавесці “Лабірынты” В. Ластоўскі піша пра розныя геапалітычныя ўстаноўкі ў адносінах да Беларусі: успрыманне нашай краіны ці як Паў-

ночна-Заходняга краю Расіі, ці як Усходніх межаў з боку Польшчы. Узгадвае пісьменнік нацыянальна-вызваленчыя паўстанні (“*капец гэты ўзарвалі маскалі ў часе польскага паўстання*” [8, с. 52]), аблогу і вынішчэнне Полацка Іванам Жажлівым, закрыццё ўніяцкіх цэркваў і манастыроў.

Як краіна поліканфесійная паўстае Беларусь з апавесці “Лабірынты” В. Ластоўскага, дзе мірна суіснуюць праваслаўе, каталіцызм, пратэстантызм (“у архіве віцебскай лютэранскай кірхі” [8, с. 52]), юдаізм (“*знаў ён гэбрайскую мову і любіў час ад часу пайсці ў жыдоўскую сінагогу падыскутаваць*” [8, с. 48]), уніяцтва (“*бацька яго меў нейкія блізкія адносіны да васільянаў*” [8, с. 48]).

Такім чынам, уся навуковая, літаратурная, публіцыстычная дзейнасць Вацлава Ластоўскага была накіравана на сцвярджанне нацыянальнай самабытнасці беларусаў. Вацлаў Ластоўскі распрацаваў і абгрунтаваў цэласную праграму нацыянальна-культурнага будаўніцтва. Яго творы давалі стымул для далейшага развіцця як грамадзянскай супольнасці, так і літаратуры, крытыкі, заахвочвалі да актыўнай дзейнасці.

Спіс літаратуры

1. **Андерсон, Б.** Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Б. Андерсон; пер. с англ. – М.: КАНОН-пресс-Ц, Кучково поле, 2001. – 288 с.
2. **Багушэвіч, Ф.** Творы: вершы, паэма, апавяданні, артыкулы, лісты / Ф. Багушэвіч; уклад., прадм. Я. Янушкевіча; камент. У. Содалы, Я. Янушкевіча. – Мінск: Маст. літ., 1991. – 309 с.
3. **Васючэнка, П.** Адлюстраванні першатвора: Літаратура ў філалагемах і пятрогліфах / П. Васючэнка. – Мінск: І. П. Логвінаў, 2004. – 144 с.
4. **Васючэнка, П.** Вацлаў Ластоўскі / П. Васючэнка // Беларуская літаратура і свет: ад эпохі рамантызму да нашых дзён: папулярныя нарысы / Л. Баршчэўскі, П. Васючэнка, М. Тычына. – Мінск: Радзёла-плюс, 2006. – С. 327 – 329.
5. **Гадамер, Г.** Герменевтыка і поэтыка / Г. Гадамер; пер. с нем. – М.: Юниверс, 2001. – 280 с.
6. **Конан, У.** Эстэтычныя погляды Вацлава Ластоўскага / У. Конан // Яўрэйская культура Беларусі і яе ўзаемадзеянне з беларускай і іншымі культурамі; Вацлаў Ластоўскі – выдатны дзеяч беларускага адраджэння / Міжнар. асац. беларусістаў; рэд.: В. Рагойша [і інш.]. – Мінск, 1995. – С. 239 – 251. – (Беларусіка=Albaruthenica; кн. 4).
7. **Конон, В.** О белорусской идее / В. Конон // Нёман. – 1993. – № 3. – С. 125 – 131.
8. **Ластоўскі, В.** Выбраныя творы / В. Ластоўскі; уклад., прадмова і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 1997. – 512 с.
9. **Ластоўскі, В.** Кароткая гісторыя Беларусі / В. Ластоўскі. – Мінск: Універсітэцкае, 1993. – 126 с.
10. **Шамякіна, Т.** “Лабірынты” В. Ластоўскага і навуковыя пошукі ХХ – ХХІ стагоддзяў / Т. Шамякіна // Маладосць. – 2008. – № 8. – С. 103 – 110.

Анжэла МЕЛЬНІКАВА,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры беларускай літаратуры
Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя Францыска Скарыны.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Таццяна Іванаўна Шамякіна (нар. 8 кастрычніка 1948 г.) – доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры тэорыі літаратуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Акадэмік Міжнароднай славянскай акадэміі навукі, культуры, мастацтва і адукацыі. Член Прэзідыума і член Праўлення Саюза пісьменнікаў Беларусі. Аўтар больш як 500 публікацый, у тым ліку манаграфій, вучэбных дапаможнікаў, перакладаў, кніг эсэ і ўспамінаў. За апошнія гады выдала кнігі “Парадоксы времени, или Романтика советской науки” (2015), “Фальклор і мастацкая літаратура ў люстэрку міфалогіі” (2016).

Новае прачытанне

Таццяна ШАМЯКІНА

ГІСТАРЫЧНЫ І ПРЫРОДНЫ КАЛАРЫТ АПОВЕСЦІ “ДЗІКАЕ ПАЛЯВАННЕ КАРАЛЯ СТАХА” УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Канкрэтна-гістарычная аснова твора. Аповесць “Дзікае паляванне караля Стаха” (1950, 1958) – адна з самых рамантычных у беларускай літаратуры, прычым яе рамантыка скіравана ў мінулае. Уладзіміра Караткевіча не толькі ў юнацтве (ён пачаў працаваць над творам яшчэ ў 1950-я гг., зусім маладым чалавекам), а ўсё жыццё цікавілі і захаплялі загадкавыя падзеі і таямнічыя мясціны. *А такая цікаўнасць заўсёды паглыбляе свет чалавечай душы, сведчыць пра пошук ісціны і ідэалу.*

Міф пра “дзікае паляванне”, звязаны з язычніцкім богам Дыянісам, узнік у Еўропе ў эпоху Антычнасці, а потым быў пераасэнсаваны ў хрысціянскую эру. Дзікае паляванне – варожыя народу і кожнаму сумленнаму чалавеку прыродныя і сацыяльныя сілы. Дзеянне аповесці адбываецца ў канцы 1880-х гг., якія герой-апавядальнік Андрэй Беларэцкі называе “*праклятымі*”.

Шмат якія ўласныя пачуцці і ідэі пісьменнік уклаў у вусны любімага героя. У. Караткевіч жыў у савецкі час, калі звычайна ганьбілі папярэдні, да 1917 г., перыяд у гісторыі краіны. Між тым такія адносіны да ўласнага мінулага, да жыцця дзядоў і бацькоў – сведчанне неразвітасці гра-

мадскай, нацыянальнай свядомасці. У развітых краінах з велізарнай павагай ставяцца да ўсіх элементаў уласнага гістарычнага вопыту і багата згубіць хоць кропельку з нацыянальнай спадчыны. У. Караткевіч гэта добра зразумеў. Ён аднаўляў айчыннае мінулае ў творах, абуджаў грамадскую цікавасць да гісторыі, фактычна стварыў гістарычны жанр у беларускай літаратуры ХХ ст., адзіны з пісьменнікаў хадзіў па чыноўніцкіх кабінетах, просячы не руйнаваць старыя кварталы Мінска.

У любым перыядзе гісторыі, у тым ліку ў 1880-я гг., было добрае і дрэннае, так, як заўсёды, ва ўсе вякі, ёсць людзі добрыя і не зусім. 1880-я гады для асоб з юнацкім гарачым запалам, максімалістаў, якім быў малады У. Караткевіч, – уяўляліся мяшчанскімі, кансерватыўнымі, бо ніякіх рэвалюцыйных падзей не адбывалася. А ў той жа час хутка развіваліся капіталістычныя адносіны, якія заўсёды нараджаюць новыя формы эксплуатацыі, падзенне маралі і іншыя негатыўныя з’явы ў грамадстве. Акрамя таго, пісьменнік ведаў, што тады ж адбываўся заняпад шляхты. Любая сацыяльная група – клас, саслоўе – калі дэградуе, непазбеж-

на робіцца носьбітам самых дрэнных чалавечых уласцівасцей, заганаў, часта нават крыміналізуецца. Што і адлюстравана ў аповесці.

Больш за тое, сярод іншых народаў становішча беларускага народа ў Расійскай імперыі было асабліва цяжкае, бо тут захавалася негатыўная традыцыя самай жорсткай эксплуатацыі сялян якраз з боку той самай шляхты. А шляхцічаў у нашай краіне было ў некалькі разоў больш, чым дваран-памешчыкаў уласна ў Расіі (у Расійскіх губернях у сярэднім адзін памешчык на 200 сялян, у Беларусі адзін – на 10 сялян). Значыць, большая аказвалася і ступень эксплуатацыі.

Дадаваўся і бюракратычны прыгнёт, карупцыя мясцовых уладаў. Пакутавалі ад падобных з’яў і героі аповесці, асабліва ў эпізодах, дзе галоўны герой Беларэцкі трапляе ў павятовы суд. Тым не менш усё ж адчувалася павага да вучонасці, да чалавека з універсітэцкай адукацыяй, таму ахоўны ліст ад губернатара выратаўвае Андрэя ад прадажных мясцовых клеркаў.

Беларэцкі – вучоны-фалькларыст. Збор нацыянальнай культурнай спадчыны лічыўся тады небяспечным для ўладаў. Сапраўды, даследчыкі народнай культуры, якія надзвычай актыўна збіралі беларускі фальклор менавіта ў другой палове XIX ст., даказалі – дзякуючы сваім матэрыялам, – што беларускі этнас зусім самастойны, а не частка рускага, што ён валодае каласальным культурным багаццем. Аднак да ўсяго нацыянальнага ўлады ставіліся з падазронасцю, бо нацыянальны рух непазбежна пагражаў бы цэласнасці імперыі. У ёй і дзяленне было на губерні, а не на нацыянальныя рэспублікі, як у СССР, і грамадзян адрознівалі не па нацыянальнай прыналежнасці, а па рэлігійнай.

Праўда, Беларэцкі адзначае, што яшчэ калі вучыўся ў гімназіі, яго і іншых беларусаў называлі больш рускімі, чым саміх рускіх. Сапраўды, такая тэорыя на аснове карпатлівага вывучэння гістарычнага развіцця моў ужо існавала. У мове беларусаў знаходзілі больш старажытных рыс, чым у мовах іншых славянскіх народаў. Акрамя таго, Беларэцкі сведчыць, што літаральна ўсюды ён сустракаў падтрымку і дапамогу, нават у асобе самога губернатара.

Такім чынам, У. Караткевіч, пры ўсіх сваіх юнацкіх сімпатыях і антыпатыях, – пісьменнік аб’ектыўны, ён шмат крытыкаваў, але адзначаў і станоўчае. Яго герой, збіраючы нацыянальныя скарбы, поўніцца любоўю і замілаваннем да ўсяго роднага. Нават назвы вёсак дадаюць цеплыні ў сэрца: *“Ліпічна, Сорак Татар, Бярозава Воля, урочышча Разбіты Рог, Памярэч, Дубрава, Вавёркі”*. У назвах адлюстравана і беларуская прырода, і згадкі пра гістарычныя падзеі.

На першых старонках, расказваючы пра свае падарожжы, герой-апавядальнік дае нібы агульны абрыс Беларусі, як яна бачылася яму, – і ў геаграфічным, і ў гісторыка-сацыяльным плане. Ён абышоў і аб’ехаў Мінскую, Магілёўскую, Віцебскую і частку Віленскай губерняў. Тады яны былі намнога большыя, чым сённяшнія вобласці, і ахоплівалі практычна ўсю Беларусь. Усюды *“дымныя, чорныя хаты”*, усюды бачыў *“гора народнае, бачыў брудных дзяцей, бачыў сляпых жабракоў”*. У той жа час назіраў Беларэцкі і паміранне шляхты. Адмена прыгоннага права ў 1861 г. знішчыла эканамічную аснову шляхецкай гаспадаркі: ужо немагчыма было прымусіць сялян працаваць на сябе. Але і сяляне цярылі галечу з-за малазямелля і амаль паўсюднай у краіне неўрадлівай глебы. Праўда, выміранне шляхты цягнулася ледзь не два стагоддзі: у XVIII ст. не здолела яна адстаяць незалежнасць Рэчы Паспалітай, якая і загінула з-за дурасці, эгаізму, панскай пыхі сваёй эліты. Але ў XVIII і пачатку XIX ст. паміранне саслоўя яшчэ авянае сумнай паэтычнасцю, у канцы ж стагоддзя *“эта ўжо не паэтычна і зусім не сумна, а брыдка, часта нават жахліва ў аголенасці сваёй”*. Беларэцкі, сам дваранін, з прыкрасцю назірае здзічэнне, варварызацыю цэлага класа, лічачы прычынай яго дэградацыі няўменне і нежаданне працаваць. Таму ён і называе прадстаўнікоў шляхты байбакамі.

Самыя вострыя праяўленні дэградацыі ў стадыі крыміналу якраз убачыў Беларэцкі, калі прыехаў у глухі Н-скі павет адной з беларускіх губерняў. Яму ўдаецца развянчаць шляхетных арганізатараў дзікага палявання, якое наганяла страх і на ўладальніцу маёнтка Балотныя Яліны Надзею Яноўскую, і на сялян у акрузе.

У адрозненне ад чыстага дэтэктыва, у аповесці *“Дзікае паляванне караля Стаха”* паказваецца тагачаснае грамадства не толькі ў яго супярэчнасцях, але і ў нацыянальнай, культурна-гістарычнай адметнасці, што асабліва прываблівае чытачоў.

Каларыт, атмасфера мінулае эпохі. У час, калі займаўся фальклорнымі росшукамі Беларэцкі, Беларусь уяўляла сабой, як гаворыць аўтар, *“этнаграфічны рай”*. Захавалася яшчэ амаль у поўным аб’ёме спрадвечная народная культура. Нават у канцы XX ст. на Беларусі (у Гомельскай вобласці) адпраўлялі надзвычай старажытныя, ледзь не з неаліту, абрады, напрыклад *“пахаванне стралы”*. А сто гадоў таму Беларэцкі бачыў *“цырымоніі з заломам”*, *“крупіўныя святкі”*, гульні ў забытага нават тады *“яшчура”*. Герой не тлумачыць, а толькі называе бачанае ім. Можна меркаваць, што *“цырымоніі з*

заломам” – свята “апошняга снапа”, “крапіўныя святкі” – хутчэй за ўсё ўшанаванне расліннасці, што прыходзіцца на хрысціянскую Тройцу. А з “яшчурам” увогуле цікава: як сведчаць сучасныя даследчыкі, у балотах Палесся вадзіліся велізарныя яшчаркі, тыпу варанаў. Пра іх пакінулі сведчанні еўрапейскія падарожнікі. З цягам часу абрады, прызваныя берагчыся ад варанаў, ператварыліся ў гульнію.

Твор У. Караткевіча адметны і згадваннем пра іншых незвычайных, рэдкіх жывёл. Так, чатырыста гадоў таму, калі, паводле аповесці, жыў кароль Стах, палявалі на балотную рысь, істоту, якая “нагадвала памерамі і афарбоўкай тыгра і ўжо тады была рэдкай у нашых пушчах, а пасля, год праз сотню, зусім знікла”. Тады менавіта ў нас вадзіліся яшчэ і туры – велізарныя быкі, а зубры, паляванне на якіх апеў Мікола Гусоўскі, былі ў два разы большыя па памерах за сучасных – менавіта іх біялагічны род перажыў абледзяненне. Магчыма, тое ж тычыцца і коней дрыкгантаў – важных у сюжэце аповесці жывельных персанажаў.

Яшчэ з эпохі палеаліту дайшлі малюнкi коней на сценах пячор. Загінулі многія жывёлы таго часу – маманты, шарсцістыя насарогі, якія вадзіліся, дарэчы, і на тэрыторыі Беларусі, а коні засталіся. Прычым яны былі прыручаны чалавекам. Можна знайсці родзічаў дрыкгантаў. Гэта, скажам, якуцкая парода, якая жыве ў тайзе, хоць лічыцца, што біялогія каня найлепш прыстасавана да стэпу. Якраз стэпавы дзікі конь тарпан сустракаўся яшчэ ў XIX ст. на тэрыторыі Украіны. Магчыма, ад нейкіх лясных коней тыпу якуцкіх і ад тарпанаў паходзіць тая старажытная парода, так каларытна апісаная У. Караткевічам у аповесці. “Гэта былі сапраўдныя палескія дрыкганты, парода, ад якой зараз нічога не засталася. Усе ў палосах і плямах, як рысі або леопарды, з белымі ноздрамі і вачамі, якія адлівалі ў глыбіні чырвоным агнём. Я ведаў, што гэтая парода вызначаецца дзіўнай трывалай машыстай інахаддзю і пад час намёту імчыць вялізнымі скачкамі, як алень. Не дзіва, што ў тумане мне такімі вялізнымі здаваліся іхнія скачкі”.

Такім чынам, у Беларусі не толькі “этнаграфічны рай”, але і біялагічны. Асабліва сці прыроднага свету сталі асновай для сюжэту аповесці.

Шмат тут і іншых маляўнічых дэталей – іх любіў У. Караткевіч, які сам надрэнна маляваў, фіксуючы багацце жыццёвых форм. Так, простыя людзі ў той час апрапаналіся толькі ў народнае адзенне. Сялянкі выключна ў андараках і лапцях. Сяляне ў кажухах. Аканомка ў палацы “ў шырокай, як звон, сукні, ліловай шнуроўцы...

і ў вялікім крухмальным чапцы”. У старога вартаўніка Яна вусы “звісали да сярэдзіны грудзей”. Персанажы каларытныя, сапраўды быццам са старажытных часоў. На баляванні ў гераніні твора Надзеі Яноўскай пажылая пані з’явілася “ў вельмі багатым колішнім аксамітным уборы, зараз даволі паношаным”. Знешні выгляд – тое, што яшчэ падтрымлівала шляхецкі гонар. Дубатоўк, асноўны негатыўны персанаж, які гуляў у захавальніка шляхецкіх традыцый, паўстаў у творы ў вопратцы, “якую зараз можна пабачыць толькі ў музеі: чырвоныя боты на высокіх абцасах з падкоўкамі... абцягнутыя порткі з каразеі – тонкага сукна... жупан з вішнёвага з золатам сукна...”, турэцкі пас вяселькавых колераў. Прыхільнасць Дубатоўка да старадаўняй адзежы, добрае валоданне ім беларускай мовай выклікалі павагу і сімпатыю да яго з боку Беларэцкага. І амаль да апошняга галоўны герой аповесці верыць у дабыню і высакародства прадстаўніка старой шляхты, які ўяўляўся як “стары пан-рубака, просты і патрыярхальны”.

Асабліва прыгожай паўстае на сваім дні нараджэння Надзея Яноўская, гаспадыня маёнтка: “Яна была ў сярэдневяковай жаночай вопратцы: сукня, на якую пайшло пяцьдзесят локуяў залацістага аршанскага атласу, паверх яе другая, белая з блакітнымі, адліваючымі срэбрам разводамі і шматлікімі разрэзамі на рукавах і падоле. Стан, сціснуты ў снуроўку, быў перавіты тонкім залацістым снурам, які падаў амаль да зямлі двума кутасамі. А на плячах быў тонкі рубок з белага табіну. Валасы былі ўзяты ў сетку і ўпрыгожаны шлягавым вянком, старажытным жаночым уборам, які трохі нагадаў караблік, зроблены са срэбных ніцэй. З абодвух рагоў гэтай карабліка звісаў да зямлі тонкі белы вэлюм”.

У аўтара аповесці прыхільнасць да ўсяго яркага, таму такія маляўнічыя ў яго касцюмы. У. Караткевіч нездарма не толькі выдатны празаік, паэт, але і драматург – яго прыцягваў відовішчны бок жыцця. У палацы танцавалі старадаўнія танцы “Лябедзік” і “Ветрык”, якія раскрывалі ў чалавеку яго зграбнасць, энергію, тонкае ўспрыманне музыкі. Важным паказчыкам народнай культуры з’яўляецца і кулінарыя. Безумоўна, сяляне харчаваліся дрэнна. Надзея Яноўская пра іх гаворыць: “Яны жывуць бульбай, галодным пушным хлебам, нішчымнай аўсянкой...” Але шляхта яшчэ захавала традыцыі харчавання – па сутнасці адзіную сваю радасць, акрамя дзікіх забаў. У доме Дубатоўка Беларэцкага частавалі гуссю з бруснічным варэннем, індыковай ножкай з яблыкамі, салёнымі грыбамі, калдунамі, пампушкамі з часнаком, шынкай дзікага япрука, ласінымі губамі ў падсалоджаным

воцаце (“страва для волатаў”). Пілі старадаўнюю гарэлку “тройчы дзевяць” – на дваццаці сямі травах. *Багацце страў – сведчанне багацця і разнастайнасці флоры і фаўны, а таксама ўмення народа практычна-творча выкарыстоўваць плады, дараваныя прыродай.*

Усё гэта не магло не зацікавіць этнографавучонага Андрэя Беларэцкага. Але найбольш ён захапіўся легендамі і паданнямі. Уласна па іх і прыехаў у глухі, закінуты куток Беларусі.

Пейзаж адыгрывае ў аповесці велізарную ролю. Як усе рамантыкі, У. Караткевіч любіў *кантрасны*. Едучы да канцавога пункту, герой назіраў малюнкi прывабныя і радасныя – вёскі з цэлымі калоніямі буслоў, што, паводле веры беларусаў, прыносяць шчасце, і магутныя лясы, і высокія травы, асветленыя сонцам. Але ў зусім іншай мясцовасці разгортваецца дзеянне твора. Письменнік падкрэслівае, што герой трапіў у месца, якое нават у той час лічылася глухім. Краявід выключна бязрадасны: “Гэта быў самы жажлівы, самы безнадзейны з нашых краявідаў: тарфяныя балоты. Трэба быць чалавеканенавіснікам, каб выдумаць такія мясціны...” І далей: “Неабсяжная раўніна, роўная, як стол, была карычневага, нават бурага колеру, безнадзейна роўная, нудная, змрочная...”; “жахлівы край, жахлівыя дрэвы, жахлівыя ночы...”. Змрочны ландшафт падкрэслівае драматызм падзей, што адбываюцца ў творы.

Маёнтак Балотныя Яліны адпавядае навакольнаму пейзажу. Аўтар фіксуе ўвагу на змрочнасці, запушчанасці, архаічнасці і парку, і палаца: “...наваколле не магло пахваліцца *вяселосцю*”, “...увесь першы паверх зарос здзічэлым, вялізным, як дрэвы, бэзам”; “...змрочным пурпурам гарэлі на вялікай курыце познія астры. І дом выглядаў так змрочна і холадна, што сэрца сіцснула. Быў ён двухпавярховы... і вызначаўся той адсутнасцю архітэктуры, якая была тыповай для беларускіх палацаў у тыя часы, калі нашы продкі кінулі будаваць замкі, але яшчэ патрабавалі ад дойдзідаў, каб яны рабілі палацы падобнымі на гэтыя замшэлыя старыя берлагі”.

Дарэчы, назва *Балотныя Яліны* таксама дадае нюанс у змрочную і таямнічую атмасферу. Балота – заўсёды месца небяспечнае, поўнае нячысцікаў. Падчас начной паездкі Беларэцкі толькі па шчаслівай выпадковасці мінуў багну. А яліна ў тэорыі сімвалаў – дрэва тужлівае, самотнае, звязанае са смерцю. “Чорт ведае які дурань вырашыў насаджаць у такім змрочным месцы яліны, але гэта было зроблена, і дрэвы, якім было ніяк не менш за сотню год, зрабілі мясцовасць толькі трохі больш прыемнай, ніж славуць лес у Дантэ”. Лес у паэме Дантэ “Боская камедыя” – гэта

пекла. Праўда, яліны перадаюць і іншы сэнс – таямнічае маўчанне, замкнёнасць, паглыбленасць у сябе. Вечная зеляніна ялін выклікае асацыяцыі з вечным спакоем, глыбокім сном, над якім не пануе час, кругазварот сезонных змен.

Такім чынам, маёнтак Балотныя Яліны і навакольны пейзаж у вялікай ступені ствараюць асаблівую містычную атмасферу твора. Уся асноўная сюжэтная лінія аповесці якраз звязана з маёнткам і навакольным пейзажам. З-за сядзібы Яноўскіх распачалі сваю крымінальную дзейнасць і Дубатоўк, і Берман. Тут ідзе і дзеянне, прычым у палацы на пяцьдзесят пакояў, у якіх жывуць усяго тры чалавекі, адбываюцца загадкавыя, казачныя падзеі – з’яўленне Маленькага Чалавека і Блакітнай Жанчыны.

Роздум пра прызначэнне чалавека на зямлі, пра лёс беларускага народа, узаемасувязь розных гістарычных эпох. У Беларусі няма гор, якія заўсёды надаюць веліч пейзажу, а толькі ўзгоркі. Але ландшафты краіны разнастайныя і маляўнічыя дзякуючы шматлікім рэчкам, азёрам, лясам, пералескам. У XIX ст., калі адбывалася дзеянне аповесці, краявіды былі яшчэ больш прывабныя, бо захоўваліся шматлікія курганы-валатоўкі, якія разам з хрысціянскімі храмамі ўтваралі *вертыкальныя дамінанты* на суцэльнай раўніне. І для Беларэцкага няма краіны, прыгажэйшай за Беларусь: “Там, за лясамі, ёсць цёплыя лугі, кветкі, буслы на дрэвах. Там таксама галеча і забітасць, але там людзі неяк шукаюць паратунку ад гэтага. Людзі прыкрашаюць хаты, жанчыны смяюцца, дзеці бегаюць. А тут усяго гэтага мала”. І ўсё ж нават да змрочных земляў Яноўскіх герой адчувае роднасць: “...гэтыя бурныя раўніны, дрыгва, напаўжывыя ад трасцы людзі, выміраючы ад старасці парк – уся гэта безнадзейная і ўсё ж родная зямля...”

Уладзімір Караткевіч быў упэўнены, што прырода ўплывае на псіхалогію народа. Мяккасць раўнінных ландшафтаў абумовіла мяккасць, рахманасць народнага характару. А можа, і сама зямля з’явілася люстэркам душы беларуса – міралюбівага, ціхмянага. “Мужыкі ваяваць зусім не ўмелі”, – адзначае апавядальнік. Тым не менш яны знайшлі ў сабе сілы пазбавіцца ад містычных страхав, прымхаў, забабонаў і перамагчы дзікае паляванне. “Уся застарэлая ярасць, усё доўгацярпенне зараз выбухнула прыпадкам нечуванага запалу, баявой смеласці”. Аднак да такой рашучасці патрэбна было даспець, паверыць сваім арганізатарам – Беларэцкаму і Свеціловічу.

Галоўныя героі аповесці часта думаюць, разважаюць – пра розныя падзеі жыцця, але най-

часцей пра свой народ. Ва ўсе часы нараджаюцца асобы, неабьякавыя да лёсу іншых. Калі б такіх людзей не існавала, жыццё б даўно перапынілася. Імкненне да самаахвярнасці на карысць блізкіх – *сведчанне па-сапраўднаму здаровай псіхікі, абумоўленай сацыяльнасцю чалавека, занатаванай у генах.*

Беларэцкі нярэдка ўпадае ў адчай ад становішча народа, адначасова поўніцца нянавісцю да прыгнятальнікаў: *“Галоднаму не даюць хлеба, ягоны хлеб аддаюць салдату, які стралае ў яго за тое, што ён галодны. Дзяржаўная мудрасць! І гэтыя няшчасныя маўчаць. За якія грахі караешся ты, мой народ, за што ты мячешся па ўласнай зямлі, як асенняе лісце?”* Аднак, нягледзячы на распач, патрыятызм Беларэцкага і іншых станючых герояў аповесці ўносіць у яе *аптымістычны струмень*, які супрацьстаіць змрочнасці пейзажу і маёнтка, жажлівым падзеям у ім.

Аповесць У. Караткевіча – пра спазнанне свайго народа (праз яго творчасць), спазнанне Беларусі і сузіранне яе таямніц, што робіць жыццё герояў напоўненым і дае ў ім мэту. У станючых персанажаў твора не проста любоў да радзімы. Для іх Айчына – *таямніца*, і таму яна так прыцягвае да сябе маладых рамантыкаў Беларэцкага, Яноўскую, Свеціловіча. Нездарма ж Беларэцкі стаў фалькларыстам – гэта імкненне наблізіцца да загадак мінуўшчыны. Праўда, жыццё парадаксальнае, нечакана-супярэчлівае, таму ў Балотных Ялінах герой сутыкаецца з таямніцамі злавеснымі. Сама гаспадыня маёнтка, навакольныя сяляне вераць у прывіды палаца і ў дзікае паляванне. Але толькі таму, што тут яшчэ захавалася сярэднявечная свядомасць. *Вера ў звышнатуральныя сілы – элемент гістарычнага быцця народа.* За ўсім фантастычным хаваюцца зусім рэальныя падставы, якія тлумачаць падзеі і чалавечыя лёсы.

Беларэцкі, пачаўшы жыць у маёнтку, адразу падумаў пра нейкую рэальнасць, што хаваецца за таямніцамі, таму ён абследаваў палац, шукаючы патаемныя пакоі і ходы, бо ведаў, што яны ў сярэднявечных замках заўсёды існавалі. Загадкавыя гукі, крокі, прывіды навялі героя на думку пра таемныя прабоі ў мурах, так званыя галаснікі – асаблівай формы гарлачы, што ўзмацнялі гукі. Спрабаваў Беларэцкі знайсці і старажытны план дома – ён аказаўся ва ўпраўляючага Бермана, але гэта высветлілася ўжо пасля забойства Бермана. Малы чалавек – яго брат-карла, які бегаў начамі па палацы. Блакітная Жанчына – сама Надзея Яноўская ў самнамбулічным стане. Старадаўнія паданні, якія пачуў Беларэцкі ў Балотных Ялінах, звязаны з *героікай мінулых гадоў і зберагаюць ад забыцця традыцыі народа.* А ў гісторыі чаго толькі не здаралася...

Найперш зацікавіла героя легенда пра дзікае паляванне, якую ён вычытаў у хроніцы XVII ст., знайшоўшы яе ў найбагацейшай бібліятэцы палаца. Як вядома, гісторыя беларусаў склалася такім чынам, што ў нас не было свайго караля. У. Караткевіч робіць дапушчэнне, што ў XVII ст. кароль – Стах – мог з’явіцца. Усе падставы для таго былі: *«каралеўская кроў, якая цякла ў яго жылах (тады на гэта вельмі зважалі), падтрымка навакольнага панства, вялізныя вайсковыя сілы, падтрымка праваслаўных і “лясных” братаў, талент воіна, а галоўнае – жахлівая галечка, цалкам безнадзейнае існаванне сялян».* Каралю здрадзіў і тым пагубіў яго багаты магнат, уладар Балотных Ялін Раман Яноўскі. Пры тым, што некалі Стах выратаваў Рамана на паляванні. Тым не менш, апантаны зайздрасцю і славалюбствам, Яноўскі забіў караля. Перад смерцю Стах пракляў Рамана і ўвесь яго род. Раман і яго памочнікі Дубатоўк і Варона перабілі ваяроў Стаха, пасадзілі трупы і параненых на коней і пусцілі да Волатавай прорвы – страшнай багны.

Дзікія коннікі неўзабаве адпомсцілі зладзеям. Але нашчадкі Дубатоўка і Вароны ўжо ў канцы XIX стагоддзя выкарысталі паданне, каб звесці род Яноўскіх і авалодаць іх маёнткам.

Сюжэт у аповесці рухаецца, як у многіх класічных творах сусветнай літаратуры, *пракляццем роду.* Ужо перад партрэтамі продкаў гаспадыні Балотных Ялін герой зразумеў, *«якая гэта страшная штука “род”, якую пячаць ён накладвае на нашчадкаў, які цяжар старых грахоў і выраджэння кладзеца на іхнія плечы».* Грэх старога Рамана, здрадніка свайму каралю, прыгнятае апошнюю з роду Надзею, што і выкарысталі зладзеі.

Уладзімір Караткевіч узяў праблему, пра якую ў савецкі час рэдка разважалі, – пра залежнасць лёсу чалавека і нават цэлага роду ад паводзін прашчураў, пра генетычную наканаванасць. Сюжэт твора дзякуючы выкарыстанню зладзеямі родавага пракляцця рухаецца надзвычай хутка. Кожная падзея – вузельчык сюжэта. Прычым некаторыя яго павароты навеяны пэўнымі літаратурнымі аналогіямі. Так, адчуваецца тут падабенства са слаўтай аповесцю “Сабака Баскервіляў” класіка дэтэктыўнага жанру Конана Дойла. Гэта і дакумент з апісаннем родавага пракляцця, і невядомыя прэтэндэнты на маёнтка з таго ж роду, і выманьванне герояў з дапамогай фальшывых лістоў, каб забіць. І ўсё ж аповесць беларускага пісьменніка – ва ўсім абсалютна самастойны твор, пазначаны выключна багатай фантазіяй аўтара.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

ЗЯМЛЯ, ДЗЕ БЫЛО НАКАНАВАНА НАРАДЗІЦЦА...

СЛУЧЧЫНА Ў АЎТАБІЯГРАФІЧНАЙ ПРОЗЕ АЛЕНА ВАСІЛЕВІЧ

*Мой родны кут, як ты мне мілы!
Забыць цябе не маю сілы!*

Якуб Колас.

2018 год быў абвешчаны ў нашай краіне Годом малой радзімы. Беларускія паэты і празаікі апаэтызавалі ўсе куточки роднай Беларусі – тыя мясціны, дзе яны нарадзіліся і выраслі. Не выключэнне і Случчына, якую ўславілі мастацкім словам К. Чорны, Я. Скрыган, В. Вітка, М. Лобан, А. Бабарэка, С. Ліхадзіеўскі, Р. Мурашка, Н. Чарнушэвіч, М. Хведаровіч, А. Астрэйка, П. Місько, А. Жук, Г. Каржанеўская і многія іншыя.

На гэтай зямлі 22 снежня 1922 г. у засценку Даманшчына (цяпер Ліпнікі) нарадзілася і Алена Васілевіч – лаўрэатка Дзяржаўнай прэміі, заслужаны дзеяч культуры Беларусі. Празаік, крытык, эсэіст, публіцыст, перакладчык, журналіст.

Случчына... Гэта яе, не стамляючыся, знаходзячы ўсё новае і новае словы захаплення, паэтызуе А. Васілевіч у аповяданнях, аповесцях, эсэ, літаратурных партрэтах, успамінах. Але менавіта ў тэтралогіі “Пачакай, затрымайся...” вобраз Радзімы сагрэты асаблівай цеплынёй і лірызмам. Гэта твор, які аб’ядноўвае ў сабе аповесці “Расці, Ганька”, “Доля знойдзе цябе”, “Новы свет” і “Пачакай, затрымайся...”. У аснову яго пакладзены аўтабіяграфічны матэрыял. Цыкл аповесцей можна назваць лірычнай біяграфіяй пісьменніцы і цэлага пакалення, да якога яна належыць.

Тэтралогія А. Васілевіч, што стаіць у шэрагу найлепшых аўтабіяграфічных твораў беларускай літаратуры, сярод якіх “Камароўская хроніка” М. Гарэцкага, “На ростанях” Я. Коласа, у 1976 г. была адзначана Дзяржаўнай прэміяй БССР у галіне дзіцячай і юнацкай літаратуры. Праз асабістае пісьменніца здолела перадаць тыповыя рысы жыцця беларускай вёскі 1920 – 1930-х гг., стварыць запамінальны характары, раскрыць адметнасць сялянскага ўкладу жыцця. Не абыдзены ўвагай аўтара і трагічныя падзеі рэчаіснасці: прымусовая калектывізацыя, раскулачванне, пачатак рэпрэсій, пярэдадзень Вялікай Айчыннай вайны.

У тэтралогіі А. Васілевіч адлюстравана духоўная і матэрыяльная культура Случчыны. Гэта своеасаблівае энцыклапедыя народнага жыцця, этнаграфічны музей, створаны вобразнымі сродкамі мастацкай літаратуры, слоўнік гаворак Случчыны. У кнігах можна пазнаёміцца са ста-

радаўнімі святамі, традыцыямі, звычаямі беларусаў, побытам сялян, народнымі промысламі і рамёствамі, працоўнымі працэсамі, прыладамі працы земляробаў, адзеннем, кулінарыяй, вырабамі ткацтва; жылём (інтэр’ерам сялянскай хаты) і гаспадарчымі пабудовамі, прадметамі хатняга ўжытку; раслінным і жывёльным светам Беларусі, краявідамі, асаблівасцямі гаворак Случчыны і многім іншым.

“У кніг, як і ў людзей, свой лёс, сваё жыццё. І ў маіх таксама” [2, с. 27], – адзначыла А. Васілевіч у эсэ “Схіляюся над чыстаю старонкай”, пры адкрываючы перад чытачом сакрэты творчай лабараторыі: «*Мая тэтралогія “Пачакай, затрымайся...” (1965 – 1969 гг.) пачалася з аповядання-ўспаміну “Радасці жыцця”. Я напісала яго, не думваючы і не гадаючы, якую яно мне потым работу задасць... А пачалося ўсё з таго, што мае малыя дзеці бясконца мяне вымучвалі: “Раскажы, як ты была малая...”*» [2, с. 265].

Дзяцінства – надзвычай важны этап у жыцці кожнага чалавека. Незабывае ўражанне пакінула яно і ў свядомасці А. Васілевіч. Асноўныя жыццёвыя вехі пісьменніцы адлюстраваны ў яе аўтабіяграфічных творах, але менавіта дзяцінства займае ў іх асаблівае месца. Тады былі закладзены і сфарміраваны вельмі важныя чалавечыя якасці, рысы характару, а таксама тыя асаблівасці светаадчування, якія пазней надалі непаўторнае аблічча творчай індывідуальнасці пісьменніцы.

Пакладзены ў аснову аўтабіяграфічны матэрыял абумовіў і форму яго падачы. Галоўная гераіня твора – вясковае дзяўчынка Ганька Гурновіч. А. Васілевіч прасочвае яе шлях з дзіцячых гадоў да паўналецця.

Мастацкі зрок пісьменніцы, яе памяць утрымліваюць яркія дэталі з пары дзяцінства, дзякуючы якім твор набывае своеасаблівую танальнасць, спалучае ў сабе розныя адценні чалавечых пачуццяў: радасці, захаплення, смутку, адчаю, жалю, лёгкай іроніі, мяккага гумару.

Чароўнай краінай Ідыліяй называе А. Васілевіч той куточак беларускай зямлі, дзе яна нарадзілася і вырасла. А Ідылія – гэта “*вясёлыя таліцкія сенажаці. Вясною, адразу пасля наводкі, топяцца яны ў залатой лотаці, потым па-*

лаюць ад ружовай загары, а летам, у касавіцу, звяняць на тысячу званаў усімі кветкамі, якія толькі ёсць на свеце” [2, с. 5]. Гэта тры сястры-яліны пры дарозе, ржавае Кляпчанскае балота і Шэндараў брод, цёмны Барэцкі лес, Фотава яма і многае іншае, што захавала ў сэрцы на ўсё жыццё пісьменніца і гераіня яе твора Ганька Гурновіч. Самае дарагое, запаветнае.

У земляробаў год быў размеркаваны паводле характару заняткаў, якія ішлі ўслед за зменамі ў прыродзе, а паваротныя пункты фіксаваліся і ўшаноўваліся комплексамі абрадаў і святкаванняў. Сістэма абрадаў, якія суправаджаліся песнямі, танцамі, музыкай, пэўнымі рытуаламі, напаўняла думкі людзей чаканнем свята, давала адчуванне радасці існавання.

Паэзія і святлом прасякнуты малюнкi падрыхтоўкі старажытных святаў у творы А. Васілевіч, пададзеных праз успрыманне галоўнай гераіні. Вясковыя дзеці ведалі пра вялікія гадавныя сваты (Каляды, Вялікдзень, Юрай, Тройца, Купалле і інш.), а таксама менш значныя, пра якія, аднак, усё роўна неабходна было памятаць. Так вучылі іх бацькі. На думку Ганькі Гурновіч, некаторыя сваты, напрыклад Ганны, Варвары, Міхала-стрэхадзёра, Іллі, “дарослыя святкуюць толькі дзеля прыліку, ды яшчэ з боязі” [2, с. 10]. Не давядзі гасподзь угнявіць Міхала, “дык ён яшчэ напусціць на цябе ліхалеце ды стрэхі паздзірае” [2, с. 10]. Не можа зразумець Ганька і дзеяннў Іллі: «Людзі клічуць: ідзі, дзе просяць, а ён без разбору – шусь туды, дзе косяць! “Ідзі, дзе ждуць” – завуць людзі. А ён туды – дзе жнуць...» [2, с. 10]. Таму, лічыць Ганька, ніхто і не рыхтуецца да гэтых святаў, не пячэ пірагоў.

“Ганька любіць іншыя сваты. Калі хаты беляць. Калі пякуюць пірагі і колюць свіней. Калі прыязджаюць госці” [2, с. 10]. Гэта Каляды. Перад імі быў пост, падчас якога можна было ўжываць “сушаныя грыбы, цыбулю, кіслую капусту – усё гэта расце, сушыцца і соліцца на месцы. Траціцца даводзіцца толькі на тараны ды на алей. Ну дык на тое ж і сваты пост!” [2, с. 7].

Да Каляд завяршаліся многія працоўныя працэсы, бо, паводле звычаю, пасля “пойдуць два тыдні свят” [2, с. 85]. Кожная сям’я наводзіла парадак у хаце. У асноўным гэтым займаліся жанчыны і дзяўчаты: “Апошні тыдзень перад Калядамі ўсе жывуць як пагарэльцы. З ложкаў выносяцца і праветрываюцца старыя гарашыны (гарашыны не салома – іх добра праветры ды падбі, дык будзеш раскашаваць яшчэ цэлы год – нашто табе тая пярэна). Цягаюць на мароз старыя клачуны і кажухі (калі дзе якая скачка зашылася, то не вельмі ўседзіць). Здзіраюць з падушак наўлечкі і вышываныя ручнікі з ікон, грэюць у вядзёрных чыгунах луг і мыюць бялізну, абрусы, поцілкі...” [2, с. 10 – 11]. Потым жанчыны і дзяўчаты ішлі

на рэчку паласкаць бялізну. Да свята яшчэ бялілі хаты, разбіралі кабана і многае іншае.

“Нарэшыце ўся работа пароблена. Ложкі перасцілалі... Багоў памылі і завесілі чыстым. Свежыну ўладкавалі... У хаце пахне прыемнай сырасцю: пабеленымі сценамі, вымытымі лавамі і падлогай. Пахне смажанай свежыной. У печы варыцца калядная куцця. На покуці яе чакае рэшта з сенам (на сене ў яслях нарадзіўся Хрыстос). На куццю, пад вечар, чакаюць і гасцей” [2, с. 12].

У кожнай хаце і ўсёй вёскай адзначалася і “добрае вясновае свята Юрай” [2, с. 18]. Дарослыя і дзеці на захадзе сонца ішлі ў поле славіць Юр’я. Неслі пітво, святочную закуску. Збіраліся сем’ямі ці ўсёй раднёй на чыёй-небудзь ніве, засцілалі абрус на руні і садзіліся вакол яго, як вакол стала. “І такі харошы, такі прыемны сэрцу гэты зялёны незвычайны стол...” [2, с. 19], – з цеплынёй адзначае аўтар. У добрай згодзе разважалі, якое будзе лета, “якая будзе ўрода на збажыну, якая паша будзе скаціне” [2, с. 19]. Потым пачыналі спяваць абрадавныя песні, вялі такім чынам “спеўную размову з Юр’ем”. Прасілі, каб Юрай не абмінуў нічыя нівы. Дзеля гэтага пакідалі на кожнай паласе па скібцы пірага ці закусі. А каб не было засухі – пырскалі на рунь астаткамі пітва, што наўмысля пакінута ў бутэльках: “Так вядзецца ад веку” [2, с. 19].

Аказваецца, як і на Вялікдзень, на Юр’я фарбуюць яйкі. Ганька ведае, што ў адным чыгунку яе маці парыць шалупінне ад цыбулі, у другім – жытнёвую рунь. У цыбулі яйкі становяцца чырвоненькімі, а ў руні – жоўценькімі. Яшчэ яна ведае, што дзецям можна хадзіць у госці, дзе ім абавязкова гаспадары дораць пафарбаванае яйка. На Юр’я, як і на Вялікдзень, можна гуляць у мацака. А вечарам дзеці разам з дарослымі ішлі “на расу”. Колькі глыбіннага, сакральнага ў рытуалах гэтага свята: павага да ўсяго жывога, існага, клопат пра будучы ўраджай на збажыну, свойскіх жывёл.

Згадваюцца ў творы і іншыя народныя сваты. Усе яны прымеркаваны да пэўнай пары года і акрэсліваюць працоўны каляндар земляроба. Сваты аб’ядноўвалі сялян і мелі выхаваўчае значэнне, бо “веданне і правільнае правядзенне спецыфічных абрадавых дзеяннў і рытуалаў уваходзіла ў кодэкс выхавання дзяцей і моладзі” [5, с. 75]. У іх фарміравалася любоў да роднай зямлі, яе традыцый, звычаяў, гісторыі, да працы земляроба.

У тэтралогіі А. Васілевіч падрабязна, у дэталю, праз успрыманне галоўнай гераіні, даецца апісанне працэсу ткацтва і тых дзеяннў, якія яму папярэднічаюць: “Маці ў цёплым гарсэце, у суконных панчохах, у хустцы пад бараду сядзіць за варытатам – тчэ кросны... Грукаюць набіліцы. Мільгае

чоўнік. Свішча бёрда. Маці спяшаецца: да Вялікадня трэба паспець вынесці кросны з хаты – а ў яе яшчэ добрая палавіна не выткана...

– Дай я табе бёрда патрымаю, – прапануе Ганька. Яна вельмі любіць, калі няма ў хаце мацеры, сесці за кросны і самой ткаць, як дарослай.

Ляць набіліцамі, а потым прапусціць чоўнік з цэўкай праз аснову, а потым зноў ляць набіліцамі! Праўда, Ганька не дастае нагамі да панажоў, і таму палатно ў яе атрымліваецца няроўнае і непрыгожае. І маці сварыцца за гэта на Ганьку” [2, с. 15 – 16].

У вёсцы да працоўных працэсаў, у тым ліку і да ткацтва, падключалі дарослых дзяўчат і дзяўчатак-падлеткаў. У аповесці “Расці, Ганька” ёсць эпізод, калі Ганька разам з матуляй ідзе на вячоркі да цёткі Іваніхі. Дзяўчынка нясе з сабой праснічку, якую падарыў ёй дзядзька Мікалай. У праснічцы – “невялічкая бародка кудзелі” [2, с. 88].

У хаце Ганька залазіць на печ. Потым, калі добра нагрэецца, “садзіцца за сваю прасніцу і, спусціўшы, як старая жанчына, ногі, добра сумленна смячы кудзелю – прадзе на зрэб’е. Верацянно толькі вурчыць!.. З печы вельмі зручна назіраць за ўсім, што адбываецца на хаце” [2, с. 87 – 88]. Стрыечныя сёстры Ганькі Анюта і Ніна размотваюць збытаны маток, а старэйшая дачка цёткі Іваніхі Саша прадзе на матчыным калаўротку кужаль.

З твора можна даведацца і пра вырабы ткацтва: сукно, поцілкі, абрусы і інш. Ткалася гэта з пражы. Цётка Фядора расказвае: “Ігнацісе занесла пражу (тонка, роўна спрала – дагадзіла)” [2, с. 319].

Жанчыны разам з дарослымі дочкамі ткуць ім рэчы на пасаг. Цётка Іваніха, якая мае трох дачок, “дзеліць на два куфры палотны, абрусы і поцілкі, напрудзеныя і вытканыя самою і дочкамі...” [2, с. 101]. Гэта для старэйшых, якія хутка павыходзяць замуж. “Праўда, куфраў яшчэ няма (яе, стары, пасажны, застаецца ёй самой з малодшаю дачкою), але Мікалай даклярае сам парабіць пляменніцам куфры” [2, с. 161].

Яшчэ свае вырабы вясковыя майстрыхі вазілі на продаж у Слуцк. У рэцэнзіі-эсэ “У маім Слуцку нарадзілася кніга” на выданне І. Ціткоўскага “Помнікі архітэктуры Слуцка” А. Васілевіч згадвае пра гэта. У яе ўяўленні паўстае такі малюнак: у старажытным Слуцку стаіць на кірмашы маладзіца і трымае на руцэ поцілку-перабіранку. “Паверыць нават цяжка, – захапляецца пісьменніца, – што гэта сама яна гэтымі сваімі цёмнымі агрубелымі рукамі падбірае гэтыя колеры і выткала ў сябе ў хаце гэтыя жывыя ружы, гэтых пеўняў і катой!.. Слуцкая ткачыха” [4, с. 168].

Вытканае палатно згортвалася ў сувой (трубку). Потым неабходна было бяліць палотны. Ганька любіць разам з матуляй рабіць гэта. “Ёй

не церпіцца дачакацца тае пары, калі палотны будуць мачыць у копанцы, калі будуць слаць іх на маладой залёнай траўцы, калі можна будзе бегаць па гэтых палотнах босай” [2, с. 16].

Назвы адзення (на Случчыне – адзежа) і відаў тканіны сустракаюцца на працягу ўсяго твора. Вось характэрны ўрываек з тэтралогіі, як гандляр Валахановіч (вяскоўцы называюць яго Валак) прывёз з Ленінграда ў Зялёную Дуброву тавар у ёмкім фанерным бауле. Людзі называюць гэтага чалавека спекулянтам, аднак яго прыездзе чакаюць і купляюць неабходнае для сям’і: гатовае адзенне, хусткі, тканіну і інш. Адбывалася гэта так: «Вось! – коратка кідае ён, і ўслед за гэтым “вось” кідае на рукі гаспадыні шэрую ў клетку канаплянку. Гэта ж куды хочаш завязвай. І на свята, і на будзень. А вось такая мультаноўка... (Мультаноўка рудая, на берагу з фрэндыямі і чорнай каймой.) Печ, а не хустка! Зіму вынасіш – і знаку не будзе. Цяжкая, не падняць!.. А вось гэта чорная тараноўка. А вось гэта!» [2, с. 212]. А далей гандляр прапануе тканіну, з якой можна пашыць адзенне “чалавеку” (мужчыну) – корт, мультан, паркаль, “чортава скура”. “Дзеўцы на плацце” – кашамірці “квяцісты (белыя кветкі з блакітным!) маркізет” [2, с. 216]. “Нямала спакус тут і для самога гаспадыні: і гэтакі, што мяса, шчыльны і мяккі мультан, і сацін, і корт на спадніцу. Век не зносіш. З гэтага корту і мужчынам пашывай штаны, то папаношваюць!..” [2, с. 213].

Праз няўласна-простую мову перадаюцца думкі гаспадыні, якая прыкідвае, што купіць, каб “хаця б справіць пільную патрэбу...” [2, с. 213]: хлопцам не абысціся без крамных штаноў на лета, гаспадару патрэбна рубашка, самой гаспадыні – мультаноўка, спадніца, старэйшай дачцэ (хлопцы ўжо заглядваюцца) – “каб не вельмі дорага, то вось гэты залацісты атлас вельмі хараша... Ну а меншай добра будзе пакуль што і мультану – зноў жа на зіму, каб цяплей было. І пляменніцы – як-ніяк дарослая дзяўчына – вось гэту чырвоную тарановачку трэба...”

Адным словам, трэба ўсяго, трэба многа, трэба ўсім... Але ж і грошай трэба!” [2, с. 213].

У тэтралогіі сустракаецца вялікая колькасць назваў адзення як мужчынскага (нагавіцы, штаны, фрэнч, галіфэ і інш.), так і жаночага (гарсэт, спадніца, сукенка, суконныя панчохі, розныя віды хустак, якія былі традыцыйным для вясковых жанчын галаўным уборам). Кажух і світку насілі мужчыны і жанчыны. Дзеці насілі картовыя світачкі, кажушкі. Было адзенне крамнае і пашытае дома. Святочнае адзенне мела назвы строі, уборы.

Твор А. Васілевіч дае нам уяўленне пра інтэр’ер вясковай хаты. У хаце каля ўваходу звычайна стаяла печ, яна закрывалася пабеле-

най засланкай, каб не выходзіў дух. На прыпечку ляжала гусінае пяро, якім падмятаўся прыпечак, калі гаспадыня выпаліла ў печы. Каля печы ў вуглу быў качарэжнік, дзе стаялі чапля, качарга, вілкі розных памераў, з дапамогамі якіх даставаліся з печы чыгуны. Тут жа знаходзіўся і мыцельнік. На покуці стаяў стол, над ім віселі іконы (“багі”). Меліся ў хаце адзін ці некалькі ложкаў, або канана ці тапчан. У той час у многіх хатах стаяў вялікі самаробны ложкак. Гэты “неабсяжны” ложкак называўся “велічна і надзейна: караваць” [2, с. 235].

У заможных гаспадароў хата мела дзве палавіны, якія злучаліся сенцамі. Адна называлася чыстая ці новая хата. Тут прымалі гасцей, сустракалі святы, а зімой – захоўвалі прадукты харчавання: зерне, дзежкі са збожжам, з мукой, з ільняным семем, свежыя і сушаныя яблыкі і інш. Звычайна знаходзіўся ў вёсцы гаспадар, які дазваляў на пэўны час выкарыстоўваць палову ўласнай хаты для навучання дзяцей. Так, у тэтралогіі апавядаецца, што «ў Карбутавых “чыстая хата” прасторная і светлая. Зімой, калі дзецям трэба вучыцца, лепшай школы за іх хату няма...» [2, с. 22].

Другая палова хаты была прызначана для гаспадарчых спраў, бруднай працы. Менавіта тут знаходзіліся печ, качарэжнік, мыцельнік. Іншы раз зімой, калі стаялі моцныя маразы, сюды часова пераносілі толькі што народжаных ягнят ці цялятка.

Каля хаты на падворку было шмат пабудоў, кожная з якіх мела сваё практычнае прымяненне: хлеў, катушок, гумно, прыгуменне, адрына, сушня, варыўня, пограб, прыгрэбіца, свіран і інш.

Алена Васілевіч паказвае, як паэтычнае светаўспрыманне беларусаў, што захавалася яшчэ з часоў язычніцтва, увасабляецца ў прыкладным мастацтве, атрыбутах народных свят, аздабленні сялянскага жылля, побыце. Праца земляроба нялёгка, часам і брудная, але ў сялянскіх хатах – чысціня, а іх інтэр’ер упрыгожваюць маляўнічыя вырабы вясковых майстрых – саматканяя посцілкі, настольнікі, ручнікі, коўдры, вышыванкі, абрусы, фіранкі. Пісьменніца раскрывае адчуванне характа, увасобленага ў матэрыяльнай культуры беларусаў (у прыватнасці тых, хто жыў і жыве на Случчыне).

Чысціня ў хаце – вынік выхавання, даніна традыцыі. Сялянскіх дзяцей, асабліва дзяўчынак, з маленства прывучалі, каб яны сачылі за парадкам у хаце, бо па гэтым складвалася ўражанне, наколькі працавітая і акуратная расце ў сям’і дзяўчына, ці варта яе мець на прыкмеце пры выбары будучай жонкі для сына. Напрыклад, у цёткі Іваніхі тры дачкі, дык “Анюта больш сочыць за парадкам і робіць гэта так,

што старая Іванішына хата, здаецца, свеціцца ад яе догляду” [2, с. 88].

А вось як сочыць за парадкам у хаце дарослая жанчына: “У Марылінай хаце цішыня, чысціня, характа. Вось у каго прыборы ўжо дык прыборы! Каб табе дзе якая плямка на падлозе ці прыпечку. Падлога вышаравана. Печ выбелена і размалявана фантастычнымі кветкамі і птушкамі. Нідзе на вачах ні чыгуна, ні карыта – як быццам няма ні гаспадаркі, ні звычайнага сялянскага побыту, нібыта тут ніхто не тупае, ніхто на гразі не ходзіць, ніхто не ведае бруднае работы... Ложак падпірае гарою падушак столь. Гара гэта квятастая і зырка, як цэлы агародчык кветак. На стале абрус, нібыта яго васьць толькі што дасталі з куфра. Печ дышае смачным цяплом...” [2, с. 322 – 323].

Пісьменніца звяртае ўвагу на тое, што вясковыя хаты былі аздоблены і звонку – акуратным падворкам, агародчыкам, дзе высаджвалі кветкі, прыбудовамі. “Анюціна хата з краю вёскі, ля самага выгана. Двор з хлявом і скацінаю агароджаны, і хата стаіць у садзе, сярод чысценькай муравы. Абступілі яе кругом і заглядаюць у вокны мальвы і кусты вяргіні. Характа! Хораша і чыста ў Анюты ў хаце” [2, с. 351].

Звычайна ў летнюю пару кветкі ставіліся і ў хаце. Ганька ўспамінае, як “у мамы ўсё лета не сходзіў са стала гладышык з кветкамі: то мак, то вяргіні, то астры...” [2, с. 251]. Былі яшчэ і вазоны.

Чытач можа даведацца і пра прадметы хатняга ўжытку вяскоўцаў на Случчыне: кубел, цэбры, карыта, макацёр, дзежка, начоўкі, чыгуны, гаршкі, хлебная лапата, рэшата, лейка, бліңцоўка, цадзілка, лескі (лесвіца), кашы, вешала; прылады працы: сячка, ваўначоска, плуг, барана, саха, сахор, граблі, серп, матыка; вупраж: лейцы, дуга, цуглі; для перавозу сена яшчэ: вужышча, рубель; посуд: конаўкі, міскі, гладышы, глякі, збанкі, лыжкі, відэльцы і інш.

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. **Блінава, Э. Д.** Беларуская дыялекталогія / Э. Д. Блінава, Е. С. Мяцельская. – Мінск : Выш. школа, 1969. – 168 с.
2. **Васілевіч, А.** Выбраныя творы : у 3 т. / А. Васілевіч. – Мінск : Маст. літ., 1982. – Т. 2 : Пачакай, затрымайся... : аповесці. – 447 с.
3. **Васілевіч, А.** Люблю, хвалюся – жыву : нататкі, эсэ, роздум / А. Васілевіч. – Мінск : Маст. літ., 1986. – 271 с.
4. **Васілевіч, А.** Першая жонка нябожчыка : апавяданні, эцюды, думкі ўголос / А. Васілевіч. – Мінск : Маст. літ., 2002. – 254 с.
5. **Казакова, І. В.** Міфалагемы і магія ў беларускім абрадавым фальклоры / І. В. Казакова. – Мінск : БОФФ, 1997. – 119 с.

Таццяна ДАСАЕВА,
доктар філалагічных навук.

“КАБ АЖЫВІЦЬ УСМЕШКУ, Я ВУСНЫ МАРМУРОВЫЯ ПАЦАЛАВАЎ”

РОЗНЫЯ ВІДЫ МАСТАЦТВА Ў ПАЭЗІІ МАКСІМА ТАНКА

УДК 82-95:811.161.3

У артыкуле прасочана эвалюцыя поглядаў на інтэрсеміётыку як адметнасць сучаснай літаратуры і іншых відаў мастацтва. Паказана спецыфіка праяўлення міжтэкставага ўзаемадзеяння ў паэзіі М. Танка. Прааналізаваны спосабы ўвядзення твора мастацтва ў аўтарскі тэкст, абгрунтавана думка пра мастацкую мэтазгоднасць ужывання экфрасісаў, алюзій і рэмінісцэнцый у паэзіі названага аўтара.

Ключавыя словы: *інтэрсеміётыка, экфрасіс, міждысцыплінарныя сувязі, алюзія, рэмінісцэнцыя.*

In the article the evolution of views on intersemiotics as the distinctive feature of contemporary literature and other arts is traced. The specific features of intertextuality in Maksim Tank's poems are shown. The different methods of introducing work of art in the author's text are analyzed; the idea of artistic expediency of using ekphrasises, allusions and reminiscences in the poetry of this author is justified.

Сёння пры даследаванні творчасці дзеячаў савецкага часу абавязковая характарыстыка іх грамадскай пазіцыі, наколькі яны былі “вяза-нымі”, як іх правілі цэнзары, ці забаранялі іх, ці, наадварот, узнагароджвалі званнямі і пасадамі. Аднак пры гэтым застаецца яшчэ даволі мала даследаваных мастацкіх здабыткаў аўтара, недастаткова ацэнена сапраўдная каштоўнасць творчай спадчыны. Часам палітычныя погляды чалавека выходзяць на першы план.

Народны паэт Беларусі Максім Танк да канца жыцця заставаўся верным сацыялістычным прынцыпам, аднак ён шмат вандраваў дзякуючы грамадскай працы, і гэта пашырыла яго светапогляд.

Падарожжы па свеце дазволілі беларускаму паэту пазнаёміцца з найвялікшымі дасягненнямі чалавека ў архітэктуры і скульптуры, убачыць на свае вочы найлепшыя творы жывапісу і тэатра. Вядома, густ М. Танка ў дачыненні да выяўленчага і іншых відаў мастацтва фарміраваўся ў строгіх межах выхавання савецкага грамадзяніна, таму і яго вершы частаносяць наратыўны характар. Аднак ён меў уласны погляд, да якога прыслухоўваліся, і можна казаць, што ён у пэўнай ступені ўплываў на пункт гледжання беларускай інтэлігенцыі савецкага часу на сусветную культуру. Напрыклад, М. Танк захапляўся імпрэсіянізмам (“*І колер хустак і спадніц / З барвовасцю прысадаў / Імпрэсіянісцкім зіхаціць / Шаленствам лістапада*” [2, т. 5, с. 8]), аднак не прымаў творчасць абстракцыяністаў: “*Я не знаю, ці шчыра вы хваліце вобраз – / Ваханаляю дзікую ліній і плям*” [2, т. 3, с. 120].

Значнае месца ў яго творчасці займаюць апісанні помнікаў героям, побач з якімі ён у прамым і пераносным сэнсе змагаўся на палях Другой сусветнай вайны: “*У братняй Балгарыі, / ў месцы харошым, / Дзе пеняцца хвалі Марыцы ўдалі, / На горнай вяршыні ёсць помнік Алёшу – / Адважнаму сыну савецкай зямлі*” [2, т. 5, с. 204], “*І, нарэшце, / Спытаць у гвардзейскага*

танка, што тады салютаваў / І сягоння / Кра-суецца на п’едэстале” [2, т. 6, с. 139]. Праз такія вершы аднаўляюцца старонкі Вялікай Айчыннай, як, напрыклад, гісторыя вызвалення Мінска 3 ліпеня 1944 г. у папярэднім творы “Калі не верыце” (1988). “*О маці з Пірчупіса, досыць / Стаяць табе ў золкі вецер... // Што ж не адзавешся, маўчыш / З каменнай слязою на твары? / Што ж пільна з-пад хусткі глядзіш / На сінія схілы Панараў?*” [2, т. 4, с. 8]. У творы “Маці з Пірчупіса” (1964) адсылка на скульптуру “Маці” (1960) Гедымінаса Ёкубоніса. Побач з манументальнай статуяй знаходзіцца сцяна з высечанымі імёнамі загінулых у вёсцы Пірчупіс (сёння – Варэнскі р-н, Літва), якую спалілі фашысты 3 чэрвеня 1944 г. разам з 119 яе жыхарамі. У 1963 г. скульптар атрымаў Ленінскую прэмію за твор, а ў 1964 г. М. Танк прысвяціў яму верш з дакладным апісаннем помніка і сваім прачытаннем падзей, уласнымі ўражаннямі ад убачанага. Гісторыя нагадвае лёс беларускай Хатыні: “*У Хатыні, дзе камні / Пасівелі ад гора, / Зрубыв хат / Дамавінамі брацкімі сталі*” [2, т. 5, с. 41]; “*Можна, і слушна, / Што ўзнялі табе помнік / Са звону. / Бо калі яго чуеш, / Значыць: / Ты дзяцей сваіх клічаш, / Ты будзіш жывых*” [2, т. 4, с. 204].

Пераклад мастацкага твора з адной знакавай сістэмы ў іншую мастацтвазнаўцамі называецца інтэрсеміётыкай. У дачыненні да літаратуры гэта могуць быць двухбаковыя сувязі, калі тэкст увасабляецца з дапамогай іншых відаў мастацтва або, наадварот, аўтар надае іншым мастацкім творам тэкставую форму. У сваю чаргу тэатр і кіно амаль заўсёды карыстаюцца літаратурным матэрыялам, пры тым не толькі створаным драматургамі і сцэнарыстамі. Сучасныя паэты ці празаікі могуць інтэрпрэтаваць і іншыя літаратурныя тэксты з традыцыйнымі сюжэтамі, але гэта з’яўляецца інтэртэкстуальнай фігурай – перапрацоўкай, а не адным з відаў інтэрсеміётыкі.

Многія вершы М. Танка можна назваць экфрасісамі мастацтва савецкага часу, бо такі

прыём інтэрсеміётыкі аўтары выкарыстоўваюць, каб у літаратурным тэксе апісаць творы іншых відаў мастацтва. Напрыклад, скульптура сама па сабе імкнецца захаваць у камені памяць пра падзеі, людзей, эмоцыі яе аўтара. Пры дапамозе апісання скульптуры М. Танк выяўляе ўласныя ўражанні і падкрэслівае значнасць помніка мастацтва для культуры беларускага і іншых народаў свету.

Будучы грамадзянінам СССР, ён не мог абмінуць культурныя творы мастацтва савецкага часу, іх маштабнасць і грандыёзнасць: *“Таго, хто з Смольнага прыйшоў / І ўнесенай рукой вітае / Зару кастрычніцкіх сцягоў, / Што палым-нее па-над краем”* [2, т. 2, с. 8]. Алюзія ў вершы *“Ля помніка Леніну”* (1939) нагадвае пра першую выяву рэвалюцыянера, пазнавальную па паднятай і выцягнутай руцэ Уладзіміра Ульянава. Яна *“ўпрыгожыла”* ў выглядзе статуі (від скульптуры) многія рэспублікі Савецкага Саюза і *“сяброўскія”* краіны. Да гэтага часу такія помнікі захоўваюцца на плошчах шматлікіх гарадоў Беларусі. Арыгінал помніка быў створаны скульптарам Г. Аляксеевым і ў 1925 г. пастаўлены ў Цверы, а потым ужо *“Правадыр, што заклікае”* з’явіўся на Казанскім вакзале ў Маскве і ў іншых гарадах.

“Мы мусім выканаць іх завет, / Каб, стрэўшыся ля Вечнага агню, / Маглі стаць побач з імі” [2, т. 5, с. 93]. Паняцце *“вечнага агню”* сустракаецца ў культурах многіх народаў, але ў вершы *“Чацвёрты”* (1975) дакладная згадка Вечнага агню, што запалены на мемарыяльных комплексах у гарадах былога СССР у памяць пра загінулых у Вялікую Айчынную. Першы такі агонь з’явіўся ў пасёлку Першамайскі Шчокінскага раёна Тульскай вобласці 9 мая 1957 г., аднак яго нельга назваць канчаткова вечным, бо запальваўся ўсяго некалькі разоў. Першы бесперапынны, незгасальны агонь запалымнеў на Марсавым полі ў Ленінградзе, яго запалілі 6 лістапада 1957 г. У вершы М. Танка маецца на ўвазе вечны агонь на плошчы Перамогі ў Мінску, які 3 ліпеня 1961 г. запаліў ганаровы грамадзянін горада, Герой Савецкага Саюза генерал-палкоўнік А. Бурдзейны.

“І вось акружылі Шапэна яны, / Прыкладамі ўдарылі ў бронзавы помнік, / І з арфы разбітай, з парванай струны / Маланкамі гукі рвануліся ў поўнач” [2, т. 2, с. 83]. У творах *“Шапэн”* (1945), *“Вяртанне Шапэна”* (1960), *“Вербы ля помніка Шапэну”* (1980) адначасова М. Танкам былі знітаваны міждысцыплінарныя сувязі літаратуры, музыкі і скульптуры: *“Калі ў Лазенкі ён вярнуўся зноў, / пачуць яго санаты і балады”* [2, т. 5, с. 221]; *“Кранаецца ён клавішаў зямлі – / І ўдалы плывуць накірорнаў гукі”* [2, т. 3, с. 138]. Верш

прысвечаны кампазітару, помнік якому ўзвёў Вацлаў Шыmanoўскі ў парку Лазенкі ў Варшаве. Помнік быў адкрыты ў 1926-м, але 31 мая 1940 г. скульптурная кампазіцыя была падарвана фашыстамі і разрэзана на дробныя часткі і толькі ў 1958-м адкрыта паўторна. Стылізаваная мазавецкая вярба, пад якой выяўлены Фрыдэрык Шапэн, і сапраўды нагадвае арфу, што заўважае М. Танк у апісанні скульптуры. Верш паказвае, што міждысцыплінарныя сувязі могуць быць двух-, трохбаковымі і больш, у залежнасці ад таго, колькі навуковых падтэкстаў уводзіць аўтар. М. Танк быў дасведчаным культуролагам і гісторыкам, хоць і не меў адпаведнай адукацыі. Яму заўсёды ўдаецца адлюстравіць асаблівасці мастацкага стылю пэўнай эпохі і паказаць падзеі, злучыўшы літаратурны і гістарычны кантэксты. У творы *“Шапэн”* гістарычны складнік не меншы за музычны, скульптурны або ўласна літаратурны.

Большасць пісьменнікаў клапаціцца пра літаратурную спадчыну сваёй радзімы, і М. Танк не выключэнне. Ён стварае галерэю партрэтаў беларускіх класікаў, узяўшы ў кампаньёны вядомых айчынных скульптараў і мастакоў. У вершах *“Ля помніка Купалу”* (1973) і *“Сустрэча з Янкам Купалам”* (1974) згадваецца скульптурная кампазіцыя Анатоля Анікейчыка і групы іншых скульптараў: *“Вось ідзе наш Купала. / Толькі што ж гэта сцежка / Абрываецца раптам / П’едэстала гранітам? / Але ён – далей крочыць. / Нават і не заўважыў, / Што ён пераступіў / Цераз абрыў. / У бяссмерце”* [2, т. 5, с. 26 – 27]; *“Ён ішоў, апіраючыся на кульбаку, / Загледзеўшыся ў далячынь жыцця... Ды, анямелы з радасці, глядзеў, / Як ён ішоў, стыняючыся / На скрыжаваннях / Новых вуліц і гадоў, / Нібыта песню ім сваю складаў. / Я нават чуў, здаецца, яго голас. / Ці можа гэта быў фантана звон”* [2, т. 5, с. 56]. Асаблівая ўвага аддаецца гранітнаму п’едэсталу ў парку імя Янкі Купалы ў Мінску ля Дома-музея песняра. М. Танк імкнецца паказаць, што творчасць паэта нельга прыціснуць гранітам. У многіх яго творах помнікі пісьменнікам ажываюць, што сімвалічна падкрэслівае неўміручасць іх спадчыны. Вось і Я. Купала ў згаданым вершы крочыць у бяссмерце. Прадметна-тэматычны фонам у творы служыць апісанне яшчэ адной скульптурнай кампазіцыі ў тым жа парку: *“У тоні фантана / Сузор’яў гараць светлякі, / Варожаць русалкі: / На хвалі пускаюць вянкі, // Тануюць, дурэюць, / Ныраюць адна за другой / І ластаўкамі ўзлятаюць / Над звонкай вадой”* [2, т. 5, с. 40].

Тая ж кампазіцыя з русалкамі згадваецца праз увесь верш *“Ля фантана”* (1973), які ў танкаўскіх чарнавіках яшчэ носіць назву *“Фантан*

Я. Купалы”: “*І вабяць усмешкай, спакусай, / Абдымкамі рук. / І ззяе над імі фантана / Нацягнуты лук. // І песню спяваюць, / Якую пачуўшы, заўжды / Ты, як заварожаны, / Будзеі прыходзіць сюды*” [2, т. 5, с. 40]. У творы яшчэ больш адчувальна адухаўленне скульптуры з дапамогай слова, калі русалкі пачынаюць танчыць і спяваць. Паэт падкладае фальклорны падтэкст, бо з беларускіх паданняў і міфаў пра русалак вядома, што гэтыя істоты ўмеюць зачароўваць маладых людзей і клічуць іх у багну.

Калі 3 лістапада 1982 г. верш “*Ля помніка Якубу Коласу*” (1974) выйшаў у “*Сельскай газеце*” пад загалоўкам “*Плошча яго імя*”, ужо сама назва ўтрымлівала алюзію на скульптурныя кампазіцыі на плошчы Якуба Коласа ў Мінску, створаныя Заірам Азгурам: “*Прысеў на валуне гранёным, / Дзе на Маскву імкне шаша, / Паслухаць музыкі Сымона, / Гамонкі дзеда Талаша*” [2, т. 5, с. 55]. У вершаваных радках апісаны сам грандыёзны, манументальны помнік пісьменніку, а таксама кампазіцыі-ілюстрацыі да паэмы “*Сымон-музыка*” і аповесці “*Дрыгва*”.

Максім Танк любіў кіно і многім стужкам даваў водгукі ў дзённікавых запісах. Яго нельга назваць кінакрытыкам, бо гэта не паўнаважны рэцэнзіі, але згаданы від мастацтва ў СССР нараджаўся і развіваўся на вачах паэта, таму ён не мог абмінуць яго пільным поглядам. У аўтара была магчымасць глядзець фільмы і за мяжой у адрозненне ад многіх савецкіх грамадзян, таму з яго дзённікавых нататак можна прасачыць гістарычны зрэз развіцця кінамастацтва ў тым ліку. “*Вось танцуе на кінаплакатах / Марыліна – прывабная зорка, / Бюст не меншы, як купал сената, / Усмешкай неба зацьміла Нью-Ёрка*” [2, т. 3, с. 271]. Гэтыя радкі Максім Танк напісаў падчас вандроўкі ў ЗША, што паэт назваў “*краінай гігантаніі*”. Пра кіно ён не забываўся і калі падарожнічаў па Італіі: “*Дзе столькі шуму, гоману і крыку, / Дзе сушыцца на вуліцы шмаццё, / Дзе бачыш ты знаёмае жыццё / Па фільмах Расаліні і Дэ Сіка*” [2, т. 3, с. 80].

Вядома, цікавілі паэта гістарычныя фільмы ці стужкі з архіўнымі кадрамі: “*Хоць люстраў вялізныя экраны / Зацменены крэпам, / У іх бачу кадры / Тваіх векапомных паходаў: / Узняўшы клінкоў бліскавіцы / Лятуць твае коннікі стэпам...*” [2, т. 5, с. 42]. Гэтыя радкі М. Танк напісаў у 1973 г. з нагоды смерці Сямёна Будзённага, якога мог бачыць на той момант у стужках “*Чырвоныя чарцяняты*” (1923), “*Першая конная*” (1941), “*Абарона Царыцына*” (1942), “*Клятва*” (1946), “*Алека Дундзіч*” (1958) і “*Няўлоўныя мсціўцы*” (1966).

Цікавіўся М. Танк і дасягненнямі сусветнай музыкі: “*Поль Робсан спявае. І мы усе чуем /*

У песні яго навальніцы павеў / І, нібы кіпучую хвалю марскую, / Прыгнечаных і заняволеных гней...” [2, т. 3, с. 222]. П. Робсан – афраамерыканскі ўладальнік непаўторнага басу, драматычны актёр і грамадскі дзеяч. Паэт мог пачуць яго песні на канцэрце, які будучы лаўрэат Міжнароднай прэміі міру (1950) даваў у Маскве ў 1949 г. Ці другі раз, калі П. Робсан прыязджаў у СССР пры М. Хрушчову. М. Танк апісаў вакаліста як “*скалу-велікана*”, мяркуючы з ролі Агэла ў спектаклі Шэкспіра ў Лондане, па фільмах з яго ўдзелам – “*Копі цара Саламона*” і “*Блакiтная рака*”. Беларускі паэт ведаў пра змаганне сацыяліста П. Робсана, унука раба, з несправядлівасцю ў Амерыцы, пра ганенні на яго белых радыкалаў.

Мастацкай інтэрпрэтацыяй называецца з’ява, калі твор пісьменніка натхняе жывапісцаў на палотны ці ілюстрацыі, музыкаў на напісанне кампазіцый да паэтычных тэкстаў, рамансаў або класічных санат ці сімфоній. Аўтар таксама можа стварыць лібрэта. М. Танк перакладаў лібрэта оперы “*Страшны двор*” Станіслава Манюшкі, а беларускія музыкі пісалі песні на словы М. Танка. Так, “*Завушніцы*” сталі папулярнымі дзякуючы Уладзіміру Мулявіну і ансамблю “*Песняры*”. Сёння песню выконваюць розныя сучасныя артысты. Заслужаны артыст БССР Анатоль Падгайскі выканаў твор “*Няма сцежкі карацейшай, як да мілай...*” на словы М. Танка і музыку Дзмітрыя Смольскага, а спявак Лявон Вольскі запісаў рок-кампазіцыю “*Вецер Радзімы*”. Такім чынам, паэтычны твор захоўвае культурную спадчыну, а іншыя віды мастацтва даюць жыццё яму самому.

Знайшлося месца ў творчасці М. Танка і народнаму танцу. Вось як, напрыклад, аўтар перадае энергетыку і запал “*Лявоніхі*”: «*З “Лявоніхай” прайсціся / Пад цымбалаў гром*» [2, т. 3, с. 312]; «*Перш выбіраў я вуліцы, / Дзе гуляла-жыло маё сонейка, / Дзе пыл “Лявоніхі” курьціца / Пад перазвоны гармоніка*» [2, т. 5, с. 118]. Пры тым у некаторых вершах згадваецца танцавальная культура іншых народаў: “*Я некалі бачыў танец Чан Го / І чуў, як звініць Каягым. / Таму мяне паліць Карэі агонь...*” [2, т. 2, с. 221].

Максім Танк рэдка пісаў пра тэатральныя пастаноўкі, але некаторыя гістарычныя этапы знайшлі адлюстраванне ў яго творчасці. Так, у адным з вершаў паэт згадвае Смаргонскую акадэмію, заснаваную князямі Радзівіламі ў XVII ст., дзе дрэсіравалі мядзведзяў. Гэта вядомы факт з культурнага жыцця беларусаў таго часу, пра што згадваў і Уладзімір Караткевіч, і іншыя айчынныя пісьменнікі савецкай эпохі: “*Ад зношаных рыфмаў, ад фарсаў і слёз, / І масак злінялых смаргонскіх актораў*” [2, т. 1, с. 146]. Паэт засведчыў, што тэатральнае мастацтва за-

ставалася жывым нават падчас жудасных падзей вайны, сведкам якіх ён быў сам: “Тэатр быў зроблены ў стадоле, / Што уцалела ад вайны... // Калі ж заслона зноў апала / І ў зале ўспыхнула святло, / Ізноў ім радасна было, / Што смерць Джульету мінавала” [2, т. 2, с. 141]. Акрамя гісторыі айчыннага тэатра, аўтар згадвае самых вядомых трагікаў Антычнасці: “Не дасць спакою, будзе іх трывожыць, / Як хор у старажытнай грэчаскай трагедыі. / Не знаў артыст, што расстраляны ўсе харысты / Сафокла, / Эўрыпіда...” [2, т. 4, с. 102]. Апрача асноўнай ідэі верша, пісьменнік нагадвае чытачу пра ролю хору як персанажа антычнай трагедыі.

Украінскія даследчыкі М. Ігнаценка і А. Волкаў да інтэрсемятычнай алузіі адносяць маляўнічы-ілюстрацыйны да літаратурных твораў або цэлыя жывапісныя палотны [1, с. 230]. М. Танк, будучы паэтам, у сваю чаргу апісвае словам вядомыя творы жывапісу. Так, у творы “Начная варта” (1976) ён прапануе рэмінісцэнцыю на аднайменную карціну Рэмбранта: “– Ну што, яшчэ пусціць па кругу чарку? / Хто пра Рэмбранта нешта там пляце? / Я знаў яго, заўсёды з ім страчаўся. / Як толькі ў Амстэрдаме швартаваўся” [2, т. 5, с. 125]. Росквіт творчасці і папулярнасці мастака прыйшоў на амстэрдамскі перыяд яго жыцця, але пасля карціны “Начная варта” запатрабаванасць у творах Рэмбранта пайшла на спад. Гэты вобраз з’яўляецца рэмінісцэнцыйнай, бо ў вершы расказаецца выдуманая

гісторыя стварэння карціны – апісанне яе здаецца дакладным, бо апавядальнік называе сябе адным з герояў карціны, аднак яго ўзрост не апавядае ёй па часе напісання.

Падобным чынам М. Танк аднаўляе і гісторыю стварэння такіх шэдэўраў, як “Рабы” Мікеланджэла, “Тайная вячэра” Леанарда да Вінчы, “Мадонна” Фра Анджэліка, “Саната зорак” Мікалоюса Чуэрленіса, гравюры Францыска Скарыны і іншыя.

Пры даследаванні кантэкстуальнай прасторы танкаўскай паэзіі становіцца відавочным, што найбольш блізкія сувязі яго творчасць наладжвае не з дакладнымі ці прыродазнаўчымі дысцыплінамі, а з іншымі відамі мастацтва.

З дапамогай экфрасісаў, алузіі і рэмінісцэнцый Максім Танк здолеў захаваць у слове культурную спадчыну народаў свету і ўласна гістарычную памяць пра мастацтва свайго народа. Літаратурныя інтэрпрэтацыі твораў жывапісу, скульптуры, архітэктуры, тэатра і музыкі ўводзяць паэзію Максіма Танка ў культуралагічны кантэкст розных відаў мастацтва.

Спіс літаратуры

1. **Лексикон загальнага та парівняльнага літаратурознаства** / кер. проекту, ред. А. Волков. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 636 с.
2. **Танк, М.** Поўны збор твораў : у 13 т. / М. Танк. – Мінск : Беларус. навука, 2006 – 2012.

Алесь МОЙСКИ.

Перазовы

АД ЛЯНОРЫ ДА ЭМІЛІ – ГІСТОРЫЯ АДНАГО ЛІТАРАТУРНАГА ПЕРАЎВАСАБЛЕННЯ

УДК 821.161.3+821.112.2

У артыкуле аналізуюцца ўзаемасувязі паміж беларускай і сусветнай літаратурамі на прыкладзе інтэрпрэтацыі класічнага матыву ў баладах “Лянорынага” цыкла ў беларускай, рускай і нямецкай літаратурных традыцыях. Паказана агульнае і адметнае, характэрнае для канкрэтных твораў.

Ключавыя словы: *літаратурная балада, рамантызм, беларуская літаратура, нямецкая літаратура, вобраз Ляноры, узаемасувязь твораў, архетыпавы сюжэт.*

The author analyzed the relations between Belarusian and world literature using the interpretation of a classical motive from “Lenore” ballads in Belarusian, Russian and German literature. The article shows universal and specific features which characterize particular ballads.

У гісторыі літаратуры добра вядомая з’ява, калі пэўныя сюжэты вандруюць па старонках кніг паміж краінамі, эпохамі і літаратурнымі напрамкамі, кожны раз аздабляючыся і змяняючыся згодна з воляю аўтара ды густам часу. Гэта сведчыць пра тое, што нацыянальная літаратура “...не можа развівацца ізалявана, не ўспрымаючы ўсё тое лепшае, што ўласціва суседнім культурам, і тым больш не ўно-

сячы свой уклад у скарбніцу сусветнага духу” [1, с. 3]. Вывучэнне падобных з’яў дапамагае зразумець логіку развіцця нацыянальных літаратур і распаўсюджвання літаратурных напрамкаў, знайсці новыя падыходы для высьвятлення асаблівасцей развіцця нацыянальных літаратур.

Адзін з яркіх прыкладаў вандроўнага ў часе і прасторы сюжэта – балада “Лянора”, ад-

на з першых літаратурных балад на нямецкай мове. “Лянора” стала адпраўным пунктам для развіцця паэтычнай формы балады як у нямецкай літаратуры, так і ўвогуле ў еўрапейскай літаратурнай прасторы.

Даволі распаўсюджаны ў фальклоры сюжэт пра мёртвага жаніха, які прыходзіць да нявесты, выкарыстаў у сваёй баладзе Г. Бюргер. Гэты матыў сустракаецца ў нямецкіх народных песнях (“*Der tote Freier*” – “Мёртвы жаніх” [2, с. 59]). Але, безумоўна, “Лянора” была напісана Бюргерам пад моцным уплывам англійскай і шатландскай народнай паэзіі, сабранай і выдадзенай біскупам Персі (“*Reliques of Ancient English Poetry*”, 1765), у першую чаргу шатландскай балады “*Sweet William’s Ghost*”. Змест балады даволі просты: дзяўчыне з’яўляецца прывід мёртвага жаніха, ён просіць вызваліць яго ад абяцання ажаніцца. Жаніх папярэджвае дзяўчыну, што яго пацалунак можа яе забіць. На досвітку прывід знікае, а дзяўчына памірае з гора [3, с. 635]. “Лянора” Бюргера больш складаная і драматычная, яна мае пэўны гістарычны фон і павучальны ідэйны змест. Але пра ўзаемасувязь двух твораў сведчыць тое, што Бюргер, які значна змяніў канцэпцыю балады, захаваў асобныя дэталі з англійскай крыніцы – напрыклад, імя героя *William / Wilhelm, lilly-white hand / Lilienhände* – “рукі (белыя) як лілеі”.

У баладзе Бюргера падзеі адбываюцца пасля Сямігадовай вайны. Жаніх Ляноры Вільгельм, жаўнер прускага караля Фрыдрыха II, не вярнуўся з вайны. Ляноры невядомы яго лёс. У адчаі яна папракае Бога ў неміласэрнасці і не хоча далей жыць без свайго люблага. “*Gott hat an mir nicht wohlgetan*” [3, с. 60] (“*Бог не зрабіў мне добра*”; тут і далей даслоўны пераклад наш. – А. Б.), “*Bei ihm ist Seligkeit / Und ohne Wilhelm, Hölle!*” [4, с. 62] (“*З ім шчасце, а без Вільгельма – некла!*”). Маці просіць дачку не гнявіць Неба, а змірыцца і шукаць падтрымку ў веры, але яе маленні дарэмныя. Ноччу да дзяўчыны з’яўляецца яе жаніх. Ён прапануе Ляноры ехаць з ім і стаць ягонай жонкай. Лянора згаджаецца, не разумеючы, што побач з ёю не Вільгельм, а сама смерць. У фінале балады Лянора апынаецца на могілках, дзе бачыць жаніха ў яго праўдзівым абліччы: “*Zum nackten Schädel ward sein Kopf, sein Körper zum Gerippe mit Stundenglas und Hippe*” [4, с. 66] (“*Яго галава зрабілася голым чэрапам, а яго цела – шкiлетам з пясочным гадзiннiкам i касою*”). Дзяўчына памірае, але ці ж не гэтага яна прасіла ў Бога? “*Der Tod ist mein Gewinn*” [4, с. 61] (“*Смерць – мая здабыча*”).

Нягледзячы на прывязку балады да пэўнага гістарычнага перыяду, час і нават краіна ў “Ляноры” – не больш чым умоўныя дэкарацыі, якія не ўплываюць на змест і настрой твора. Таму з такой лёгкасцю яе сюжэт вандруе ў часе і прасторы.

“Лянора” стала крыніцай натхнення для шматлікіх аўтараў, перш за ўсё для В. Жукоўскага, заснавальніка жанру балады ў рускай літаратуры (таксама ў гісторыі літаратуры засталася больш слабая перапрацоўка “Ляноры” П. Каценіным – балада “Вольга”). В. Жукоўскі звяртаўся да “Ляноры” тройчы, шукаючы найбольш адпаведную форму для пераўвасаблення нямецкага твора на рускай мове.

Упершыню паэт выкарыстаў гэты сюжэт у баладзе “Людміла” (1808). Дзеянне ў творы Жукоўскага цалкам паўтарае нямецкую крыніцу, нягледзячы на перанясенне ў рускія дэкарацыі і дапятроўскі перыяд маскоўска-літоўскіх войнаў (*Лянора – Людміла, “рать славян”, “терем”*). Сугучнасць імёнаў гераінь падкрэслівае жаданне аўтара адаптаваць нямецкую баладу, зрабіць яе больш блізкай для шырокіх колаў рускамоўных чытачоў. Але мова ў творы Жукоўскага больш вытанчаная, чым у Бюргера, які пісаў у проста-народным стылі. Жукоўскі змякчае баладу, цнатліва пазбягаючы эратычнага матыву (У Бюргера шлюбны ложак згадваецца 6 разоў, у Жукоўскага – толькі адзін: “*Нам постель – темна могила*” [5, с.13]).

У 1813 г. Жукоўскі напісаў баладу “Святлана”, якую прысвяціў пляменніцы Аляксандры Андрэеўне Ваеякавай, у дзявоцтве Пратасавай, у якасці вясельнага падарунка. “Святлану” лічаць першай рускай нацыянальнай літаратурнай баладай. У ёй Жукоўскі пераасэнсоўвае сюжэт Г. Бюргера, абапіраючыся на нацыянальныя звычаі рускага народа. Для стварэння нацыянальнага каларыту паэт выкарыстоўвае старажытнае павер’е пра варожбы сялянскіх дзяўчат у ноч перад Вадохрышчам. На пачатку XIX ст. варожбы страцілі першапачатковую магiчную аснову, пераўтварыўшыся ў забаву для моладзі. Святлана, як і Лянора / Людміла, чакала жаніха (на гэты раз з-пад Палтавы). Падчас варажбы ён з’явіўся перад ёй і паклікаў за сабою. Святлана апынулася ў хаце, дзе яна ўбачыла мёртвага жаніха. Але фінал балады шчаслівы – гэта быў толькі паганы сон, усё завяршылася вяселлем [5, с. 17 – 24].

Трэці і апошні зварот да “Ляноры” адбыўся ў 1831 г. Жукоўскі выдае паэтычны пераклад нямецкай балады, у якім ён не змяняе ні імя гераіні, ні час, ні месца дзеяння. Твор можа служыць узорам амаль што абсалютна дакладнага

як у зместавым, так і ў мастацкім сэнсе вершаванага перакладу. Жукоўскі нават здолеў перадаць рытміку вершаў Бюргера: калі “Святлана” і “Людміла” напісаны харэем, то “Лянора” Жукоўскага, як і арыгінал Бюргера – ямбама.

Бюргер выкарыстоўвае спецыяльныя моўныя сродкі для ўзмацнення ўздзеяння на чытача – гукападабенства лексікі: “*klirrend*”, “*klingklingsling*” звоніць жалеза, “*trap, trap, trap*” гручочуць капыты каня, “*der Rappe scharrt*” [3, с. 62 – 63] – хрыпіць конь. Гэта адлюстроўвае характэрнае для перыяду ранняга нямецкага рамантызму “значэнне эмацыйнага элемента ў паэтычнай мове, яе рытмічнасці, экспрэсіўнасці, яе непасрэднае ўздзеянне на пачуцці” [6, с. 287]. У перакладзе вельмі складана захаваць адпаведнае гучанне слоў, але Жукоўскі спрабуе гэта: “*Гремя, к крыльцу примчался; Гремя, вбежал он на крыльцо; I двери брякнуло кольцо*” [5, с. 163].

На наш погляд, менавіта праз творы Жукоўскага нямецкі сюжэт трапляе на глебу беларускай літаратуры. У 1917 г. паэт Алесь Гарун, знаходзячыся ў сібірскай выгнанні за рэвалюцыйную дзейнасць, піша баладу пад назвай “Варожба”. Дзеянне балады адбываецца падчас Адвэнту дзесьці ў беларускім маёнтку. Прыгажуня-ахмістрыня пані Эмілья ў сваіх пакоях. Ёй самотна, яна адчувае сябе адзінокай на свеце – яе родныя памерлі шмат гадоў таму, і сіротку выгадавалі ў панскай сям’і. Але ж Эмілья разумее дыстанцыю паміж сабою і панамі, нават калі для іншых жыхароў маёнтка і яна “панна”. Адзіны шлях для яе, каб атрымаць незалежнасць і ўласную сям’ю – замужжа (“*Панна святая, ты неба ўмалі, / Вернага друга мне ў жыцці пашлі*” [7, с. 100]). Эмілья звяртаецца думкамі да маладога гусара, які прабыў у маёнтку тры дні і паланіў сэрца дзяўчыны. Дзе ён цяпер? “*Рушылі ў Вязьму, а стуль пад Маскву*” [7, с. 101] (можна выказаць здагадку, што дзеянні адбываюцца ў 1812 г., а гусар належыць да польска-літоўскіх войск у арміі Напалеона). Эмілья вырашае варажыць, нават ведаючы, што гэта забаронена ў Адвэнт. Хутка, як у “Святлане”, да яе з’яўляецца каханы, просіць стаць ягонай жонкай і ехаць разам з ім. Эмілья разгубленая, кавалер “*Сеў дыі паехаў, і сам па сабе. / Я ж і назаўтра тут мушу астацца. / Будзе ад сораму недзе схаванца*” [7, с. 102]. Але гусар не адступае, панна Эмілья не вытрымлівае яго націску і згаджаецца ехаць. У апошнія імгненне яна распознае ў гусары прывід і просіць абароны ў Бога. Жаніх знікае, а страшны голас папярэджвае: “*Кінь варажыць у авантовым пасце!*” [7, с. 104]. У гэты момант Эмі-

лья... прачынаецца і сама не разумее, сон гэта быў ці не.

Відавочная сувязь балады А. Гаруна з “Святланай” В. Жукоўскага: іх аб’ядноўвае рэлігійнасць галоўных гераінь (для Эмільы Маці Прачыстая, здаецца, замяняе яе памерлую маці); страшны прывід, які аказаўся сном; народныя, рустыкальныя матывы. Алесь Гарун, як і Жукоўскі, выкарыстоўвае матыву сну, каб абгрунтаваць прысутнасць містычнага элемента ў дзеянні. Гэта адрознівае іх ад нямецкай “Ляноры”, дзе містычнае здаецца больш рэальным, чым сама рэальнасць.

Балады Гаруна і Жукоўскага таксама аб’ядноўвае стаўленне аўтараў да галоўнай гераіні, якое ў іх творах зусім іншае, чым у Бюргера. Да статкова прасачыць, як аўтары называюць гераінь. У Бюргера яе імя ўжываецца толькі тры разы – двойчы на пачатку балады, адзіны раз у момант гібелі гераіні. У астатніх выпадках дзяўчына названа па сваёй ролі – *Kind* ‘дзіця’ (для маці) ці *Liebchen* ‘каханка’ (для жаніха). Лянора павінна была добра выконваць ролю дзіцяці для маці і Бога, але яна выбірае сабе ролю каханкі – цялеснае, а не духоўнае – за што яна і пакарана.

У Жукоўскага гераіня часцей за ўсё завецца па імені, таксама выкарыстоўваюцца такія формы намінацыі, як *дочь, дэвіца, дэва, невеста* (“Людміла”); *падруженька, красавіца, краса, радость, дэва, дэвіца* (“Святлана”); *падруга, дитя, дочь, родная, мой свет* (“Лянора”). У выніку ствараецца ўражанне, што Жукоўскі не тыпізуе сваіх гераінь, а індывідуалізуе, яны – асобы, а не архетып бунтаркі, небяспечнай вар’яткі, жанчыны-вядзьмаркі, як у Бюргера. Жукоўскі любіць сваіх гераінь і спачувае ім.

Бюргер трымае пэўную эмацыйную дыстанцыю ад Ляноры, яе моцнае пачуццё гора набывае для аўтара рысы вар’яцтва: “*Zerrauft sie ihr Rabenhaa / Und warf sich hin zu Erde / Mit wütiger Gebärde*” [4, с. 60] (“*Расстрапала свае чорныя, як у ворана, валасы / I кінулася на зямлю / Як шалёная*”). З самага пачатку відавочна, што для аўтара паводзіны і пачуцці Ляноры ганебныя, яны будуць пакараны. Адчаем і адмаўленнем Бога Лянора адчыняе шлях нячыстай сіле, у ёй праступаюць рысы вядзьмаркі. Лянора не баіцца скакаць з нябожчыкам: “*Graut Liebchen auch vor Toten? – Ach nein!.. doch lass die Toten!*” [4, с. 65] (“*Ці не баіцца каханка нябожчыкаў? – Ах, не... Але ж не гавары пра нябожчыкаў*”).

Алесь Гарун у “Варожбе” вельмі пяшчотна ставіцца да гераіні. Пра гэта сведчыць частае ўжыванне памяншальна-ласкавых суфіксаў (*маммуляка, татулька, маленькая, кароўка, па-*

ненка, ручкі, капоцік, галоўка). Аўтар не проста шкадуе гераіню, але ўзносіць яе на пэўную маральную вышыню: “Добрае сэрца! Павет абысці, / Роўную пане, бадай, каб знайсці” [7, с. 99]. Галоўная гераіня ў баладзе заўсёды “панна”, “панна Эмілья”. Яна нясе свой сіроцкі крыж і не скардзіцца нікому, яна добразычлівая да простых людзей і ўдзячная сям’і, што выгадавала яе, нават калі яна і не атрымала там шмат пяшчоты. Панна Эмілья дабрадзеяная і цнатлівая, шануе сваю рэпутацыю. Але яна таксама не можа гуляць з чужым жыццём, таму і згаджаецца ехаць з гусарам, калі той пагражае самагубствам: “Ведай: прыехаў забраць я цябе, / Ў разе ж нязгоды – застрэліць сябе” [7, с. 103]. Для панні Эмільі асноўная маральная апора ў веры ў Бога (як і ў Святланы), а вытокі веры ў яе простым паходжанні і сувязі з народам. Вера Эмільі не мудрагелістая, фальшывая ці знешняя, а ідзе ад сэрца. Вера яе і ратуе.

У “Варожбе” прысутнічаюць такія традыцыйныя жанрава-стылістычныя рысы балады, як напружаны сюжэт з незвычайнымі падзеямі, разгорнуты пралог, драматызаваны дыялог герояў, абмежаванасць у часе і прасторы. На першы погляд баладу А. Гаруна можна ахарактарызаваць як неарамантычную. У ёй ёсць каханне, гарачы кавалер, пяшчотная прыгажуня, чары. Але праз гэтыя матывы праступае рэалістычны фон, сумнае жыццё беднай дзяўчыны пры чужой сям’і. Рэалістычныя рысы надае баладзе вялікая колькасць бытавых дэталей, якія складаюць фон асноўнага дзеяння і ствараюць для чытача атмасферу прысутнасці побач з гераіняй: на вуліцы марозна і рыпць снег, вакол дома ходзіць стары вартаўнік, Эмілья моліцца перад Маткай Святой Вастрабрамскай, варожыць з дапамогай пасьянсу “Маркіз” і г. д. – “фон, падобна камертону, надае пэўнае гучанне і настраёваць усяму твору” [8, с. 9].

Калі адкінуць містычную атрыбутыку, то перад чытачом паўстае рэальная гісторыя жыцця, і няма ў ёй шчаслівага фіналу з вяселлем, як у “Святлане”. Мабыць, каханне даўжынёй тры дні застанеца самым яркім момантам у жыцці дзяўчыны. Ці вернецца безыменны гусар з маскоўскіх снежных прастораў? Такім чынам аўтар здолеў у невялікім вершаваным творы сканцэнтраваць цэлую “засцянковую аповесць” – менавіта так вызначыў Алесь Гарун жанр “Варожбы”.

У зместавым і ідэйным плане балада “Варожба” даволі далёка адышла ад нямецкай “Ляноры”, што тлумачыцца лагічным развіццём мастацкай думкі і літаратуры на працягу 144 гадоў, якія аддзяляюць два творы. “Лянора” з’явілася на па-

чатку эпохі рамантызму, а “Варожба” – у канцы даволі кароткага перыяду неарамантызму. Тым цікавей назіраць рысы падабенства паміж імі. Абодва творы напісаны народнаю мовай і з’яўляюцца зваротам паэтаў-прафесіяналаў да вобразаў і сюжэтаў, запазычаных з фальклору. У іх ужываецца ўніверсальная баладная сімволіка, у першую чаргу сімволіка мяжы. У “Ляноры” дзеянне адбываецца на мяжы паміж днём і ноччу. А. Гарун разгортвае дзеянне “Варожбы” не толькі на мяжы дня і ночы, але і на мяжы года. Эмілья vyrатавалася, таму што не пераступіла мяжу – парог дома – разам з прывідам, а Лянора загінула на могілках – мяжы паміж царствамі жывых і нябожчыкаў. Таксама ва ўсіх разгледжаных баладах “Лянорынага” цыкла сустракаюцца традыцыйныя для жанру сімвалы – месяц (вызначае таямнічае, містычнае, час панавання нячыстай сілы) і певень (сімвал надыходнага дня, святла).

Такім чынам, на прыкладзе “Ляноры” мы назіраем развіццё і пераасэнсаванне архетыпавага сюжэта, які прываблівае аўтара і чытача ў розныя часы і ў розным культурным асяроддзі. У наш час такі сюжэт ці варыяцыі на яго тэму (напрыклад, каханне паміж дзяўчынай і вампірам з папулярнай сагі “Змрок” С. Маер) працягвае жыццё ў мас-культуры.

Спіс літаратуры

1. Штэйнер, І. Ф. Варожыць балады вякоў: Беларуская балада і славянскія традыцыі / І. Ф. Штэйнер. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 240 с.
2. Das Balladenbuch: Deutsche Balladen von den Anfängen bis zur Gegenwart / Red.: Frank T. Zumbach. – Berlin: Artemis & Winkler Verlag, 2016. – 975 S.
3. Percy, Th. Reliques of ancient English poetry [Electronic resource] / Th. Percy. – Published by the Ex-classics Project, 2016. – Mode of access: <https://exclassics.com/percy/percy.pdf>. – 843 p. – Date of access: 08.02.2018.
4. Bürger, G. Lenore / G. Bürger // Die berühmtesten deutschen Gedichte / zusammengestellt von H. Braam. – Stuttgart: Körner, 2004. – 314 S.
5. Жуковский, В. А. Сочинения: в 3 т. / В. А. Жуковский. – М.: Сов. Россия, 1981. – Т. 2: Баллады; Поэмы; Повести и сцены в стихах. – 493 с.
6. Жирмунский, В. М. Очерки по истории классической немецкой литературы / В. М. Жирмунский. – Ленинград: Худож. лит., 1972. – 495 с.
7. Гарун, А. Сэрцам пачуты звон: паэзія, проза, драматургія, публіцыстыка / А. Гарун. – Мінск: Маст. літ., 1991. – С. 98 – 104.
8. Штэйнер, І. Ф. Беларуская балада: вытокі жанру і паэтычная структура / І. Ф. Штэйнер. – Мінск: Навука і тэхніка, 1998. – 143 с.

Алена БАТУРЫНА,

выкладчык кафедры славянскіх і рамана-германскіх моў
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта транспарту.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

СЛАВАКІЯ – БЕЛАРУСЬ: КНІЖНЫЯ КРОКІ ЗБЛІЖЭННЯ

Некалькі гадоў таму аўтар гэтых радкоў меў магчымасць выказацца на старонках “Роднага слова” (2014, № 1) пра паэтычны славацка-беларускі зборнік Яна Замбара “Obnova-Аднаўленне” (пераклады вершаў Вікторыі Ляшук), які, на нашу думку, уяўляе з сябе своеасаблівую паэтычную геаграфію Славакіі. Ён мае комплексны характар: акрамя асноўнага корпусу славацкіх тэкстаў і беларускіх перакладаў змяшчае багаты даведачны апарат, што дазваляе праз прызму творчасці аднаго з выбітных майстроў слова нязмушана пазнаёміцца з гісторыяй і культурай краіны. Завяршальнымі словамі той роднаславаўскай публікацыі сталі наступныя: зыходам памянёнага зборніка Славакія становіцца на адну кнігу бліжэй да Беларусі.

Спадзяванні на новы сімвалічны крок збліжэння спраўдзіліся. Праз тры гады мінскае выдавецтва “Мастацкая літаратура” ажыццявіла славацка-беларускае выданне комплекснага характару – двухмоўны паэтычны зборнік “Крыжы на ростанях = Kríže na rázcestí” (2016) Ёзафа Лайкерта (славацк. Jozef Leikert, нар. у 1955 г.) з перакладамі В. Ляшук. Славацкі аўтар вядомы ў сябе на радзіме і за мяжой як паэт, празаік, уганараваны шэрагам прэстыжных літаратурных прэмій. Падрабязны пералік выдадзенага Ё. Лайкертам, атрыманых высокіх узнагарод прыводзіцца ў раздзеле “Пра аўтара”.

Новы зборнік стаў удзячным фактурным матэрыялам для патэнцыйных кампаратывных назіранняў над мастацкім стылем двух рэпрэзентаваных у Беларусі аўтараў, істотна пашырыў уяўленне айчынных чытачоў пра найноўшую славацкую паэзію ў яе знакавых постацях.

Зборнік “Крыжы на ростанях” складаецца з дзевяці частак, кожная з якіх прапануе выбраныя вершы з дзевяці зборнікаў Ё. Лайкерта розных часоў: “Паціху” (“Potichu”, 1995), “Адстрыжаныя званы” (“Odstrihnuté zvony”, 1997), “Пакошаная глеба” (“Pokosená hlina”, 1999), “Шэпт крокаў” (“Šepot krokov”, 2000), “Памінуласць” (“Pominutelnosť”, 2005), “Дотыкі душы” (“Dotyky duše”, 2006), “Закаханне I” і “Закаханне II” (“Zlaskavenie”, 2014), “Павуціна быцця” (“Pavučina bytia”, 2015).

Вершы са зборніка “Паціху” няспешна ўводзяць чытача ў тонкі свет паэзіі, нязмушана знаёмяць з сям’ёй аўтара, шчымлівымі ўспамінамі пра яго дзяцінства, першым каханнем. Родным людзям прысвечаны “Пакошаная глеба” і “Шэпт крокаў”. У “Адстрыжаных званых” – якасна новы ўзровень аўтарскага самавьяўлення і стасункаў з чытачом: “Уведаў, / што спавядаюся / толькі вершамі”. “Шэпт крокаў” насычаны філасофскімі

разважаннямі, пададзенымі лаканічна і запамінальна, дзе жыццё – “*усяго толькі абдзёрты кій. / Сляпы, што чакае на пераходзе*” і надзвычай важна “*быць чалавекам. / Адчайна чалавекам*”.

Зачынны зварот “*Гасподзь мой, / прашу слова*” – гэта з “Павуціны быцця”, што ўтрымлівае ключавыя радкі да ўсёй кнігі: “*Гасподзь мой, / захапляюць мяне крыжы на ростанях / і крыжы далёка ў полі. / Колькі падабенстваў на іх прыбіта, / і ўсё ж маюць адно агульнае. / Балючую любоў. / Любоў, што хоча выкупіць свет*”.

Вікторыя Ляшук не толькі выканала ролю перакладчыцы, у пасляслоўі “Раўнавага крыжа” яна ўзяла на сябе пачэсны абавязак суправаджальніка ў тонкім свеце паэтычнай творчасці: “У паэтычны свет Ёзафа Лайкерта я ўвайшла з удзячнасцю і пачувалася ў ім добра, свабодна, упэўнена. Пры перакладзе вершаў самым важным было знайсці дакладнае значэнне слова, суладна злучыць вобразы, а таксама высветліць, як з’яўляліся своеасаблівыя метафары і што яны значаць у аўтарскім разуменні”. Яна выказала шэраг цікавых літаратуразнаўчых назіранняў: “У вершах Ёзафа Лайкерта рух утвараецца энергетыкай сучаснай цывілізацыі – гэты рух паміж станоўча і адмоўна зараджанымі палюсамі; напружанне, якім пераўтвараюцца вершы; канфрантацыя паміж інтэлектам і пачуццямі, нападкі розуму, які ўсё ж не мае ў паэзіі ўсёй улады”.

Пры ўсім сказаным перакладчыцай для чытача вельмі карэктна пакідаецца прастора для сваіх роздумаў, спасціжэння лаканічнай, філасофскай лірыкі Ё. Лайкерта.

*Акрыла мяне
плячо крыжа.*

*Усяго,
з галавы да пят.*

*З ім уваскрэсенне
Мудрэйшае.*

У гэтай паэтычнай кнізе прагучалі парады Вікторыі Ляшук з вопыту ўласнай мастацкай практыкі перастварэння тэкстаў: “Перакладаць паэзію – значыць увайсці ў аўтарскі свет, адчуць яго і стаць на час яго часткай. Глядзець на свет вачыма паэта, жыць яго эмоцыямі і гаварыць яго словамі. З пазіцыі гэтага адчування лягчэй перакладаць, быць крытыкам, пісаць літаратуразнаўчыя артыкулы і навуковыя працы”.

Мікола ТРУС,
кандыдат філалагічных навук.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Мова мастацкіх твораў

АСАБЛІВАСЦІ ФУНКЦЫЯНАВАННЯ РЭЛІГІЙНАЙ ЛЕКСІКІ Ў РАМАНЕ “СЛЕД ВАЎКАЛАКА” ЛЕАНІДА ДАЙНЕКІ

З імем Леаніда Дайнекі некаторыя даследчыкі звязваюць “з’яўленне ў айчынным мастацтве слова гістарычнага раманняга цыкла” [7, с. 65], аб’ядноўваючы ў трылогію раманы “Меч князя Вячкі”, “След ваўкалака” і “Жалезныя жалуды”. Раманная форма, на думку В. Шынкярэнкі, “надзвычай спрыяе раскрыццю велічы вядомай асобы, багатай на лёсавызначальныя для нацыі канфлікты эпохі, найбольш арганічная для выяўлення асноўных жанравых законаў” [7, с. 65].

Творчая манера Леаніда Дайнекі вельмі адметная. Асаблівае месца ў яго пражытых творах, на нашу думку, займае рэлігійная лексіка, якая значна паўплывала і на стылістычныя асаблівасці мовы пісьменніка. Матэрыялам для нашага даследавання паслужыў раман “След ваўкалака”, у цэнтры сюжэта якога – эпоха найвышэйшага росквіту Полацкай дзяржавы, калі на чале яе стаяў наш славетны зямляк Усяслаў Чарадзей.

Выкарыстанне шматлікіх рэлігійных лексем дазволіла аўтару перадаць ключавыя моманты ў гісторыі краіны, звязаныя з фарміраваннем беларускай нацыі і дзяржаўнасці, згадаць тагачасныя падзеі, паказаць побыт і лад жыцця нашых продкаў. Таму часта пры апісанні герояў ці падзей Л. Дайнека ўжывае разам язычніцкія і хрысціянскія найменні: **Хрысціянства тут яшчэ як залаты пыл, што пакрывае вялізнага паганскага ідала; Хрысціянства і паганства, як дзве ракі, цяклі побач пад адным сонцам, пад адным небам; Ігумен Феадосій быў цвёрда перакананы, што Хрыстос абраў яго, каб ачысціць Кіеў, святую крыніцу, ад смярдзючага броду паганства***.

Рэлігійныя лексемы ў гэтых прыкладах дапамагаюць аўтару паказаць складаную барацьбу за душы славян новай і старой рэлігіі – хрысціянства і язычніцтва, якая “прадвызначала і абумоўлівала многія канфлікты як асабістага, так і агульнаграмадскага жыцця” [3, с. 27].

Зварот да праблемы сутыкнення розных рэлігій прыводзіць да апісання ў творы паганскага капішча, паганскіх ідалаў, вешчуноў, прымхаў, язычніцкіх і хрысціянскіх абрадаў:

Яны моўчкі вынырнулі з цемры, з цішыні, моўчкі ўзышлі на ўзгорак, сталі на калені перад невялікім ідалам. Грубаваты ідал быў вычасаны з чырвонага цёмнага пясчаніку. Калісьці тут висока і горда стаяў залатавы камень Пярун, было паганскае капішча, было заўсёды шматлюдна і шумна, але прыйшлі з полацкай Сафіі хрысціяне, усё зруйнавалі, знішчылі, і застаўся толькі гэты сціплы ідал.

Гэта быў чарнявы і хударлявы мужчына з паголенай галавой, з чорнымі тонкімі вусамі, што, нібы п’яўкі, закручваліся пад носам. Ён сядзеў на звычайным палявым валуне, сядзеў басанож, моцна сціскаючы ў правай руцэ дубовы кій, які вянчала Вока Савы.

Ідала вычысцяць, высушаць, абкураць салодкім п’янкім дымам, у багатым уборы паставяць у нішу да новай імшы. І да новых пакут будзе ён ледзь не богам – яму будуць кланяцца, будуць прыносіць у ахвяру клькі дзікоў і заячае свежае мяса.

Якраз быў Вялікдзень, і праз акенца вой-ахоўнік спусціў кошычак з чырвонымі яйкамі. Усяслаў і сыны пахрыстосаваліся, з’елі па яйку, астатнія пакінулі назаўтра.

Чытаем у творы і філасофскія разважанні пра ўплыў рэлігіі на свядомасць людзей, пра перавагу новага веравызнання: **Хрысціянства, хацеў бы ты гэтага ці не хацеў, перамога на нашай зямлі; Людзі вераць, – казаў далей Усяслаў, – людзі вераць Хрысту, а ўчора яны верылі Перуну і Даждзбогу. Людзі закінулі старых багоў, як разбітыя гаршкі на гарышча, і вераць Хрысту, таму Богу, які спаліў іхніх прадзедаўскіх багоў; Гэта былі, вядома ж, доммыслы цёмнага людю, які адной рукой моліцца, а другой гладзіць па дубовай галаве паганскага ідала!; Не любіць ён Уладзіміра Святога, які, пачуўшы голас Божы, загадаў біць бізунамі і скінуць з дняпроўскіх кручаў у ваду ўсіх драўляных паганскіх ідалаў-балванаў.**

* Тут і далей прыклады падаюцца паводле [5].

Як бачым, выкарыстанне рэлігійных лексем дапамагае аўтару паказаць не толькі побыт народа, але і духоўны воблік герояў, іх перажыванні, а таксама драматызм тагачаснага жыцця.

У семантычных адносінах рэлігійныя лексемы ў рамане Л. Дайнекі можна падзяліць на некалькі груп і падгруп*.

Да першай групы адносяцца лексемы, якія абазначаюць назвы **асоб у адносінах да рэлігіі**. Гэтая група даволі шматлікая і ўключае некалькі падгруп.

• Назвы чыноў нябеснай іерархіі: *Адзін Бог павінен ведаць усё; Ты задаволены, Гасподзь?; Ядрэйка я, маладзічка, а не анёл!; Маліся святой Багародзіцы; Да апостала Пятра даляцеў бы ў залатыя палаты; Ніжнія ж часткі цела, як вядома, створаны д'яблам, і іх патрэбна караць жорсткім пастом і няспыннай малітваю; І ён зараз радуецца, што мы злавiлі цябе, сатана.*

Сярод асабовых намінацый, якія абазначаюць прадстаўнікоў нябеснай іерархіі, Л. Дайнека часта ўжывае лексемы *Бог і Гасподзь*. Акрамя таго, побач з такімі агульнапрынятымі лексэмамі аўтар выкарыстоўвае і метафарычныя назвы *Усявышні, Тварэц, нябесны ўсётрымацель, Збавіцель: Слава Усявышньому!; Мы згодны з князем толькі ў тым, што галава чалавечая, дом душы, нездарма ўзнята Тварцом вышэй за ўсё; Але гэ-та была занадта смелая, занадта грахоўная думка, нябесны ўсётрымацель мог пакараць за яе; Збавіцеля ўкрыжавалі за нас, грэшных, а шчасця ўсё роўна няма.*

• Назвы прадстаўнікоў царкоўнага кіраўніцтва, святароў, прыслужнікаў: *Задаволены попразам з дзякам надзеў маладым на галовы вянкi, сплеценыя з галінак дрэў і лугавых кветак; Смерць епіскапа на нейкае імгненне супакоіла натоўп; Мітрапаліт у Царгорадзе; спяваў магутным голасам недзе ўнізе іерэй; Святары ў Полацку, Менску і Кіеве кажуць, што ў яго сляная душа.*

• Назвы манахаў, членаў манаскіх ордэнаў: *Я буду мніхам; Папы і чарнарызыцы панаўтыкалі ў нашу зямлю крыжоў, спалілі нашых куміраў.*

• Назвы прарокаў, праведнікаў, пакутнікаў, святых: *Святы праведнік, а праведнасць, як вядома, лучыць чалавека з усім, што над зямлёй, на зямлі і пад ёю; Паломнікамі завуць такіх людзей; Заўсёды буду дзяліцца з вамі, святымі малельшычкамі, кавалкам хлеба.*

• Назвы асоб паводле прыналежнасці да розных плыней веравызнання: *Хрысціянiн і паганец маўчалі.*

• Назвы вернікаў: *Хрыстос выпрабуе рабоў сваіх; толькі вера дапамагае рабам Божым разгадаць любыя таямніцы; Быць ёй богавай нявестай; Як дзеці адной праваслаўнай царквы мы павiнны стаць плячо ў плячо; Дзякуй вам, людзі божыя; Памолімся за душу рабы Божай Хадоскі; Клапоцячыся аб духоўных сынах Божай царквы, мы дбаем пра тое, аб чым яны думаюць і што яны ядуць.*

• Назвы грэшнікаў, богаадступнікаў, сектантаў, варажбітоў, чарадзеяў: *Садзі на коней дружыну, князь Ізяслаў, і вядзі насустрач бязбожнікам; Паганец ён, упарты паганец; Збавіцеля ўкрыжавалі за нас, грэшных, а шчасця ўсё роўна няма.*

Да другой групы лексікі адносяцца **канкрэтныя рэлігійныя намінацыі**. Гэтая лексіка-семантычная група самая вялікая і ўключае ў сябе наступныя падгрупы.

А. З уласна канкрэтнай семантыкай:

• Назвы культавых збудаванняў і іх частак: *Велізарны храм, які вянчаюць трынаццаць купалоў, лёгка, бязважка ўздываецца ў нябесны блакіт; Пэўна, адна ёй дарога – у манастыр; Пасля вячання ў царкве вярнуліся да Ядрэйкі; буду ў сваёй келлі маліцца за Полацк і за цябе, бацька.*

Акрамя назваў хрысціянскіх культавых збудаванняў, у рамане сустракаем і аўтарскую метафарычную назву *дом божай мудрасці*, якая выступае ў якасці сіноніма да лексем *царква, храм: Хоць Усяслаў і хрысціянiн, хоць ён збудаваў у Полацку дом божай мудрасці – Сафію, мы пераканаліся, што набажэнства ягонае знешняе, падманнае.*

• Назвы рэлігійных кніг і іх частак: *Ён жыў на божаму пісанню, нікому вока не запарушыў; Пад рукою заўсёды былі Псалтыр, Евангелле, пасланні апосталаў і Апакаліпсіс апостала Іаана, а таксама пергамены Пракопія Кесарыйскага, хронікі Малалы і Арматола.*

• Назвы царкоўнага адзення: *Чорнабароды поп у прыгожай рызе... праспяваў святую песню; Адзін кіеўскі купец... прыйшоў да Феадосія і надзеў валасяніцу.*

• Назвы прадметаў і аб'ектаў набажэнства, культавага рэквізіту: *На Дняпры Яраславічы цалавалі крыж, кляліся, што адпусцяць нас і цябе з мірам?; Нездарма кажуць, што дурань і на чужыя іконы моліцца; неўзабаве ўсхваляваныя Белавалод з Ульяніцаю стаялі перад аналоем; Яны папоў і чарнарызыцаў баяцца, бо за попрышча кадзілам і ладанам ад хрыстоў смярдзіць, а гэта пах нябожчыкаў.*

• Назвы выяваў багоў, ідалаў: *Адзіная дарога ўсім ідалам – у агонь; загадаў біць бізунамі і скінуць з дняпроўскіх кручаў у ваду ўсіх драўляных*

* Пры класіфікацыі рэлігійных лексем выкарыстаны працы А. Булыкі, І. Будзько, М. Шаўчэнкі, у якіх вылучаюцца разнастайныя прадметна-тэматычныя групы рэлігійнай лексікі [1; 2; 4; 6].

паганскіх *ідалаў-балванаў*; Ці маліся на *святых абразы*, ці рыхтуйся да сваёй смерці.

Б. З паўабстрактнай семантыкай (пераходныя паміж канкрэтнымі і абстрактнымі):

- Назвы заповедзей, малітваў, казанняў: У першай *заповедзі* сказана: не сатвары сабе куміра; *Святая малітва* як шчыт перад любой бядой; толькі *Божая малітва* ўсяму свету патрэбна; Яны спявалі *святых псалмы*.

- Назвы, звязаныя з царкоўнай службай і абрадамі: Пасля *вянчання* ў царкве вярнуліся да Ядрэйкі; Таго, хто чэлядзь сваю томіць голадам і ранами, мы караем *пастом* і *пакаяннем*; *Епітым'ю* ж, якой належала караць аднаго, раскладваў, за вялікую любоў, на трох і нават чатырох браціяў.

- Назвы рэлігійных святаў: Якраз быў *Вялікдзень*.

- Іншыя рэлігійныя назвы, у тым ліку метафарычныя: Шукаць трэба заўсёды, бо нават *душа* чалавечая кожны дзень мяняецца; Будзем жыць у *раі*, на небе; Раз на год і ў *пекле* бывае свята; Спакойна живеца за *божым шчытом*; Мне вельмі шкада тых людзей, што не бачаць светлы *Божы прамень*; залаты *Божы прастол* нябесным сонечным блакітам абмываецца; Адам жыў у *райскіх кушчах* і яшчэ не ведаў гандлю; Успамінайце там, у *садомскім свеце*, чысціню нашай абшчыны; Вы пакідаеце нас, ідучы ў *грахоўны свет*.

Трэцяя група рэлігійнай лексікі – **абстрактныя лексемы** – у рамане “След ваўкалака” менш ужывальная і ўключае ў сябе:

- Назвы рэлігійных адцягненых паняццяў: Перамагаюць не толькі сілай, перамагаюць *верай*; *Грэх* караць бяссільнага; Яшчэ некалькі сядміц назад палічыў бы гэта Белавалод *святатацтвам*, самым жахлівым *грахам*; Кожнага Бог узнагароджае за зямную *дабрачыннасць*, за справы зямныя; мы пераканаліся, што *набазжэнства* ягонае знешняе, падманнае; Княжычаў Барыса і Расціслава мы пашлём на *багамолле* ў Візантыю.

- Назвы веравызнання: Агні *хрысціянства* гараць на зямлі, святая вера ўваходзіць у кожную душу; На Полацкай зямлі ядавітым пустазеллем буяе з тваёй тайнай згоды *агіднае дзікае паганства*.

Пераважная большасць рэлігійных намінацый – назоўнікі. Прыметнікі, як правіла, спалучаюцца з назоўнікам, утвараючы словазлучэнне: Па ўсёй зямлі будуць *святых храмы*; Не мінаваць *божай кары*; Шчыра памаліўшыся Богу, мы ўмацаваліся *святной вераю*, бо толькі вера дапамагае *рабам Божым* разгадваць любыя таямніцы; Не ўвайшоў *святых Божых прамень* у князеву душу, толькі скуру апёк.

Дзеясловы характарызуюць дзеянні, звязаныя са сферай рэлігіі, з працэсам богаслужэння: Ланцуг быў кароткі, усяго *тры-чатыры* локці, і, калі бацька ўздымаў рукі, каб *памаліцца* або ўзяць карчажку з вадою, цяжка, пагрозна грывеў; Ігумен Феадосій быў цвёрда перакананы, што Хрыстос абраў яго, каб *ачысціць* Кіеў, святую крыніцу, ад смярдзючага бруду паганства; Усё жыццё Бога за цябе буду *маліць*; Супрун *перахрысціўся* следам за ім; Хрысціянская вера душу *асвяціла*; Усяслаў і сыны *пахрыстосаваліся*.

Шырока ўжываюцца і словазлучэнні з семантычным ядром – дзеясловам: Інак зерне *меліць на жорнах* у сваёй пячоры, уначы *меліць*, бо такі *зарок Богу даў*; У цёмным лесе, на глухім балоце з такімі ж самымі паганцамі *агіднаму ідалу маліўся*; *Клянуся Богам*, я захварэў; Таго, хто чэлядзь сваю томіць голадам і ранами, мы *караем пастом і пакаяннем*; Ды Барыс мог *наклясціся на святых крыжы*, што некалькі імгненняў да гэтага бацькі не было ў порубе; Хай *грахі* свайго бацькі *замольваюць*.

Такім чынам, рэлігійная лексіка ў рамане “След ваўкалака” займае адметнае месца. Яна адлюстроўвае вялікія культурныя і гістарычныя падзеі нашай краіны, звязаныя з прыняццем хрысціянства і як вынік – з сутыкненнем і суіснаваннем дзвюх рэлігій – язычніцтва і хрысціянства. Паводле семантыкі гэты разрад лексікі ў рамане Леаніда Дайнекі вылучаецца разнастайнасцю, багаццем тэматычных груп (падгруп) і характарызуе паняцці і рэаліі духоўнага жыцця нашых продкаў.

Спіс літаратуры

1. Будзько, І. У. Рэлігійная лексіка старабеларускай мовы : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук / І. У. Будзько ; Ін-т мовазн. імя Якуба Коласа НАН Беларусі. – Мінск, 1999. – 20 с.
2. Будзько, І. У. Рэлігійны слоўнік старабеларускай мовы / І. У. Будзько. – Баранавічы : Баранав. узбуйн. друк., 2003. – 260 с.
3. Грамадчанка, Т. “Хачу быць жытнім зернем я...” : Да 70-годдзя Леаніда Дайнекі / Т. Грамадчанка // Роднае слова. – 2010. – № 1. – С. 24 – 27.
4. Булыка, А. М. Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV – XVIII стст. / А. М. Булыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1980. – С. 168 – 184.
5. Дайнека, Л. След ваўкалака : раман : для ст. шк. узросту / Л. Дайнека. – Мінск : Юнацтва, 2001. – 346 с.
6. Шаўчэнка, М. М. Канфесіянальная лексіка ў гаворках Мазырскага Палесся : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук / М. М. Шаўчэнка. – Гомель, 2001. – 20 с.
7. Шынкарэнка, В. К. Нястомных пошукаў дарога : Праблемы паэтыкі сучаснай беларускай гістарычнай прозы / В. К. Шынкарэнка. – Мінск : Беларус. навука, 2002. – 208 с.

Ірына САВІЦКАЯ,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
Наталля ПЯТРОВА,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

СТЫЛІСТЫЧНЫЯ ПРЫЁМЫ, ЗАСНАВАНЫЯ НА ЦЫТАВАННІ, У КАНТЭКСЦЕ МАСТАЦКАГА МАЎЛЕННЯ

Цытаванне як лінгвістычная з’ява ўласціва любому функцыянальнаму стылю, але яно мае розныя мэты: забяспечыць дакладнасць маўлення (навуковы, афіцыйна-справавы, публіцыстычны стылі) і яго выразнасць (мастацкі, публіцыстычны, гутарковы стылі), хоць адназначна сказаць нельга, што ў тым ці іншым тэксце выконваецца толькі адна функцыя. Асабліва ярка гэта праяўляецца ў публіцыстычным маўленні, якое інтэлектуальнасцю, дакументальнасцю, выверанай фактычнасцю ўплывае на свядомасць чытача / слухача, а экспрэсіўнасцю – на эмоцыі, пачуцці. Таму цытаванне радкоў знакамітых асоб, вядомых выказаў, прыказак ці ўрыўкаў тэкстаў іншых крыніц мае на мэце рэалізаваць якраз дзве функцыі. У навуковай літаратуры ўвага звяртаецца найперш на экспрэсіўную ролю цытавання, прычым менавіта даслоўна перададзенае чужое маўленне кваліфікуецца як цытата [1, с. 129]. Ускосная мова, якая ўзнаўляе чужыя думкі, пачуцці, заўсёды менш экспрэсіўная; думаецца, што ступень экспрэсіўнасці ў такім выпадку залежыць ад дакладнасці маўлення.

Відавочна, што пры цытаванні трэба ўлічваць розныя асаблівасці не толькі ў плане афармлення. Публічныя навуковыя ці публіцыстычныя выступленні, мастацкія тэксты, пабудаваныя на ўжыванні вялікай колькасці чужых думак, нават сугучных з меркаваннем аўтара, дэманструюць няспеласць мыслення, няўменне фармуляваць уласныя думкі. Важна прааналізаваць змест выказаў, суаднесці іх з маўленчай сітуацыяй, абзначыць пачатак і канец цытаты. Часам цытатай пачынаюць ці завяршаюць выказванне, тады яна змяшчае ў сабе галоўную думку, ідэю, адносна якой вялося ці вядзецца выказванне. У любым выпадку ўдала прыведзены выраз ажыўляе выказванне, прыцягвае ўвагу чытачоў / слухачоў.

Цытаванне бывае дакладным і недакладным, таму варта адзначыць, што для дакладнага ўласціва ўказанне аўтара, крыніцы і афармленне з ужываннем ці неўжываннем двукосся (як пры простае мове); недакладная цытата афармляецца як няўласна-простая мова, з указаннем / неўказаннем аўтара / крыніцы, даслоўным ці прыблізным тэкстам з абавязковым захаваннем зместу, яго асноўнай думкі.

Даследаванне мовы мастацкага тэксту дазваляе гаварыць пра існаванне розных сты-

лістычных прыёмаў, заснаваных на цытаванні. **Аплікацыя** – агульная назва, прынятая для абзначэння дадзенай з’явы; яна кваліфікуецца як украпленне ўжо гатовых моўных адзінак у тэкст, мае свае віды і падвіды і рэалізуецца праз іх узнаўленне.

Адзін з відаў аплікацыі гатовых адзінак – **алюзія**, г. зн. увядзенне фразеалагізмаў, прыказак, традыцыйных перыфраз, якія ў мастацкім радку ўжываюцца з мэтай забяспечыць характарыстыкі персанажаў, зрабіць іх маўленне адметным, арыгінальным і разам з тым дапамагчы пісьменніку дасягнуць той натуральнасці апавядання, яго выразнасці, вобразнасці і разнастайнасці, якія складуць аснову аўтарскага ідыялекту. Вядома, што ўстойлівыя выразы функцыянуюць у любым мастацкім падстылі з узусальнай ці аказіянальнай функцыяй. **Маўчанне / Ніколі не было / І не будзе золатам. / Яно – або / У шмат разоў даражэйшае. / Або – нічога не вартае** (М. Танк) – тут выкарыстанне вобразнай асновы фразеалагізма разлічана на веданне першавыразу і яго значэння; у выніку аўтарскага жыццёвага вопыту, разваг над каштоўнасцямі адбылася трансфармацыя выказвання “*Маўчанне – золата*”.

Агульнавядомыя выразы з трапным зместам могуць выкарыстоўвацца ў спецыфічным аўтарскім кантэксце, што змяняе / дэфармуе (гэты тэрмін ужывальны ў лінгвістыцы, аднак мае негатывнае адценне, у той час як сама з’ява – выкарыстанне вобразнай асновы фразеалагізма ці любое іншае ўжыванне ўстойлівых выказаў з аказіянальнай функцыяй – разглядаецца ў стылістыцы як факт станоўчы) іх структуру, часам удакладняе іх змест ці, найчасцей, той стылістычны эфект, які аўтары хацелі атрымаць у адпаведнай маўленчай сітуацыі: *Як па зорках, / на расе / Твой апошні шлях праляжа. / Памірай, а жыта сей. / Руць пра сейбіта раскажа* (А. Сяс); *Яму прысвоілі званне Героя / За тое, што двойчы / Фарсіраваў Бярэзіну: / Першы раз – у разведцы, / Другі раз – у баю, / У якім грудзьмі пагасіў / Амбразуру фашысцкага дота. / Каб знаў Геракліт пра такіх, / Не сказаў бы, што нельга / Двойчы перайсці / Праз адну і тую ж раку*. У апошнім прыкладзе Максім Танк выкарыстоўвае выраз “*Нельга двойчы ўвайсці ў адну і тую ж раку*”, які ўвасобіў у сабе вопыт не аднаго пакалення. Аднак паэт стварае вядомым радкам

такі кантэкст, які выяўляе яшчэ і яго прамое значэнне: герой Вялікай Айчыннай вайны двойчы фарсіраваў раку Бярэзіну, але гіне – гасіць грудзьмі амбразуру варожага дота. Па меркаванні паэта, чалавек тады можа мяняць нешта ў сваім жыцці, у сваім лёсе, калі мае ўнутраную гатоўнасць, духоўнасць, а таксама веру ў тое, што робіць. Вось у такім выпадку можна двойчы ўвайсці ў адну і тую ж раку.

Арыгінальныя паводле зместу і графічнага афармлення выразы іншамоўнага паходжання, напрыклад, з лацінскай мовы. Пры цытаванні ў мастацкім творы яны могуць перакладацца ці не перакладацца (у самім тэксце, у спасылках), аднак іх змест ці сутнасць павінны быць вядомымі, зразумелымі чытачу: *Па жыцці не прайсці, / Каб не зведаць бяды. / Нам бы ж толькі пярсцёнкі шапталі / Праз вясну і праз слоту, / Праз сівыя гады: / АМО ТЕ, / АМО МЕ, / FIDES IMMORTALES; Ах, не час валошкавы мой тае – / То пылок / З трапятлівых крыльцяў асынае / Матылёк!.. / Vita brevis. / Patria aeternis* (Н. Мацяш). Першы выраз пісалі старажытныя рымляне на заручальных пярсцёнках, ён у перакладзе з лацінскай мовы абазначае “Кахаю цябе, кахай мяне, вернасць несмяротная”; другі выраз больш вядомы – “Жыццё кароткае. Радзіма вечная”. Цытаванні з іншамоўных крыніц дэманструе інтэлектуальнасць мастацкага тэксту: старажытныя ўстойлівыя выразы, спраектаваныя аўтарамі на сучаснае жыццё, пацвярджаюць іх крылатасць, узнаўляльнасць, змястоўнасць; іх ужыванне дазваляе і твор, і любы кантэкст напоўніць глыбокім зместам. *Я ніколі не каяўся ў тым, чаго не рабіў, але каяўся ў тым, што рабіў, – нам прысвячаюць свае высновы волаты думкі. / Sumus ne simus. / Мы ёсць, каб не быць* (А. Разанаў). Вядома, што “інтэлектуальнасць” літаратурнага твора разлічана на адпаведнага чытача, слухача: менавіта ў такім выпадку можна атрымаць “асалоду чытання”.

Наступны від аплікацыі, уласцівы мастацкаму маўленню, кваліфікуецца як прыём **рэмінісцэнцыі**, сутнасць якога якраз у цытаванні тым ці іншым аўтарам вядомых афарыстычных выслоўяў з мэтай пацвярджэння ўласных думак / пачуццяў. Такія “ўкрапленні” ў мастацкі радок звычайна не бяруцца ў двукоссе, а друкуюцца курсівам: “Дык ці здольныя з поўнаю кайстрай / Мы па свеце ісці, як раўня, / Каб **народ наш / Усё ж дачакаўся / Залацістага яснага дня?**”; “Нявесела ўсміхнуся: / – **Сэ ля ві, – / І апушчуся на прывялы верас. / – Перажыві мяне, / Перажыві! – / Я папрашу каханую яшчэ раз**” (Г. Бураўкін); “Ды ўсё адно паэт з малітвай / Пытаецца ў сваім верлібры / ... **нашто ж на зямлі / Сваркі і звадкі...**” (Л. Дранько-Майсюк). У гэтым вы-

падку нельга блытаць цытаванні радкоў з хрэстаматычных літаратурных тэкстаў, якія вывучаліся, напрыклад, у сярэдняй школе (*Хіба на вечар той можна забыцца?* П. Броўкі; *Я не паэта, о крый мяне божа...*, *А хто там ідзе?* Я. Купалы; *З легендаў і казак былых пакаленняў...* М. Танка; *Кажуць, мова мая аджывае...* П. Панчанкі) і разы афарыстычнага характару (*Не забывайце мовы роднай, каб не ўмерлі!* Ф. Багушэвіча; *На што нам сваркі і звадкі, / Калі мы разам ляцім да зор?* М. Багдановіча; *Трэба дома бываць часцей, / Трэба дома бываць не госцем...* Р. Барадуліна). Прыведзеныя выразы аб’ядноўвае тое, што яны агульнавядомыя, але толькі апошнія з’яўляюцца афарыстычнымі, паколькі перадаюць узорнасць пачуццяў, арыгінальнасць светаўспрымання; яны, як слухна сцвярджаюць навукоўцы, надпадзейныя, надчасавыя [1, с. 14]. Думкі, выказаныя знакамітымі асобамі, як правіла, пісьменнікамі, могуць быць запатрабаваны ў маўленні не адным чалавекам з мэтай акрэсліць, пацвердзіць меркаванні, разважанні, апісаць паводзіны, ахарактарызаваць стан душы.

Цытаванні як маўленчая з’ява выкарыстоўваецца ў якасці эпіграфа.

У Янкі Сіпакова:

ШЫБЕНІЦА

Беларуская балада. XIX стагоддзе

– Каго любіш?

– Люблю Беларусь.

– Так узаемна!

(Пароль паўстанцаў
1863 года)

У вершы Уладзіміра Караткевіча:

Я ІДУ

«Калі ты ведаеш, на што здатнае каханне, і калі ты мужчына, пашкадуй мяне, не кажы “не” і дай мне ўвайсці...»

Надпіс на муры ў Пампеях

Надпіс моліць. Журба скамянелая,
Быццам рана, гарыць на сцяне.

Такі від афармлення чужых думак забяспечвае найперш дакладнасць маўлення, таму цытата-эпіграф павінна быць тэкстуальна выверанай, з афармленнем адпаведнай спасылкі на аўтара / крыніцу.

Адзін з відаў аплікацыі – цытаванні царкоўна-рэлігійнай літаратуры (канфесійны стыль). Так, увядзенне радкоў з малітвы можа быць неабходнае аўтару для надання тэксту праўдзівасці, а таксама актуалізацыі пэўнай тэмы, з мэтай стылізацыі маўлення персанажаў самага стала-

га пакалення ў п'есе. Такі прыём кваліфікуецца ў лінгвістыцы як **біблеізм** [3, с. 224]. У п'есе “Страсці па Аўдзею” У. Бутрамеева старыя моляцца, як правіла, у няпростых сітуацыях: яны просяць Бога дараваць грахі і весці чалавека далей, вярнуць яму здаровы розум: *Маці Зуйка (стаіць перад іконай). “Госпадзі, дай мне слёзы і памяць, і ўмеленіе, паслушаніе, долгацярпеніе і кротасць... Ізбаві мяне ад маладушыя і акамяненнага нечувствія, ад дзьявальскага паспяшанія, ад лютага васпамінанія, ад завісці чалавечаскай і ад насілія па злобе...”*; *Бацька Аўдзея. Бога забываеш! Ні да добра за хлеб без малітвы брацця. (Стары доўга моліцца.) “Отчэ наш, іжэ есі на небесі, да сяціцца імя тваё, да прыйдзіт царствіе твае, да бюджет воля твая, яко на небесі і на зямлі. Хлеб наш насущный дай нам днесь, і оставі нам далгі нашы, яко і мы астаўляем должнікам нашым, і не введзі нас во іскушэнне, но ізбаві нас от лукавога. Амін”*.

Біблеізм як стылістычны прыём таксама можа выкарыстоўвацца аўтарамі ў паэтычнай мове, прычым цытавацца могуць з пэўнай стылістычнай мэтай як асобныя радкі з канфесійнага стылю (дакладнае цытаванне), царкоўна-рэлігійных выданняў, так і відазмененыя выразы (калі адзін кампанент, напрыклад, замяняецца аўтарам у адпаведнасці з галоўнай думкай твора). *Дождж прыходзіць як боскі адказ на стараславянскую – старасялянскую – малітву: “Хлеб наш насущный даждь нам днесь”* (А. Разанаў) – тут відавочнае ўкрапленне ў вершаваную мову радкоў з малітвы “Ойча наш”. У розных перыядах-строфах вобраз разанаўскага дажджу раскрываецца па-рознаму: якраз у гэтым месцы (другая страфа), дзе аўтарам цытуецца радок, гукавы малюнак дажджу мяняецца: праз гукі і іх спалучэнні ён малюецца больш ціхім, поўным светлыні. Сама прырода і дождж як яе частка нібы сціхаюць перад малітоўным словам да Бога. Такі дождж, безумоўна, радуе чалавека і ўсё жывое: ён пасланы з нябёсаў, каб адраджалася на зямлі жыццё. *Ты мой ясны хлеб і каханы май, / Песня продкаў, нашчадкаў палі, / Без цябе, не з табой – не патрэбен мне рай, / **На душы, ў небясі. На зямлі*** (У. Караткевіч) – у гэтых радках трансфармуецца біблейскі выраз “*Да святитися имя Твое, да приидет Царствие Твое, да будет воля Твоя, яко на небеси и на земли*”. Відавочна, што прыём разлічаны на веданне чытачом структуры і зместу ўстойлівых выразаў; менавіта з яго дапамогай вельмі ярка і дакладна адлюстроўваюцца адносіны лірычнага героя да прадмета гутаркі – абагаўленне.

Часам біблеізм у эпіграфі можа перадаваць галоўную думку; такое выкарыстанне выразаў з рэлігійных крыніц у апорна моцнай пазіцыі

заўсёды не толькі адлюстроўвае тэму, асноўны змест наступных радкоў, але і задае танальнасць, настраёваць усяму тэксту:

Ісціна ўзнікне з зямлі, і праўда
прыхіліцца з неба...
Псалём 84: 12

Не на тушчай – / На нашчай зямлі / Так, як асака разучая, / Ісціна – / Парабчанка разутая – / Галаруч нясе вугалі. / Зоркамі вугалі былі, / Ды зрабіліся зоркі / Знічкамі (Р. Барадулін).

Адметная з'ява мастацкага маўлення – **фалькларызм**, які варта размяжоўваць з паняццем **фалькларызацыі**. Фалькларызм – тэрмін, прапанаваны французскім фалькларыстам XIX ст. Полем Себіё для абазначэння розных заняткаў і захаплення фальклорам (у жыцці, мастацтве і інш.); асаблівае пашырэнне ў сусветнай навуцы тэрмін атрымаў у сярэдзіне 1960-х гг. пераважна для абазначэння “другасных”, “неаўтэнтчных” фальклорных з'яў [5, с. 406 – 407] – аднаўленне фальклору на сцэне, у мастацкай дзейнасці. Фалькларызацыя ж – гэта стылізацыя пад фальклор ці ўвядзенне ў мастацкі твор элементаў фальклору [3, с. 379]: *На drogikх выбоінах / Шляху зямнога / Згубілася многа. / Забылася многа. / Ды помню: / На печы / У вечар зімовы / Матуля шаптала чароўныя словы. / Я помню ўсё добра, / Я помню ўсё цвёрда: “Кацілася торба / З высокага горба...” / І помніцца, мроіцца, / Чуецца мне / Прытомлены шэпт: “Ішоў Бай на сцяне...” / Няма на зямлі ўжо / Ні хаты, / Ні печы. / Унук / У мяне на каленях / Ляпечы. / Яму я шапчу таямніча і горда: / “Кацілася торба / З высокага горба...” / І разам з наследнікам / Верыцца мне, / Што Бай барадаты / Ідзе на сцяне* (Г. Бураўкін).

Цікавы і арыгінальны факт мастацкага маўлення – выкарыстанне **хрыі** (з грэч. *chreidos* ‘карысны’), што абазначае кароткае апавяданне, невялікі анекдот з павучальным зместам, вывадам [4, с. 348]. Такія мінітворы ў шырокім кантэксце напоўнены глыбокім сэнсам і цікавым падтэкстам, і хоць гучаць яны з вуснаў персанажаў, за імі заўсёды асоба аўтара, яго стаўленне да жыцця ва ўсіх духоўна-маральных праяўленнях:

То паслухайце прытчу:

– Бог, мне сумна.

І Бог даў чалавеку тэлебачанне.

– Бог, мне сумна.

І Бог даў чалавеку камп'ютар.

– Бог, мне сумна.

Бог даў чалавеку сатавы тэлефон. Чалавек пераадрасаваў просьбу.

– Мне ўсё роўна сумна, д'ябал.

І д'ябал прымусіў чалавека, за ўсё, што даў Бог, плаціць грошы. Больш просьбаў не было. На

іх цяпер чалавеку не хапае часу. Ведаецца, хто геній з геніяў?

– Хто?

– Той, хто прыдумаў людзям Бога і чорта (Г. Марчук).

У дадзеным выпадку аўтар дае магчымасць чытачу яшчэ раз пераацаніць каштоўнасці і падказвае: радуйся малому, радуйся кожнаму моманту, з удзячнасцю прымай і беражы дабро.

Такім чынам, цытаванне як лінгвістычная з’ява пры ўмелым яе выкарыстанні забяспечвае дакладнасць і выразнасць маўлення. Менавіта на гэтай моўнай з’яве заснаваны разнастайныя стылістычныя прыёмы, якія прыцягваюць і падтрымліваюць увагу чытача / слухача, робяць маўленне больш пераканальным, яркім, жывым, эмацыйным.

Спіс літаратуры

1. Гаўрош, Н. В. Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў / Н. В. Гаўрош, Н. М. Нямковіч. – Мінск : Выш. шк., 2012. – 638 с.
2. Введенская, Л. А. Русский язык и культура речи : уч. пособие для вузов / Л. А. Введенская [и др.]. – Ростов н/Д : Феникс, 2008. – 539 с.
3. Романова, Н. Н. Стилистика и стили : уч. пособие ; словарь / Н. Н. Романова, А. В. Филиппов. – М. : Флинта : МПСН, 2006. – 416 с.
4. Москвин, В. М. Стилистика русского языка : теоретический курс / В. М. Москвин. – Ростов н/Д, 2006. – 630 с.
5. Восточнославянский фольклор : слов. науч. и нар. терминологии / редкол. : К. П. Кабашников (отв. ред.) [и др.]. – Минск : Навука і тэхніка, 1993. – 476 с.

Алена БАГАМОЛАВА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Малады даследчык прапануе

МАРФАЛАГІЧНАЯ АДАПТАЦЫЯ ГЕРМАНІЗМАЎ У МОВЕ ФАЛЬКЛОРНА-ДЫЯЛЕКТНЫХ ЗАПІСАЎ XIX ст.

УДК 811.161.3'373

У артыкуле даследуюцца германізмы ў фальклорна-дыялектных запісах XIX ст. Аналізуюцца асаблівасці марфалагічнай адаптацыі ў беларускай мове германізмаў-назоўнікаў (вар’іраванне катэгорыі роду, ліку, асаблівасці скланення) і дзеясловаў (паралельнае ўжыванне гістарычных і сучасных суфіксаў).

Ключавыя словы: *фальклорна-дыялектныя запісы, марфалагічная адаптацыя, назоўнік, катэгорыя роду, катэгорыя ліку, скланенне, дзеяслоў.*

The article considers germanisms in 19th-century folklore and dialect records. It contains an analysis of the peculiarities of the morphological adaptation in the Belarusian language Germanic nouns (variation of the category of gender, number, peculiarities of declension, vocative case) and verbs (parallel usage of historical and modern suffixes, imperative mood).

Працэс адаптацыі германізмаў у беларускай мове не раз закранаўся ў беларускім мовазнаўстве, асабліва ў працах лінгвістаў па функцыянаванні слоў нямецкага паходжання ў старабеларускай мове [2; 3; 7]. Аднак асаблівасці ўжывання і адаптацыі германізмаў у фальклорна-дыялектнай мове XIX ст. амаль не вывучаліся. Як і ў іншыя перыяды, германізмы ў XIX ст. праходзілі тры этапы адаптацыі: фанетычную (першапачатковая, вонкавая адаптацыя, прыстасаванне да фанетыка-арфаэпічных нормаў), марфалагічную (прыстасаванне да граматычнай сістэмы мовы-запазычальніцы), семантычную (захаванне, пашырэнне або звужэнне семантыкі слова).

Марфалагічная адаптацыя выражаецца ў падпарадкаванні запазычанняў граматычнай сістэме народна-дыялектнай мовы, у працэсе якога вызначаецца граматычная характарыстыка слова, яго прыналежнасць да пэўнай часціны мовы, адбываецца ўключэнне слова ў сістэму асноўных марфалагічных форм і катэгорый

гэтага граматычнага класа, акрэсліваецца яго марфемная будова [6, с. 151]. Сярод вылучаных у фальклорна-дыялектных запісах XIX ст. 254 германізмаў назоўнікі складаюць 85%, дзеясловы – 12,6%, прыметнікі – 1,6%, прыслоўі – 0,4%, выклічнікі – 0,4%.

Назоўнікі. Разрад назоўнікаў (*Substantive*) у нямецкай мове мае шмат агульнага з беларускай – граматычныя катэгорыі роду, ліку і склону. Аднак назоўніку ў нямецкай мове ўласціва наяўнасць дэтэрмінатываў, артыкляў, прыдапамозе якіх і перадаецца род назоўнікаў. Так, мужчынскаму роду адпавядаюць артыклі *der* і *ein*, жаночаму – *die* і *eine*, ніякаму – *das* і *ein*.

Падчас прыстасавання германізмаў да марфалагічнай сістэмы беларускай мовы зрэдку адбываецца змена роду назоўнікаў, і гэта “самая характэрная адметнасць адаптацыі германізмаў у працэсе запазычвання” [4, с. 62]. З прычыны апасродкаванага характару запазычвання нямецкіх слоў у беларускую мову, якое адбывалася ў большасці выпадкаў праз польскае, часткова

рускае, пасярэдніцтва, першапачатковая адаптацыя германізмаў праходзіла ў мове-пасярэдніцы. Так, некаторыя нямецкія назоўнікі ў працэсе прыстасавання да марфалагічнай сістэмы мовы-пасярэдніцы змянілі свой род, які захаваўся і пры пранікненні гэтых слоў у беларускую мову: с.-в.-ням. *haft*, ням. *Haft* (м. р.) → польск. *haftka*, *haftka* (ж. р.) → бел. *ганка* (ж. р.); с.-в.-ням. *dach*, ням. *Dach* (н. р.) → польск. *dach* (м. р.) → бел. *дах* (м. р.); с.-в.-ням. *kirmesse*, н.-ням. *Kirchmesse* (ж. р.) → польск. *kiermasz* (м. р.) → бел. *кірмаш* (м. р.); с.-в.-ням. *luft*, с.-н.-ням. *lucht*, ням. *Luft* (ж. р.) → польск. *luft*, *lucht*, *lukt* (м. р.) → бел. *люхт* (м. р.); с.-в.-ням. *rat*, ням. *Rat* (м. р.) → польск. *rada* (ж. р.) → бел. *рада* (ж. р.).

Частка назоўнікаў пры запазычванні з мовы-пасярэдніцы прыстасоўвалася непасрэдна да марфалагічнай сістэмы беларускай мовы, што адлюстравалася і ў змене катэгорыі роду: ням. *Pfannkuchen* (м. р.) → польск. *Panuch* (м. р.) → бел. *пампушка* (ж. р.); с.-в.-ням. *rathus* (н. р.) → польск. *ratusz* (м. р.) → бел. *ратуша* (ж. р.); с.-в.-ням. *teller* (м. р.) → ст.-польск. *talerz* (м. р.) → бел. *талерка* (ж. р.); с.-в.-ням. *scharwerk* (н. р.) → польск. *szarwark* (м. р.) → бел. *шарварка* (ж. р.); с.-в.-ням. *jarmarket* (м. р.) → польск. *jarmark*, *jarmarek* (м. р.) → бел. *ярмарка* (ж. р.).

Паколькі аналізаваўся фальклорна-дыялектны матэрыял, а для народна-дыялектнай мовы характэрна ў тым ліку і марфалагічнае вар’іраванне, адзначым некаторыя выпадкі суіснавання розных родавых форм назоўнікаў-германізмаў:

1) **дышаль**: *Закладайця пару коней ў дышаль* (м. р.), / *Да поўдню до паноў на скаргу* [Шейнъ-1887, с. 442] – *Праведныя душы вышлі*; / *Ілія на коняхъ вь дышла* (н. р.) [Носовичъ-1873, с. 88];

2) **кубел**: *Ў цябе ёсць кожушокъ и сирмяжка, и падушка и дзярушка, и кубель* (м. р.) *новыи, и полаценце и ручнички* [Шейнъ-1874, с. 312] – *Дружки снимаюць кубло* (н. р.) *съ воза и несуць вь клѣць, а свахи становяцца вь шеренгу и припѣваюць* [Шейнъ-1902, с. 421];

3) **труна**: *Да спраў жа ты мнѣ малёваную труну* (ж. р.), / *Да пошій жа ты мнѣ бяловую сорочку* [Безсоновъ-1871, с. 158] – *Ветавтэ муй трунокъ* (м. р.) *вѣ Пыньску на престолі, / Извольють будутъ людкі прыбуваты* [Шейнъ-1893, с. 712];

4) **шарварка**: *Цеперьъ за молодымъ паномъ цяжко на работу: / Увесь тыдзень на паницинтъ, шарварка* (ж. р.) *вѣ суботу* [Носовичъ-1873, с. 276] – *Цылыи тыждэнь на паницины / Шарварокъ* (м. р.) *вѣ суботу* [Гильтебрандтъ-1866, с. 137];

5) **ярмарка**: *А дѣдѣ баби санки ладя, / На ярмалку* (ж. р.) *выпровадя* [Романовъ-1886, с. 228] – *Охъ вы братицы мое, вы мое товариши,*

што идите вы на базаръ, на ярмолокъ (м. р.) [Романовъ-1886, с. 60].

У нямецкай мове катэгорыя ліку супадае з беларускай мовай і падзяляецца на формы адзіночнага (*Singular*) і множнага ліку (*Plural*). Пазначым словы, якія ў адрозненне ад сваіх нямецкіх этымонаў выкарыстоўваюцца ў большасці выпадкаў у множным ліку:

1) **брыжы** ← польск. *bryż* ← ням. *Fries*: *Зайграйце музыки, / У мене брыжи велики!* [Шейнъ-1902, с. 105];

2) **лейцы** ← польск. *lejce* ← с.-в.-ням. *leit-seil*: *Самъ легъ спаць, якъ нядужы, / Оддаў бабѣ лейцы, пуги* [Шейнъ-1887, с. 505];

3) **мары** ‘насілкі для нябожчыкаў’ ← польск. *mary* ← ст.-чэш. *mary*, *ráry* ← с.-в.-ням. *bare*: *Положили комару на мары, / Повязли комара до ямы* [Шейнъ-1887, с. 514];

4) **пранцы** ← польск. *pransa* ← ням. *franze*: *“Ахъ кабъ табе пранцы зѣтли! – по мѣхъ!”* [Шейнъ-1893, с. 237];

5) **шаты** ← ст.-герм. **hêtaz*: *Білыи ноги / О камэнь збивала, / Дорогъи шаты / По поясъ мочала* [Гильтебрандтъ-1866, с. 129].

Запазычаныя назоўнікі ў беларускай мове размяркоўваліся па вядомых ужо тыпах скланення [1, с. 29]. Германізмы ў фальклорна-дыялектных запісах XIX ст. у асноўным падпарадкоўваюцца сучаснай сістэме скланення беларускай мовы. Аднак трэба ўлічваць асобу збіральніка фальклорна-дыялектных матэрыялаў (часта гэта былі людзі, малазнаёмыя з беларускай мовай) і час збірання матэрыялаў (XIX стагоддзе характарызуецца намаганнямі “падагнаць” беларускамоўны лінгвістычны матэрыял пад арфаграфічныя і арфаэпічныя нормы рускай мовы).

У фальклорна-дыялектных запісах XIX ст. выяўлены наступныя склонавыя канчаткі назоўнікаў першага скланення (гл. табліцу 1; курсівам пазначаны канчаткі, нехарактэрныя для сучаснай літаратурнай мовы).

Прывядзем некаторыя выпадкі адступленняў ад сучасных нормаў:

Прикаціўся къ боцацца (Д.), – / *Ище трошки хочицца!* [Шейнъ-1887, с. 568] – *Прикаціўся къ боцацце* (Д.), – / *Яму яще хочетца* [Шейнъ-1902, с. 129];

Ишли хлопчики границею, / Да пили медъ шкляницею (Т.) [Безсоновъ-1871, с. 33];

То мні у стодолы (М.) *гостына, / А на ныві годына* [Гильтебрандтъ-1866, с. 156];

А вѣ другой труны (М.) / *Божа Матеръ спить* [Булгаковскій-1890, с. 27].

Большасць выяўленых германізмаў належыць да назоўнікаў другога скланення, іх склонавыя канчаткі пададзены ў табліцы 2.

Табліца 1. Склонавыя канчаткі назоўнікаў першага скланення ў адзіночным ліку.

Склон	Канчаткі				
	аснова на цвёрды зычны	аснова на мяккі зычны	аснова на зацвярдзелы зычны	аснова на з, х	аснова на к
Н.	-а	-я	-а	-а	-а
Р.	-ы -и	-и	-ы	-и	-и -ы
Д.	-е -и, -ы	-е	не выяўл.	не выяўл.	-ы -а, -е, -и
В.	-у	-ю	-у	-у	-у
Т.	-ой (-ою), -ай (-аю)	-ей	-аю -ей (-ею)	-ою	-ой (-ою)
М.	-е -и, -ы	-и	-и, -е	-е	-ы -и, -е, -а

Табліца 2. Склонавыя канчаткі назоўнікаў другога скланення ў адзіночным ліку.

Склоны	Канчаткі							
	аснова на цвёрды зычны		аснова на мяккі зычны		аснова на зацвярдзелы зычны		аснова на з, к, х	
	неадуш.	адуш.	неадуш.	адуш.	неадуш.	адуш.	неадуш.	адуш.
Н.	∅, -а, -я, -е, -о	∅	∅, -е	∅	∅, -а	∅ -у	∅, -о -а	∅
Р.	-а, -у -я	-а, -у -я	-я, -ю	-я -е	-а, -у -ы	-а -я	-а, -у	-а
Д.	-у	-у	не выяўл.	-ю	-у	-у -ю	-у -и	-у -и
В.	∅, -а, -я, -е, -о	-а	∅, -е	-я -е	∅, -е, -о	-а -у	∅, -о	-а -у
Т.	-омь, -амь -ымь	-омь	-емь	-емь, -ёмь	-омь, -амь -емь	-омь -емь, -ымь	-омь, -амь	-омь
М.	-е -и, -ы, -у, -я	-у	-ю	-ю	-ы -и, -у, -е	-у	-у, -е, -э	не выяўл.

Сярод назоўнікаў другога скланення няма адзінства ў формах роднага склону:

Зьтэхалі со ганка – / *Процай, милая коханка!* [Шейнъ-1874, с. 377] – *Приведите мні Подолянку / Зь высокаго ганку* [Булгаковскій-1890, с. 95];

Ишла пани зь моста на ней кошуль зо сто, колы вітёръ подуде, все выдно. – *Курица* [Булгаковскій-1890, с. 170] – *Утопила головочку зь мосту* – *мой миленькій не большого росту* [Романовъ-1886, с. 25];

Кругомъ воротъ желъзный тынъ, / Кругомъ тына *улля стояць* [Шейнъ-1887, с. 149] – *Звалилася сьвякроу сь тыну, / Да у жижкую крапиву* [Янчукъ-1889, с. 71].

Вар’іраванне таксама назіраецца ў формах меснага склону:

Я прітхаў на тую квѣтку, што видзіу на кирмашу ў лѣтку [Шейнъ-1874, с. 368] – *Ў косцельня бываиць спѣвакомъ, / На кирмаши ходзиць ракомъ* [Шейнъ-1893, с. 679];

Я подѣ яворомъ варанья кони напасу, / А на яворѣ *дарагія шубы посушу* [Янчукъ-1889, с. 58] – *Поляцьла бы да на море, / Стѣла бы я на явори* [Шейнъ-1874, с. 120] – *На явору соколъ сидить, / На липонькі зовзуленька* [Булгаковскій-1890, с. 58].

Назоўнікі-германізмы трэцяга скланення сустракаюцца даволі рэдка. Назоўнік *меч* ужываецца ў форме жаночага роду і прымае канчаткі трэцяга скланення:

Нихто мяне не сстьчець / Бязъ стъчи, бязъ мечи (Р.) [Шейнъ-1887, с. 285];

Дыстаў Яся, дыстаў вострую мечь (В.), / *Зняў ёнъ Марыси голову зь плечъ* [Шейнъ-1887, с. 322].

Скланенне назоўнікаў нямецкага паходжаньня ў множным ліку ў асноўным адбываецца ў адпаведнасці з нормаў (гл. табліцу 3).

Некаторыя выпадкі несупадзення з сучаснымі нормаў беларускай мовы:

У чистемъ поли яворыў *мныго, / Якъ прыду я до дому, – деверыў* *мныго* [Довнаръ-Запольскій-1895, с. 102];

Такъ вѣдомо у цара хлѣвоў *много, вышли людзи и позагоняли ихъ ўстѣхъ ў хлѣвѣ* [Шейнъ-1893, с. 132];

Сонейко, сонейко, дзѣвунька да невыспаласе. / Сонейко, сонейко, шнуре *вязала* [Шейнъ-1874, с. 154];

Кыло лёнку ходзиць – сьрядзинка болиць. / Пы кирмашихъ *ходзиць – душа серце гориць* [Романовъ-1886, с. 253].

Табліца 3. Склонавыя канчаткі назоўнікаў у множным ліку.

Склоны	Скланенне	Канчаткі
Н.	1-е	-ы (з цвёрдай і зацвярдзелай асновай) -и (з асновамі на мяккі і г, к, х) -и
	2-е	-ы (з цвёрдай і зацвярдзелай асновай) -и (з асновамі на мяккі і г, к, х) -и, -е, -я
Р.	1-е	-аў (аснова са збегам зычных) ∅ (аснова на зычны) ∅ (аснова са збегам зычных на к)
	2-е	-оў, -аў, -ёў, -ей -овъ, -евъ, -ыў
	3-е	-ей
Д.	1-е і 2-е	-амъ, -ямъ -омъ
В.	1-е	-ы, -и (неадуш.) ∅
	2-е	-ы, -и (неадуш.) -э, -е, -я -оў -овъ -ей
Т.	1-е	-ами, -ями -ыми
	2-е	-ами, -ями -амы, -ямъ
М.	1-е	-ахъ
	2-е	-ахъ -ихъ, -емъ, -амъ
	3-е	-ахъ

Дзеясловы. Падчас прыстасавання германізмаў-дзеясловаў да марфалагічнай сістэмы беларускай народнай мовы яны набывалі дзеяслоўныя суфіксы *-овати (-ати)*, характэрныя для старабеларускай мовы: *вандровати (мандровати)*, *ратовати (ратоваці, ратоваты)*, *шановаці (шановати, шановаты)*, *шукаці (шукати, шукаты)*, *шумоваці*; або суфіксы *-аць (-яць, -иць, -уць)*, уласцівыя сучаснай мове: *будоваць, вартоваць, віншаваць, гандливаць, гартоваць, дзяковаць, кіроваць, малеваць, мордоваць, мярковаць, мусіць, раховаць, трапляць, уповаць, шановаць, шароваць, шмароваць, шиковаць, шинковаць, шукаць*.

Некалькі прыкладаў суіснавання гістарычнай і сучаснай формы ў фальклорна-дыялектным кантэксте:

Вамъ жешъ своей хаты на одну ночь не будоваць [Шейнъ-1893, с. 361] – *Муси ты хочашъ пожаръ зробиць, што ты хочашъ у другомъ мтьсьци хату будоваці?* [Шейнъ-1902, с. 61];

А не хочешъ даровати, / Ходи зъ нами вандровати [Безсоновъ-1871, с. 16] – *Ци мнъ сто-яць, ци вандраваць, / Ци за войскомъ бѣжаць* [Гильтебрандтъ-1866, с. 179];

А разбогаціць хто, / Штобъ-то дзяковаць за то! [Носовичъ-1873, с. 126] – *Ёнъ якъ даў ў морду, дыкъ мерлець оджыў и зацаў дзяковаці* [Шейнъ-1893, с. 155];

Ты душенька, / Умъй шановаць! [Шейнъ-1874, с. 9] – *Мы жъ бы умъли шановаці / И цьсненько обываці* [Шейнъ-1887, с. 329].

Такім чынам, у выніку аналізу функцыянавання германізмаў у фальклорна-дыялектных запісах XIX ст. выяўлены некаторыя агульныя асаблівасці іх адаптацыі да марфалагічнай сістэмы беларускай мовы: для назоўнікаў характэрна змена роду, ліку, неаднастайнасць у скланенні; германізмы-дзеясловы характарызуюцца паралельным ужываннем старабеларускай і сучаснай форм.

Невялікая колькасць адступленняў ад патрабаванняў марфалагічнай сістэмы беларускай мовы тлумачыцца тым, што вылучаныя намі германізмы адносяцца да адных з самых старажытных, і сведчыць, што працэс марфалагічнай адаптацыі такіх германізмаў знаходзіўся ўжо на завяршальнай стадыі ў XIX – пачатку XX ст. Разам з тым наяўнасць вар’іравання форм германізмаў (ужыванне назоўніка адначасова ў розных родах, ліках, адступленні ад правілаў скланення, суіснаванне двух паралельных інфінітыўных канчаткаў дзеясловаў) абумоўлена “ўзуальнымі характарамі народна-дыялектнай мовы, яе лакальнай замацаванасцю, тэрытарыяльным вар’іраваннем, адсутнасцю кадыфікацыі” [5, с. 126], а ў некаторых выпадках і грамадска-палітычнымі абставінамі.

Спіс літаратуры

1. Бубновіч, І. І. Засваенне іншамовных слоў беларускаю літаратурнаю моваю: дапам. для студэнтаў філал. спец. ВНУ / І. І. Бубновіч. – Гродна: ГрДУ, 2000. – 107 с.
2. Булыка, А. М. Лексічныя запазычаны ў беларускай мове XIV – XVII стст. / А. М. Булыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – 256 с.
3. Галай, О. М. Бытовая лексика немецкого происхождения в старобелорусском языке (на материале письменных памятников XV – XVIII вв.): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / О. М. Галай; БГУ. – Минск, 1977. – 23 с.
4. Масленікава, С. С. Германізмы ў дыялектнай мове Гродзеншчыны: манагр. / С. С. Масленікава. – Гродна: ГрДУ, 2013. – 130 с.
5. Станкевіч, А. А. Аб некаторых асаблівасцях функцыянавання і адаптацыі германізмаў у беларускіх гаворках / А. А. Станкевіч // Беларусіка = Albaruthenica. – Кн. 7. – Мінск, 1996.
6. Станкевіч, А. А. Лексіка іншамовнага паходжання ў беларускіх народных гаворках / А. А. Станкевіч // Беларусікае слова: дыялектнае і запазычанае: зб. арт. па матэрыялах навуковых чытанняў, прысвечаных памяці Е. С. Мяцельскай (26 – 27 красавіка 2011 г., г. Мінск). – Мінск: Права і эканоміка, 2011. – С. 149 – 158.
7. Чартко, І. І. Лексіка нямецкага паходжання ў старабеларускай мове: дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.03 / І. І. Чартко. – Мінск, 1967.

Вераніка ПАХІРКА,
аспірант кафедры гісторыі беларускай мовы
філалагічнага факультэта
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Арттыкул паступіў у рэдакцыю 30 жніўня 2018 г.

ПРАДПРЫМАЛЬНІК, ПРАДПРЫЕМЕЦ, ПРАДПРЫЕМЦА

Значная фігура ў рынкавай эканоміцы – прадпрымальнік. Паводле эканамічных слоўнікаў, *прадпрымальнік* – чалавек, які займаецца эканамічнай дзейнасцю і атрымлівае ад яе даход. Гісторыю гэтай назвы прааналізуем больш падрабязна.

Тэрмін *прадпрымальнік*, ці, як гаварылі раней, *антрэпрэнёр*, мае французскія карані і абазначае ‘пасярэднік’. Адным з першых пасярэднікаў быў Марка Пола, вялікі падарожнік, які першым з еўрапейцаў дасягнуў Кітая, стаў ля вытокаў развіцця гандлю Еўропы з гэтай краінай. На пачатку падарожжа Марка Пола, як было прынята ў тых часы, падпісваў кантракт з купцом, і той даваў яму свае тавары на продаж (тады крэдыт гандляру давалі пад 22,5% гадавых). Роля купца ў такіх здзелках была пасіўная, а гандляра – актыўная. Менавіта гандляр рызыкаваў жыццём, накіроўваючыся ў далёкае падарожжа. Пасля завяршэння ваяжу асноўную долю прыбытку (да 75%) купец забіраў сабе, а гандляру аддаваў рэшту (25%).

У Сярэднявеччы тэрмін *антрэпрэнёр* ужываўся ў двух значэннях: 1) арганізатар парадаў і розных музычных імпрэзаў (баляў); 2) кіраўнік буйных вытворчых ці будаўнічых аб’ектаў (ён нічым не рызыкаваў – толькі кіраваў усімі работамі па рэалізацыі праекта, выкарыстоўваючы прапанаваныя яму рэсурсы). Такімі “прадпрымальнікамі” былі звычайна духоўныя асобы, бо менавіта яны адказвалі за рэалізацыю буйных архітэктурна-будаўнічых праектаў – узвядзенне замкаў, грамадскіх будынкаў, цэркваў, манастыроў. У сучаснай беларускай мове найменне *антрэпрэнёр* мае значэнні: “1) прыватны тэатральны прадпрымальнік; 2) асоба, якая расшуквае сродкі для арганізацыі, прадпрыемства і тым самым бярэ на сябе прадпрымальніцкую рызыку” [1, т. 1, с. 104].

Слова *прадпрымальнік* у навуковы зварот упершыню ўвёў англійскі эканаміст Рычард Кантыльён (1680 – 1734). На яго думку, прадпрымальнік – чалавек, здольны да рызыкі, які спадзяецца на атрыманне прыбытку і гатовы да страт. Гандляры, фермеры, рамеснікі і іншыя дробныя ўласнікі купляюць тавар па вызначанай цане, а прадаюць па невядомай. Адзначым, што ў тых часы прадпрымальнікамі называлі і гандляроў, і ўладальнікаў капіталу, і нават арганізатараў пахаванняў.

Першымі прадпрымальнікамі ў гісторыі Беларусі былі купцы. Таксама выкарыстоўвалася і

назва *госць*, так часцей за ўсё называлі іншаземных гандляроў*.

У XIX ст. у Беларусі пачалі з’яўляцца разнастайныя прадпрыемствы. Таму на пачатку XX ст. у беларускай мове стала выкарыстоўвацца назва *прадпрыемец (прадпрыемца)*. Гэты тэрмін фіксуець перакладныя слоўнікі 1920-х гг. Мовазнаўца В. Ластоўскі ў “Расійска-крыўскім (беларускім) слоўніку” (1924) адпаведнікам да рускага *предприниматель* прапанаваў яшчэ і лексему *прамысловец* (с. 536). А. Александровіч у “Руска-беларускім слоўніку” (1937) перакладаў рускае *предприниматель* як *прадпрыемец, прадпрыемца* (с. 316).

З другой паловы XX ст. у сучаснай беларускай мове акрамя назвы *прадпрыемца* ўжываецца найменне *прадпрымальнік*. Гэта адлюстравана ў лексікаграфічных крыніцах. Напрыклад, у “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” знаходзім: “**Прадпрыемец**. 1. Арганізатар або ўласнік гандлёвага ці прамысловага прадпрыемства; 2. Арганізатар выгаднай справы. **Прадпрыемніцтва**. Дзейнасць прадпрыемца. **Прадпрымальнік**. Тое, што і **прадпрыемец**” (т. 4, с. 320 – 321). У “Этымалагічным слоўніку беларускай мовы” адзначана, што *прадпрымальнік* – гэта “калька рус. *предприниматель*, якое ў сваю чаргу калькуе ням. *Unternehmer* ‘тс’ ад *unter-* ‘пад’ і *nehmen* ‘браць, прымаць’; паводле Станкевіча (Зб. тв., 1, 259) – русізм, замест *прадпрыемца*” [3, с. 333].

Укладальнікі “Беларускага арфаграфічнага слоўніка” (2009) аддаюць перавагу *прадпрыемцу*, аднак захавалі і *прадпрымальніка*: “**прадпрыемец**, прадпрыемлівы, прадпрыемлівасць; **прадпрымальнік**, прадпрымальніцкі” (с. 456).

Актыўнае развіццё прадпрымальніцтва ў Беларусі паспрыяла таму, што ў сучаснай беларускай мове пачалі ўжывацца таксама назвы *бізнес, бізнесмен* і вытворныя ад іх. Яны запазычаны з англійскай мовы. Мовазнаўца А. Булыка тлумачыць: *бізнесмен* (анг. *businessman*) – дзялок, прадпрымальнік, камерсант [1, т. 1, с. 224 – 225]. Укладальнікі “Тлумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы” (1996) адзначаюць: *бізнесмен* – ‘дзялок, прадпрыемец; той, хто робіць бізнес на чым-н’. У гэтым тлумачэнні на першым месцы знаходзіцца лексема *дзялок*, якая ў

* Пра гісторыю слова *госць* і пра адраджэнне назвы *гасціны двор* гл. артыкул А. Макарэвіча ў № 4 нашага часопіса. – *Заўвага рэд.*

беларускай мове мае адмоўны, негатыўны сэнс: “Дзялок (*неадбр.*). Чалавек, які лоўка вядзе свае справы, не грэбуючы ніякімі сродкамі для дасягнення мэты. *Біржавыя дзялкі. Дзялкі цёмных спраў*” (с. 225). Гэта можна растлумачыць наступным чынам. У савецкі час прадпрымальніцтва было забаронена, у свядомасці грамадства склаўся негатыўны вобраз прадпрымальніка. Аўтары “Тлумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы” (2016) выправілі гэтую хібу: **бізнесмен** – прадпрымальнік, дзялок; той, хто займаецца бізнесам (с. 112).

Прадпрымальніцтвам актыўна займаюцца і жанчыны. У сучаснай беларускай мове ўжываюцца і слова **прадпрымальніца**, і запазычаныя назвы **бізнес-вумен**, **бізнес-лэдзі**. Паводле “Слоўніка новых слоў беларускай мовы” (2009), **бізнес-лэдзі** – жанчына-бізнесмен; жанчына, якая аддае перавагу рабоце (с. 70). Аўтары таксама фіксуюць такія словы-назвы: **“Бізнесменша. разм.** 1. Жанчына-бізнесмен. 2. Жонка бізнесмена. **Бізнесменшчык. разм.** Тое, што і **бізнесмен. Бізнесовец. разм.** Тое, што і **бізнесмен. Рынкавая эканоміка – зусім неабавязкова хаос ды рэзрух, а бізнесоўцы – часцей за ўсё не злодзеі.** ЛіМ. 1996. № 35. С. 11. **Бізнесоўца. разм.** Тое, што і бізнесмен. **Чаўнок. разм.** Дробны гандляр, які ўвозіць тавар з-за мяжы ці вывозіць яго за мяжу з наступнай рэалізацыяй на мясцовых рын-

ках. *Мінскія гарадскія ўлады знайшлі сякеру пад лаўкай – вырашылі папоўніць свой бюджэт за кошт дробных прадпрымальнікаў – “чаўнакоў” – гандляроў стадыёна “Дынама”.* ЛіМ. 1996. № 35. С. 2. **Чаўночны. разм.** Які звязаны з дзейнасцю чаўнакоў. **Чаўночыць. разм.** Займацца чаўночным бізнесам. **Камерцыйнік.** Той, хто працуе ў камерцыйных структурах, камерсант”.

Прааналізаваны фактычны матэрыял сведчыць, што ў беларускай мове выкарыстоўваліся розныя назвы (*купец, госць, антрэпрэнёр* і інш.) для абазначэння чалавека, які займаўся прадпрымальніцкай дзейнасцю. У пачатку ХХ ст. пачалі ўжывацца словы *прадпрыемец, прадпрыемца*, з другой паловы – *прадпрымальнік* (калька з рускай мовы, якая іх выцясняе). Лічым, што ў беларускай мове неабходна выкарыстоўваць тэрмін *прадпрыемец (прадпрыемца)* і вытворныя *прадпрыемніца, прадпрыемніцкі* і інш.

Спіс літаратуры

1. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў : у 2 т. / А. М. Булыка. – Мінск : БелЭн, 1999.
2. **Словарь архаизмов** / сост. И. Смирнов, М. Глобачев. – М. : ТЕРРА – Книжный клуб, 2001. – 424 с.
3. **Этымалагічны слоўнік беларускай мовы.** – Мінск : Беларус. навука, 2004. – Т. 7. – 367 с.

ЖАЛАВАННЕ, ПЕНСІЯ, ЗАРОБАК

Найважнейшую частку даходаў работнікаў наёмнай працы складае заробак (заработная плата) – крыніца забеспячэння жыццядзейнасці чалавека, што выступае магутным інструментам рэгулявання эканамічных інтарэсаў. Заработная плата – сукупнасць узнагарод у грашовай, валютнай або натуральнай форме. Яе атрымлівае за фактычна выкананую працу работнік, які знаходзіцца ў працоўных адносінах на ўмовах найму з уласнікам або яго прадстаўніком на прадпрыемстве, ва ўстанове, арганізацыі, незалежна ад формаў уласнасці і гаспадарання [1, с. 210]. У наш час у беларускай мове ўжываюцца з такім значэннем тэрміны **заробак, заработная плата, зарплата**. Аднак яшчэ нядаўна (да 30-х гадоў ХХ ст.) для гэтага выкарыстоўваліся і іншыя словы, напрыклад **жалаванне, пенсія**.

Слова **жалаванне** зафіксавана пісьмовымі крыніцамі старабеларускай мовы пачатку XVI ст. Да прыкладу, у “Гістарычным слоўніку беларускай мовы” (т. 9, с. 256) знаходзім: **жалованье, жалование** “2. Плата за працу, службу:

маець намъ дати за сей первый годъ, початку, двѣстѣ золотыхъ Вгорскихъ червленыхъ на сіи запусты прійдучіе, а иншыя пѣнзяи маець давати на квитации, кому што жалованья нашего въ него дадимъ на квитацияхъ (АЗР, II, 1, 1506)”. Укладальнікі “Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы” лічаць, што слова **жалаванне** ўтворана ад рускага *жалование* і значэнне ‘плата за працу’ набыло ў XVIII ст.: **“Жалаванне.** У 60-х гадах XIX ст. з рус. *жалование*. Ст.-рус. *жалование* ‘падарунак’ ад *жаловати* ‘аказваць міласць, жалець’, якое мае той самы карань, што *жалъ*. Значэнне ‘плата за працу, што выдаецца ў вызначаны тэрмін’ атрымала ў XVIII ст.” (т. 3, с. 203). Адзначым, што І. Насовіч не змяшчаў гэтага слова ў “Слоўніку беларускай мовы” (1870). Лексема **жалаванне** з такім значэннем выкарыстоўвалася ў беларускай мове ў 20 – 30-я гг. ХХ ст. Ужываліся таксама сінанімічныя **пенсія** і нават дыялектнае найменне **дажа**. Так, В. Ластоўскі ў “Расійска-крыўскім (беларускім) слоўніку” (1924) фіксуе: **“Жалованіе** плата за

працу; **пэнсія, дажа**. *Сколькі дажы бярэш у мясяці?»* (с. 174). У перакладным “Руска-беларускім слоўніку” (1937) адпаведнік слова *жалаванне* – лексема *зарплата* (с. 91). Аўтары тлумачальных слоўнікаў сучаснай беларускай мовы гэтае найменне лічаць устарэлым: «**Жалаванне**. *Уст.* Заработная плата. *Зарплаты, альбо, як тады гаварылі, “жалавання”, акцёрам ніхто не плаціў, і яны задавальняліся выручкамі ад спектакляў і танцаў.* Рамановіч» (ТСБМ, т. 2, с. 248); “**Жалаванне**. (уст.) Грашовае ўзнагароджанне за службу, працу; заработная плата” (ТСБЛМ-2016, с. 247).

Да 1917 г. у Расійскай імперыі настаўнікам налічвалі жалаванне па колькасці праведзеных заняткаў. Ім выдавалі за гэта спецыяльныя білеты – лісткі. У Маскоўскай дзяржаве існавалі розныя формы жалавання: *выезджае жалаванне* ўзнагарода, якую выдавалі замежніку падчас прыезду на службу з-за мяжы, *прыхожае жалаванне* разавая выплата пры пераходзе селяніна ў прыгонную залежнасць да новага землеўладальніка, *сабалінае жалаванне* ‘жалаванне, якое выплачвалася сабалінымі футрамі’ [2, с. 143].

Доўгі час са значэннем ‘заработная плата’ выкарыстоўваўся тэрмін **пенсія**. У беларускую мову слова прыйшло праз польскую з лацінскай. Укладальнікі “Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы” адзначаюць: **пенсія, пэнсія, пэнсыя** – штомесячнае грашовае забеспячэнне ў старасці, заработная плата; паходзіць з польск. *pensja, pensja* ‘сталае гадавое жалаванне, плата’, якое з лац. *pensio* ‘ўзнагароджанне, плата, плацеж’. Да 20 – 30-х гг. ХХ ст. лексема **пенсія** выступала сінонімам слоў *жалаванне* ці *заробак*. Да прыкладу, газета “Наша Ніва” пісала: *Як аб’яўляюцца ваенныя палажэння і іншыя, то ўсе гэтыя пэнсіі увялічваюцца* (НН, 1906, № 4, с. 7); *Хоць караблёў пасля японскай вайны асталося надта мала, але пэнсіі адміралам ідзе многа* (НН, 1907, № 4, с. 7). Ужывалі таксама і галіцызм **пенсіён**. В. Ластоўскі ў “Расійска-крыўскім (беларускім) слоўніку” (1924) падаваў: **пенсіён** або **пенсія** “*франц.* плата звыж памесячнай, пагоднай дажы, за заслугі, або за доўгалетнюю службу; **запаслуга**” (с. 454). Аднак з часам найменне **пенсія** сталі ўжываць толькі са значэннем ‘рэгулярнае грашовае забеспячэнне за выслугу гадоў, па інваліднасці, непрацаздольнасці і інш.’. Слова **пенсія** і **пенсіён** у значэнні ‘заробак’ трапілі ў склад устарэлых назваў. Паводле “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы”, напрыклад, слова **пенсія** выступае семантычным архаізмам: “**Пенсія**. *уст.* Заработная плата” (т. 4, с. 155).

Яшчэ ў Вялікім Княстве Літоўскім нашы продкі актыўна выкарыстоўвалі эканамічны

тэрмін **заробак**, а таксама вытворныя **зарабленае** ў значэнні ‘заработак’, **заработити, заработить** ‘набыць работай, атрымаць за работу’, **зарабляти, зарабляти, заработати, зарабатати** ‘атрымліваць грашовую ці якую іншую плату за працу’. “Гістарычны слоўнік беларускай мовы” (т. 11, с. 129, 127) фіксуе: **заробокъ** “наз. Заработак. *За працу свою водле матереи часу и дорогости заробокъ слушний мети могли* (Ст. 1588, 108)”; **зарабленое** “прым., у знач. наз. Заработак. *За тые дни четыре заробленаго заплатили имъ всимъ золотыхъ двадцать* (ИЮМ, IV, 186, 1686)”.

З часам у беларускай мове замацаваліся, думаемца, пад уплывам рускай мовы, **заработак** і **заработная плата**. У друку пачатку ХХ ст. падаюцца лексемы *заробак, заработак*: *А колькі вучыццалёў без працы ды заробку, галодных, абношаных, змардаваных, без жаласці выкінутых у ахвяру нуды і пакуты?!* (З дарэвалюцыйных допісаў у газеты. Я. Колас). “Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы” (2016) адзначае: **заработак** “1. Плата за работу. *Мясячны заработак. Вялікі заработак. 2. мн.* Праца па найме, звычайна часовая, па-за месцам пастаяннага жыхарства. *Ездзіць у заработкі*” (с. 279). Аўтары гэтага даведніка лічаць словы *заробак* і *зарплата* размоўнымі (с. 280). Вытворнае **зарабіць** стала кампанентам фразеалагізма *зарабіць як Заблоцкі на мыле* ‘пагарэць на якой-н. справе’ (с. 279). У дыялектнай мове ўжываюцца словы *заработак, заробак, зарплата* і іх фанетычныя варыянты *зарабак, зарабатак, зароботок*. Напрыклад, у “Тураўскім слоўніку” **зароботок** – “1. Заробак. *На картоплях самы лепшы зароботок.* Верасніца. 2. мн. Зароботкі. Праца па найму са здзельнай аплатай. *Як красне весна, то поеду ў зароботкі.* Альшаны” (т. 2, с. 119).

Такім чынам, для абазначэння заробку – найважнейшай часткі даходаў работнікаў наёмнай працы – нашы продкі выкарыстоўвалі розныя назвы: *жалаванне, пенсія* і інш. Сёння гэтыя словы-тэрміны знаходзяцца ў складзе ўстарэлай лексікі сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Юрыдычны энцыклапедычны слоўнік**. – Мінск : БелЭн, 1992. – 636 с.
2. **Словарь русских историзмов** : учебное пособие / Т. Г. Аркадьева, М. И. Васильева, В. П. Проничев [и др.]. – М. : Высш. шк., 2005. – 228 с.

Аляксандр МАКАРЭВІЧ,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя А. С. Пушкіна.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

АНАМАСТЫКА МАГІЛЁЎШЧЫНЫ

У артыкуле падаюцца намінацыі геаграфічных аб'ектаў, выпісаныя з "Геаграфічна-статыстычнага слоўніка Магілёўскай вобласці".

Ключавыя словы: *намінацыя, найменне, слоўнік, геаграфічныя аб'екты, урочышчы.*

The article represents the nominations of the geographical objects written out from "Geographical-statistical dictionary of the Mogilev region".

У 2012 – 2013 гг. выйшаў у свет "Геаграфічна-статыстычны слоўнік Магілёўскай вобласці" ў 3 тамах*. Задума стварэння гэтага даведніка з'явілася ў выкладчыкаў-географаў Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова Г. Рыздзёўскага і І. Шарухі пасля абмеркавання пяцітомнага "Геаграфічна-статыстычнага слоўніка Расійскай імперыі" П. Сямёнава-Цян-Шанскага. На працягу 1993 – 2003 гг. ва ўсе раёны Магілёўскай вобласці было разаслана 550 анкет, раздадзена 1950 анкет. Праводзілася таксама вуснае анкетаванне (ахоплены 1000 чалавек, у тым ліку і студэнты гуманітарных факультэтаў). Па літаратурных, картаграфічных крыніцах, звестках палявых даследаванняў (практыка студэнтаў-географаў, -гісторыкаў, -філолагаў), матэрыялах карэспандэнтаў з 20 кастрычніка 1993 да 1 лістапада 2010 г. зафіксавана 62 300 назваў аб'ектаў. У адзначаную лексікаграфічную працу ўвайшлі звесткі пра 19 556 фізіка-і эканоміка-геаграфічных аб'ектаў з 21 раёна Магілёўскай вобласці (некаторыя аб'екты знаходзяцца на тэрыторыі двух і больш раёнаў – раўніны, узвышшы, рэкі і г. д.) (т. 1, с. 6).

Геаграфічна-статыстычны слоўнік складзены выкладчыкам Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта І. Шарухам.

Усе аб'екты, пададзеныя ў слоўніку, падзяляюцца на фізіка-геаграфічныя (рэкі, ручаі, азёры, каналы, сажалкі, узвышшы, раўніны, нізіны, балоты і г. д.) і эканоміка-геаграфічныя (населеныя пункты, дарогі, кар'еры і г. д.). Зафіксавана вялікая колькасць аб'ектаў сельска-гаспадарчых, лясных, леса-балотных і іншых (т. 1, с. 7).

Для поўнай характарыстыкі рэк, ручаёў, каналаў падаюцца: назва (назвы), прыток, басейн, раён, даўжыня, плошча вадазбору, выток (пачатак), вусце і іншыя параметры.

ГАРАДЗЕЧАНКА, р., левы прыт. р. Нясята (бас. р. Ольса), у Клічаўскім р-не. Даўж. 15 км. Выток за 2 км на Пд ад в. Чырвоны Лес, вусце на ПдЗ ад в. Дулебна. Пл. вдзб. 65 км². Пад лесам 21%. Рэчышча каналізав. (Кліч.)

ДЫМАЎКА, руч., пр. прыт. р. Бярозаўка (бас. р. Дняпро). Даўж. 7 км. Выток на З ад в. Дыма-

ва – Багунова Балота ў Рацэўскім Лесе, вусце ў в. Гарадок Шклоўскага р-на. На Пд ад вытоку – мемар. партызан. зямлянка. (Шкл.)

ДРАЖНЯНСКІ, канал, меліярац., у Бабруйскім і Светлагорскім р-нах, пр. прыт. р. Бярэзіна (бас. р. Дняпро). Даўж. 17 (у р-не – 4) км. Выток каля в. Рудня Бабруйскага р-на, вусце ў Светлагорскім р-не. (Бабр.)

Для характарыстыкі азёр, сажалак, балот прыводзяцца наступныя звесткі: назва (назвы), прыналежнасць да басейна, прывязка да мясцовасці, плошча, глыбіня і іншыя паказчыкі.

ДЗІКАЕ, воз., у бас. р. Пціч, за 13 км на ПнУ ад г. п. Глуск, за 3,5 км на У ад п. Кіраўскае Глускага р-на, сярод тарф. балота. Пл. 0,28 км². Злуч. ручаём з р. Ліса. (Глуск.)

УВЕЛЛЕ, воз., старык, у рэчышчы лев. бер. р. Сож (бас. р. Дняпро), на ПдУ ад п. Першакрычаўскі Крычаўскага р-на. (Крыч.)

ТУРЫШЧАНСКАЕ, сажалка, на ПдУ ускр. в. Турышчава Горацкага р-на. (Гор.)

ЖАЛЕЗІНСКІЯ БАЛОТЫ, балотны масіў, на Пд ад в. Жалезінка Слаўгарадскага р-на, паміж ур. Хоцішча і Чыстая Лужа, на Пн ад ур. Ціхнашчына. Увосень 1943 г. фашысцк. блакада парт. палка "13". Вар. назвы – Востраў Смерці. (Слаўг.)

СОЖСКАЕ БАЛОТА, балота, нізін. тыпу на У Слаўгарадскага р-на, у пойме р. Сож. Пл. 1 тыс. га. Да 1990-х гг. здаб. торфу. Асуш., выкарыст. пад сенажаць. (Слаўг.)

Для характарыстыкі раўнін і ўзвышшаў падаюцца назва, прывязка да тэрыторыі і галоўныя параметры.

ГОРАЦКАЯ РАЎНІНА, раўн., фіз.-геаграф. р-н, на тэр. Горацкага, Дрыбінскага і часткі Мсціслаўскага р-наў, марэнная, палогохваліст., з невялік. перапад. выш. і тыпов. платападобн. лёсападобн. уч-мі або дробнаўваліст. з адзінкав. палогімі пагоркамі, што разрэзаны далінамі р. і руч. Месц. рэльеф ускладн. краявымі ўтварэн. сожскага зледзянення ў выгл. ланцужкоў канцова-марэн. пагоркаў або кароткіх градаў. На Пн ад г. п. Дрыбін, у р-не вв. Асінаўка, Ярыгі, Старажоўка Дрыбінскага р-на, лёсападоб. адклады знік. і сустрак. усё больш пяскі. (Гор., Дрыб., Мсц.)

МАГІЛЁўСКАЯ РАЎНІНА, фіз.-геаграф. р-н, водна-ледавік.-марэн. раўн., паміж рр. Друць і Сож, Аршанскім узв., Слаўгарадскай і Касцю-

* Геаграфічна-статыстычны слоўнік Магілёўскай вобласці: у 3 т. / аўт.-уклад. І. М. Шаруха. – Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2012 – 2013.

ковіцкай, Ц.-Бярэзінскай раўн. На тэр. Круглянскага, Шклоўскага, Магілёўскага, Быхаўскага, Чавускага, Крычаўскага р-наў, часткі Бялыніцкага, Чэрыкаўскага. Выш. ад 130 да 200 м н. у. м. і больш. Гал. р. Дняпро з прыт. Друць, Лахва, Бася, Проня. Лёсападобн. пароды – больш выразна ва У частцы. (Кругл., Шкл., Маг., Бых., Чав., Крыч., Бял., Чэр.)

МСЦІСЛАЎСКАЕ ЎЗВЫШША, узв., ярава-лёсавае, частка Горацка-Мсціслаўскага, Маскоўска-Смаленскага ўзв. Вар. назвы – Красненскае ўзв. (Мсц.)

У слоўніку даецца характарыстыка зон адпачынку, паркаў, асаблівых прыродных аб'ектаў – заказнікаў і помнікаў рэспубліканскага і мясцовага значэння.

АРЦІСЛАЎКА, з. а., мясц. знач., з 1981 г., на р. Арціслаўка, за 15 км на Пн ад г. Магілёў, за 16 км на Пд ад г. Шклова Шклоўскага р-на. Пл. 4,4 тыс. км². Разліч. на 15 тыс. адпач. адначасова. Рэльеф пагорысты, пад лесам – 70%. Пераваж. хваёв. лясы. Дз. лаг., дачныя пасёлкі. (Шкл.)

ЖУРАВЕЛЬ, зак., мясц. знач., з 1995 г., гідрал., за 0,5 км на ПдЗ ад в. Кошалева Слаўгарадскага р-на. Пл. 528 га. Водаахоўн. знач., тарфянік, рэгулятар стоку; ахова раслін. (Слаўг.)

ТРАСЦЯНКА, з. а., мясц. знач., у Касцюковіцкім і па мяжы з Хоцімскім р-нам, на бер. р. Бесядзь і яе прыт. Жадунька, Трасцянка; з 1981 г. Пл. 3,5 тыс. га. Разліч. на адначас. адпач. 3,8 тыс. жых. (Касц., Хоц.)

АРЭХАЎСКИ ПАРК, парк, у в. Арэхаўка, каля вдсх. Арэхаўскае Клічаўскага р-на. (Кліч.)

ГРУДЗІНАЎСКИ ПАРК, п. п., рэсп. знач., з 1963 г., у в. Грудзінаўка Быхаўскага р-на. Пл. 10 га. Ахова 40 відаў дрэў і куст. парод. (Бых.)

Для характарыстыкі адміністрацыйных адзінак (вобласць, акруга, гарадскі раён, сельскі раён, гарадскі савет, сельскі савет, пасялковы савет) прапануюцца наступныя звесткі: назва, гады існавання, тэрытарыяльныя прывязкі, даты заснавання, скасавання, якасныя і колькасныя параметры.

МАГІЛЁўСКАЯ АКРУГА, акр., у 1924 – 1930-х гг. У 1924 г. – 11,7 тыс. км², у скл. р-наў (10): Бялыніцкі, Быхаўскі, Журавіцкі, Кармянскі, Лупалаўскі, Магілёўскі, Прапойскі, Чавускі, Чачэвіцкі, Шклоўскі. Пасля скасав. у 1927 г. Калінінскай акр. кольк. узрасла да 18 р-наў – далуч. Бялынкавіцкі, Клімавіцкі, Касцюковіцкі, Краснапольскі, Крычаўскі, Мілаславіцкі, Хоцімскі, Чэрыкаўскі. У 1927 г. – 828 тыс. жых. (Маг.)

ГАРАДЗІШЧАНСКИ С/С, с/с Шклоўскага р-на, на ПнУ р-на. Утвор. 20.08.1924 г. у Шклоўскім р-не Магілёўскай акр., з 26.07.1930 у Шклоўскім р-не, з 20.02.1938 у тым жа р-не Магілёўскай вобл. ААТ “Новагарадзішчанскае” (а/г Гарадзішча), “Новае Юбілейнае” (в. Акунёўка). 14 снп, 575 двароў, 1328 жых. (Шкл.)

ТРАСЦІНСКИ С/С, с/с Хоцімскага р-на, на ПнЗ р-на. Утвор. 20.08.1924 г. у Хоцімскім р-не Калінінскай акр., з 26.09.1927 у Хоцімскім р-не Магілёўскай акр., з 26.07.1930 у Хоцімскім р-не, з 08.07.1931 у Касцюковіцкім, з 12.02.1935 у Хоцімскім р-не, з 20.02.1938 у тым жа р-не Магілёўскай вобл., з 17.04.1962 у Клімавіцкім. Ліквідаваны 19.04.1963, адноўлены з 15.01.1971 у Хоцімскім р-не Магілёўскай вобл. У 2010 г. далуч. тэр. Янаўскага с/с з 11 снп, 17 снп, 518 двароў, 1077 жых. (Хоц.)

Даецца характарыстыка радовішчам карысных выкапняў.

ГЛУШАЎСКАЕ, рад., пяскоў, за 1,6 км на ПдУ ад рп Глуша Бабруйскага р-на. Зап. 6,23 млн м³. Магутн. да 25,4 м. Распрацоўв. (Бабр.)

ПАРШЧАНКА, рад., торфу, адно з найбуйн. у Глускім р-не, на балоце Паршчанка. Зап. 2,5 млн т. Глыб. да 4,2 м. Не распрацоўв. (Глуск.)

РАСКАЎСКАЕ, рад., мелу, каля в. Раскава Клімавіцкага р-на. Не распрацоўв. (Клім.)

ТРОСНАЎСКАЕ, рад., суглінкаў і глін, за 1,4 км на Пд ад в. Тросна Шклоўскага р-н. Паклад. звяз. з азёрна-балотн. адклад. паазерскага ледавіка. Зап. 413 тыс. м³. Не распрацоўв. Вар. назвы – рад. Тросненскае. (Шкл.)

Даволі поўна ў слоўніку характарызуюцца населеныя пункты: прыводзіцца назва, колькасць двароў, насельніцтва, найважнейшыя гістарычныя і статыстычныя звесткі.

ДАБРЭЙКА, а/г, Каменналаўскі с/с Шклоўскага р-на, ц. СВК “Вадвянскае”, вядом. з XVII ст., 116 двароў, 286 жых., п/а, ФАП, д/с, Дом народн. творч., КПП, крама, МТФ, мал.-тав. к-с, газаразмеркав. пункт “Белтрансгаз”. У 1990 – 2000-я гг. – ПУП “Адзінства”. Да 1920-х гг. склад. з вв. Вялікая і Малая Дабрэйка. З 2012 г. – а/г. (Шкл.)

ГАРАДОК, в., Завалочыцкі с/с Глускага р-на, вядом. з XIX ст., 42 двары, 82 жых., клуб, б-ка, лясн., крама, аграсядз. “У Ворахава”, б. а. “Пціч”. Бр. магіла сав. воінаў. Помн. землякам. Казьмадзям’янаўская царква (1814) – помн. драўл. народн. дойд. У XIX ст. славілася керамікай. Дз. лаг. Радз.: К. Германа, гісторыка; Р. Краснеўскага, дыр. Ін-та літ-ры і мовы НАНБ; В. Зубца, д. т. н., меліяратара. (Глуск.)

ТОШЧЫЦА, в., Ніжнятошчыцкі с/с Быхаўскага р-на, 45 двароў, 86 жых., урач. амбулат., СШ, крама, лясн., чыг. ст. У зоне забруджв. глебы па цэзію-137 ад 1 да 5 Кі/км². (Бых.)

САМАДУМАЎКА, п., частка в. Папоўка Цяцерынскага с/с Круглянскага р-на. (Кругл.)

САПРЫНАВІЧЫ, фальв., да 1920-х гг. у Сапрынавіцкім с/с Мсціслаўскага р-на. Ліквідаваны. У 1897 г. – 4 двары, 6 жых. (Мсц.)

Падаюцца звесткі пра ручаі, крыніцы, равы і яры.

ТРУБІНКА руч., пр. прыт. р. Свіслач (бас. р. Бярэзіна) у Асіповіцкім р-не. Даўж. 9 км. Вы-

ток за 2 км на Пн ад г. Асіповічы, вусце на Пн ад в. Цяплухі. Вар. назвы – р. Трубунка. (Асіп.)

УГРЫЎКА, руч., пр. прыг. р. Рудзея Другая (бас. р. Сож) у Чавускім р-не. Даўж. 1,1 км. Выток і вусце на ПнЗ ад в. Конанаўка Чавускага р-на. (Чав.)

РАМАНАВА КРЫНІЦА, крын., у а/г Рэкта Слаўгарадскага р-на. (Слаўг.)

САРОКІН РОЎ, роў, паміж ур. Палазкоў Роў і в. Кацялёва Горацкага р-на. (Гор.)

ФРАНЦАЎКА, яр, за 0,5 км на Пд ад Брынкава рова Шклоўскага р-на. (Шкл.)

Пераважная колькасць зафіксаваных у слоўніку аб'ектаў – назвы ўрочышчаў. Яны характарызуюцца наступным чынам: назва (назвы), тып урочышча, прывязка да мясцовасці, дадатковыя характарыстыкі.

ГЛУБЧЫНА, ур., с.-г. угоддзі, луг, з глыбокім ярам і крыніцай, в. Ордаць Шклоўскага р-на. (Шкл.)

ЖАБРОЎШЧЫНА, ур., с.-г. угоддзі, за 0,2 км на ПдУ ад в. Стайкі Клімавіцкага р-на. (Клім.)

КУЛІНІН ХУТАР, ур., с.-г. угоддзі, на ПнУ ад а/г Капачы Мсціслаўскага р-на, на У ад ур. Хутар Вараноўскі (ур. Вараноўшчына). (Мсц.)

ТРЫ БЯРОЗЫ, ур., с.-г. угоддзі, на ПдУ ускр. ур. Школішча, у в. Губіна Дрыбінскага р-на. (Дрыб.)

Значнае месца ў слоўніку адведзена назвам лясных і леса-балотных урочышчаў.

ДВАРЭЦ, ур., лясное, у Асіповіцкім і Клічаўскім р-нах, на лев. бер. р. Бярэзіна, насупраць в. Свіслач і сутоку Свіслачы і Бярэзіны, за 5 км на ПдЗ ад в. Віркаў. Вар. назвы – ур. Бор. (Бабр., Кліч.)

КЛОЧАЎ, ур., лясное, за 1,5 км на ПнУ в. Гарэзна Краснапольскага р-на, на м. б. х. Курган. (Краснап.)

НЯЎДОБА, ур., лясное, за 3 км на ПнУ ад а/г Маслакі Горацкага р-на. (Гор.)

ГАРЭЛЫ МОХ, ур., леса-балотнае, за 5,5 км на ПдУ ад в. Байлюкі Клетненскага с/с Глускага р-на. (Глуск.)

ЖАЛЕЗНІЦА, ур., леса-балотнае, за 3,5 км на П ад в. Падлесе Кіраўскага р-на. Асушаецца. (Кір.)

ЗМЯІНЫ МАШОК, ур., леса-балотнае, за 2 км на У ад в. Іванава Слабада Клімавіцкага р-на. (Клім.)

ПАЎПРОННІК, ур., леса-балотнае, за 1,3 км на ПнЗ ад в. Зялёны Прудок Чавускага р-на. Пл. 50 га. Балота ў натур. стане. (Чав.)

СМУТ, ур., леса-балотнае, паміж воз. Плывун і воз. Вяхава, на З ад ур. Абалоння і на Пд ад балота Ямішча Бабруйскага р-на. (Бабр.)

СУХАБЫЧКА, ур., леса-балотнае, за 3 км на Пд ад в. Дзедня Чавускага р-на, на лев. бер. р. Кашанка. (Чав.)

ЧОРТАВА БАЛОТА, ур., леса-балотнае, каля в. Аксенкавічы Клічаўскага р-на. (Кліч.)

Тэрыторыя Магілёўшчыны ў многіх месцах пакрыта хмызняком, таму ў слоўніку падаецца

шэраг намінацый хмызняковых і хмызнякова-балотных урочышчаў.

АНТОНАЎКА, ур., хмызовае, каля в. Прыхабы Бялыніцкага р-на, за 1,5 км на ПдУ ад СШ у в. Лебядзянка. (Бял.)

БАЖУЛЬНІК, ур., хмызовае, у в. Гаўрыленка Касцюковіцкага р-на. (Касц.)

ВОЎЧАЕ, ур., хмызовае, каля ўр. Бушэўшчына Хоцімскага р-на. (Хоц.)

ЗЕМЛЯМЕРАВЫ ХМЫЗЫ, ур., хмызовае. На ПдЗ ад в. Акушкі Горацкага р-на. Пл. 25 га. (Гор.)

ГАНЧАРОВА БАЛОТА, ур., хмызова-балотнае, на ПнУ ад в. Кішчыцы Дрыбінскага р-на. (Дрыб.)

КАЧЭРГІ, ур., хмызова-балотнае, за 3,5 км на Пд ад в. Мяжное Асіповіцкага р-на. (Асіп.)

СУТОК, ур., хмызова-балотнае, суток рр. Пціч і Даколька Глускага р-на. (Гл.)

Даволі шмат найменняў геаграфічных аб'ектаў, якія абазначаюць прыродныя ўзвышшы на паверхні зямлі.

ЗАЯЧЫ ВОСТРАЎ, пагорак у лесе, на Пд а/г Шапялевічы Круглянскага р-на. (Кругл.)

КАЗІНЫЯ СКАЧКІ, пагорак, у в. Завадок Краснапольскага р-на. (Краснап.)

ЛАБАНАЎКА, пагорак, у в. Конанаўка Чавускага р-на. Курган. (Чав.)

НЮЦІНА ГАРА, пагорак на полі, у в. Конанавічы Круглянскага р-на. (Кругл.)

ПОЛАГ, пагорак, на ПдУ ад а/г Паршына Горацкага р-на, паміж ур. Паташа і ўр. Запаложжа. (Гор.)

РАДЗЬКАЎ КУРГАН, пагорак, у в. Віркаў Клічаўскага р-на. (Кліч.)

ТРАЕЦКАЯ ГАРА, пагорак, трохгаловы, у ц. г. Мсціслаў, за ярам, каля касцёла кармелітаў. У 1643 г. пабуд. Мікольскі Нагорны і Траецкі саборы. Вар. назваў – Мікольская гара, Троіцкая гара. (Мсц.)

Такім чынам, “Геаграфічна-статыстычны слоўнік Магілёўскай вобласці” змяшчае назвы і падрабязную характарыстыку ўсіх геаграфічных аб'ектаў Магілёўшчыны. У разгледжанай лексікаграфічнай працы, акрамя найменняў гарадоў, раённых цэнтраў, аграгарадкоў, вёсак, пасёлкаў, зон адпачынку, зафіксаваны намінацыі ўрочышчаў, пагоркаў, рэк, азёр і ручаёў. Гэтыя назвы будуць уключаны ў Зводны слоўнік беларускіх народных гаворак, праца над якім вядзецца ў аддзеле дыялекталогіі і лінгвагеаграфіі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа.

Пажадана, каб такога тыпу анамастычныя выданні былі падрыхтаваны па ўсіх абласцях Беларусі і абавязкова была звернута ўвага на акцэнтацыю.

Тамара ТРУХАН,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Алесь КАЎРУС

ЧЫТАЕМ, СЛУХАЕМ, ЗГАДВАЕМ РОДНАМОЎНАЕ

Працяг. Пачатак у №№ 7, 8, 9.

ДАКРАНАННЕ ДА МОВАЗНАЎЧАЙ СПАДЧЫНЫ

Звярнуў на сябе ўвагу артыкул Сяргея Запрудскага “Пурыстычная мовазнаўчая спадчына 1920-х гг. Вацлава Ластоўскага і Янкі Станкевіча” (Роднае слова, 2018, № 7).

Напэўна, паняцце *спадчына* з часам не застаецца нязменнае. Але ў гэтым выпадку правамерна яго разумець традыцыйна, у адпаведнасці з дэфініцыяй, дадзенай у ТСБМ: “СПАДЧЫНА, -ы, ж. ... 2. З’явы культурнага жыцця, быту, якія ўспрыняты ад папярэдніх дзеячаў, ад мінулых часоў”.

Публікацыяй заканстатавана: спадчына ёсць. Пытанне-задача: як да яе, “пурыстычнай”, ставіцца?

Пры спецыяльным разглядзе навуковай і практычнай дзейнасці названых асоб пурызм паўстае як тэндэнцыя, кірунак, што не атрымаў станоўчай ацэнкі даследчыка-лінгвіста. (У некаторых мовах ён адыграў / адыгрывае станоўчую ролю на пэўных этапах іх развіцця і функцыянавання.)

Трэба аддаць належнае сучаснаму даследчыку: ён пазбягае зніжальных атэстацый тыпу “непрафесіянал”, “аматар”, якімі некаторыя акадэмічныя навукоўцы падмацоўваюць сваю аргументацыю ў дыскусіі з апанентамі. Гаворка вядзецца стрымана-спакойна, без палемічных наскокаў.

Ды ўсё ж пры наяўнасці моўна-стылёвых азнак аб’ектыўнасці раскрыцця тэмы асобныя закіды на адрас В. Ластоўскага і Я. Станкевіча здаюцца не зусім абгрунтаванымі.

Напрыклад: “У прадмове аўтар адхіліў вядомы ў лінгвістыцы падыход, згодна з якім слова выступае ўмоўным знакам для выражэння думкі...”.

Што аўтар (В. Ластоўскі) фактычна не рабіў гэтага замаху на тэорыю, вынікае з другога абзаца прадмовы: “...граматнасць наагул ужывае слова **толькі як знадаббя для перадачы мыслі** (тут і далей вылучана мною. – А. К.), злашча прыйшоўшая да нас хрысціянская граматынасць, якая свядома старалася зацерці змест народных слоў чужымі словамі...”.

У адпаведнасці з уласнай канцэпцыяй добрай мовы В. Ластоўскаму спатрэбілася вылучыць, падкрэсліць іншыя перавагі “народнага слова” перад словам з “граматнасці” (кніжнай мовы): яно перадае не толькі думку, але і... (пра гэта ўвесь першы абзац, 13 радкоў прадмовы). Зрэш-

ты, і ў сучасным мовазнаўстве існуюць розныя “падыходы” да слова.

Па-за кантэкстам раней апублікаванага артыкула С. Запрудскага “Даследаванне мовы твораў Янкі Купалы і Якуба Коласа” не ўспрымаецца як зразумелы, пераканальны папрок Ластоўскаму-рэцэнзенту: «Апанаваны ідэяй афармлення правільнай версіі беларускай мовы, В. Ластоўскі разглядаў мову аповесці Я. Коласа “У палескай глушы” не як мову мастацкага твора, а як матэрыял для кадыфікатарскай практыкі».

Але ж вядома: праз дзесяцігоддзі беларусы ўсталёўвалі нормы літаратурнай мовы ў тым ліку на аснове гэтай аповесці (як і ўсёй трылогіі “На ростанях”). Што не перашкаджала спасцігаць мову мастацкіх твораў Якуба Коласа.

У цэлым не страціла слушнасці меркаванне (пераказанае С. Запрудскім) адносна асіміляцыйнага ўплыву на беларускую мову “суседніх грамадных народаў: расійцаў, палякаў, украінцаў”.

А хіба не мае рацыі сцверджанне: “Мова, **перасыпаная** чужаземнымі словамі, з’яўляецца ізалятарам культуры ад народных масаў”?

Абодва тэзісы нібыта звернуты да сучаснай маўленчай практыкі.

На нашу думку, перанасычэнне тэрмінамі іншамоўнага паходжання тэкстаў лінгвістычных, літаратуразнаўчых, культуралагічных не спрыяе іх успрыманню. Пры гэтым у некаторых аўтараў нацыянальны беларускі матэрыял болей выступае як ілюстрацыя паняццяў, сцверджанняў, перанесеных ад культур іншых народаў, а не як самастойны, першаступенны аб’ект навуковага даследавання.

Сяргей Запрудскі піша: «У слоўніку [В. Ластоўскага] шмат прыдуманых слоў (тыпу *жаўнерня* ‘казарма’, *наўзбярэжніцтва* ‘кабатаж’, *паўнак* ‘камплект’ і інш.). У пэўнай колькасці выпадкаў аўтар не змог зрабіць ніякіх прапаноў – нават тады, калі спецыяльна агаворваў непрымальнасць нейкага слова, напрыклад *камандаваць* (“слова гэта ў нашу мову не пасуе, яго трэба было б заступіць якім сваім”))».

З падобнай сітуацыяй – успрымаць некаторыя словы як нестасоўныя да беларускай мовы і асобным з іх не змагчы адразу знайсці замену – моўцы, аўтары сутыкаюцца і ў наш час. Тое ці іншае слова (усталяванае, кадыфікаванае) пачынае ўспрымацца – у варунках білінгвізму – як непрыдатнае. На такі шлях сталі, напрыклад, дзеясловы *аказац-*

ца, *устанавіць*. Першы з іх “заступаецца” словамі *апынацца* (не заўсёды дакладна), *выяўляцца*... Другі (*устанавіць*) у значэнні ‘высветліць, дазнацца’ замяняецца словам *усталяваць* (хоць не ўсюды падыходзіць). Спіс прыкладаў можна доўжыць (дарэчы, раней звычайна пісалі *працягваць*).

У разгледаным слоўніку расійскія словы іншамоўнага паходжання перакладаюцца адно аўтарскімі наватворамі або “народнымі словамі” ці тымі і другімі паралельна з беларускаадаптаванымі запазычкамі. Некаторыя застаюцца без перакладу, “паўтараюць форму замежных слоў”. Гэта відаць і з фрагментаў, прааналізаваных С. Запрудскім. Наогул жа ў слоўніку В. Ластоўскага не адбылося (не магло адбыцца) франтальнага “ачышчэння” ад замежных уплываў.

Калі “Расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік” В. Ластоўскага ўпершыню выйшаў з друку, з рэцэнзіяй на яго выступіў мовазнаўца С. Некрашэвіч (часопіс “Польмя”, 1926, № 2). Ён адзначыў шмат недахопаў у слоўніку – у рускай і беларускай частках, у будове артыкулаў, пры адборы і перакладзе-тлумачэнні слоў, іх напісанні (апошняя стварае нязручнасць карыстання кнігай).

Як рэзюмуе С. Запрудскі, “падача ў слоўніку лексікі беларускай мовы ў спецыфічным выглядзе адмоўна ацэнена ў спецыяльнай рэцэнзіі С. Некрашэвіча...”

Аднак мы не мусім выпусціць з-пад увагі: рэцэнзент не адмаўляў (наадварот, падкрэсліў) вартасць, значэнне многіх зафіксаваных беларускіх слоў, якія б пры пэўных умовах маглі прыдацца.

“У слоўніку В. Ластоўскага многа цікавых народных слоў, многа цікавых беларускіх прыкладаў і, урэшце, многа цікавага этнаграфічнага беларускага матэрыялу. Але дадатныя бакі слоўніка зноў жа такі або не на месцы, або іх цяжка бывае выявіць. Скажам перш за ўсё адносна жывых народных слоў. Блізка што ўсе яны даны без паказання крыніц, адкуль узяты, а дзеля гэтага цяжка бывае судзіць, ці прыведзеныя аўтарам словы з’яўляюцца беларускімі правінцыялізмамі, народнымі словамі, ці новатворамі аўтара, бо аўтар у ўтварэнні беларускіх слоў далёка не пашоў. Такім чынам, жывыя словы з народнай мовы часта, як бяспартныя, губляюцца ў масе новатвораў аўтара”.

Сёння, праз 94 гады пасля апублікавання слоўніка В. Ластоўскага, хіба ж лягчэй меркаваць, якія словы ў ім – народна-дыялектныя, а якія наватворы аўтара. Але гэта цяпер не так істотна. Галоўнае: захавана і перададзена нашчадкам вялікая колькасць цікавага (разумею: каштоўнага) моўнага матэрыялу. І як сведчыць маўленчая практыка і лінгвістычная навука, гэты матэрыял, пераважна лексіка, знаходзіць выкарыстанне.

Дзякуючы свайму патэнцыялу (а не відавочна няўдалым адпаведнікам расійскіх слоў) праца В. Ластоўскага ў пэўнай меры запатрабавана і сёння. Але не як лексікаграфічны даведнік у звыклым разуменні: знайшоў патрэбнае слова, высветліў значэнне, звернуў правапіс і г. д. Гэта адна з крыніц моўных фактаў, звестак пры развязанні праблем культуры мовы на сучасным этапе.

Пурыстычная канцэпцыя ў абсягу лексікі рэалізавалася В. Ластоўскім не толькі ў мовазнаўчых працах, але і на балонках уласных літаратурных твораў, дзе сустракаюцца словы, якія прапаноўваліся ягоным слоўнікам.

Калі падысці да мовазнаўча-літаратурнай спадчыны В. Ластоўскага з пункту гледжання граматыкі – марфалогіі і сінтаксісу, дык выявіцца, што ў некаторых пазіцыях ён не “ачышчаў” беларускую мову, а наадварот, “занечышчаў”.

Так, назіраецца шырокае, нястрымнае ўжыванне дзеепрыметнікаў незалежнага стану цяперашняга і прошлага часу.

...наша інтэлігенцыя, па прыкладу расійцаў і палякаў... ахвотна перапаўняе адраджаючыся крыўскую літаратуру чужаземнымі словамі; ...немаль усе доследы над нашай мовай маюць у аснове сваёй фальшывы выхад, што мова крэўская з’яўляецца нейкім злёпкам, ня маючым сваёй індывідуальнасці; Хрысціянства шырылі панаваўшыя, над падбітымі славянскімі плямёнамі, Варагі-Русь.

Другая, што надта кідаецца ў вочы, моўная рыса тэкстаў В. Ластоўскага, – займеннік *каторы* ў ролі злучальнага слова.

У адной ямязе тут ён [Геракл] знайшоў істоту, каторая напалавіну была дзяўчынай, а напалавіну – змяй; У шуканні сваёй індывідуальнасці мы павінны мець волю спыніцца на тым спаміж нашых гістарычных імён, каторае найбольш поўна і праўдзіва акрэсліе нас як народ...

Паказаныя тыпы адхіленняў (ад сучаснай літаратурнай мовы) можна трактаваць як вынік уплыву рускай і польскай моваў, што зведаў падчас атрымання адукацыі і ў працэсе навукова-літаратурнай дзейнасці В. Ластоўскі. У гэтай сувязі дарэчы згадаць яго словы: “...кожды наш інтэлігент вучыўся расійскай мовы ў школах, а сваю найчасцей знае толькі знаслыху”.

Пры іншым збегу абставін (калі б яго жыццё і праца заўчасна не абарваліся) навукоўца і літаратар, напэўна б, падводзіў сваю мову да агульнапрынятага ўзроўню. Але ж, кажуць, гісторыя не ведае ўмоўнага ладу.

У адпаведнасці з тэмай артыкула ўвага аддадзена і пурызму Янкі Станкевіча. Паказваючы прыкметы пурыстычнага падыходу, засведчаныя ў яго артыкуле “Варварызмы” (1919), С. За-

прудскі піша: “Варварызмы, асабліва ў газетах, лічыў аўтар артыкула, трэба было выдаляць”. У Станкевічавым тэксе прапановы гучалі мякчэй, з меншай катэгарычнасцю.

«Да гэтага часу» – лепей: *дагэтуль*. “Абшар” – паланізм, лепей ужываць *прастор*; “хцівы” – па-беларуску будзе *прагавіты*; “громка” – *галосна* або *голасна*.

Ёсць беларускае слова *мяняць* і слова *менка*, але няма “абменіваць”, “абмен”, значыцца, будзе *таварамен* ці *тавараменка*, але не “тавараабмен”. <...>

“Аддзельны” – *асобны*. Пытаньне не “вырашыць”, а *развязаць*. Замест “раўнавага” лепей народнае *аднавага*. “Агромны” – *вялізны*.

Пад крытыку Я. Станкевіча трапілі словы *промень* (як запазычанне з польскай, калі “ёсць беларускае *каса*”), *напрамак* (як запазычанне з украінскай). Дый нашым часам *напрамак* пацясняецца эквівалентамі *кірунак*, *накірунак*. А прыметнік *просты*, прыслоўе *проста* не здаюць канчаткова пазіцыі пад напорам блізказначнікаў *прамы*, *прама*.

Значыўшы, што ў некаторых артыкулах Я. Станкевіч “падкрэсліў надзвычайную ролю філолагаў для развіцця літаратурнай мовы”, што, паводле яго слоў, “тварэнне беларускай літаратурнай мовы...” павінна быць “свядомым”, з далучэннем інтэлігенцыі, пры дапамозе “адумасловых з’ездаў, зборкаў”, С. Запрудскі каментаруе: “Такія арганізацыйныя прапановы былі нерэалістычнымі пражэктамі”.

Добра сучаснаму навукоўцу разважаць-сведчыць: сёння відаць, чым скончыліся меркаваныя захады дзеля развіцця і ўсталявання беларускай літаратурнай мовы. Аднак гэтая акалічнасць (няспраўджанасць прапаноў) не адмаўляе ролі арганізаванай дзейнасці ў сферы функцыянавання беларускай мовы, у падтрыманні належнага ўзроўню яе культуры.

Няхай сабе не на “адумасловых з’ездах, зборках”, а проста на канферэнцыях, нарадах, паседжаннях кафедраў пытанні, праблемы мовы абмяркоўваліся (і прымаліся пастановы), бадай, найбольш актыўна з канца 80-х.

У друку (“Наша слова”, “Роднае слова”, “ЛіМ”, “Настаўніцкая газета”) з’яўляліся матэрыялы, прысвечаныя розным аспектам жыцця роднага слова. Запомнілася. Адзін з актыўных удзельнікаў дыскусій выказаў дзіўную, як мне тады здалося, думку: пашырэнню нацыянальнай мовы ў штодзённым ужытку не могуць дапамагчы адміністрацыйныя захады, “адміністрацыйны рэсурс”.

Калі прасачыць рух некаторых “асабістых упадабанняў” В. Ластоўскага, Я. Станкевіча, абпіраючыся на рэальную маўленчую практыку, а не толькі на сучасныя “нарматыўныя” слоўнікі,

дык заўважым, што асобныя словы (хай сабе якія ў крыху змененых форме і значэнні) ужываюцца ў літаратурнай мове, у СМІ: *агмень*, *акром*, *асноведзь*, *вітальня*, *вучэльня*, *вылічка*, *вымогі*, *выступ*, *двубой*, *жамяра*, *жарсць*, *забавязанне* / *абавязанне*, *запазычка*, *кніжня* / *кніжніца*, *навародак*, *нарадзіны* / *народзіны*, *пасярэднік*, *няўгледка*, *паховіны*, *пелягаваць*, *радавод*, *святар*, *скарот*, *сочыва*, *сужанцы*, *сумнеў*, *угода*, *узаеміны*, *улучна* і інш.

Пэўна ж, нейкае слова, зафіксаванае ў “Расійска-крыўскім (беларускім) слоўніку” В. Ластоўскага ці ў “Беларуска-расійскім (Вялікалітоўска-расійскім) слоўніку” Я. Станкевіча, трымаецца ў мове не таму, што яго выправіны ў літаратурны свет звязваюць з неардынарнымі імёнамі гэтых аўтараў. Такая “радаводная” (ад асоб сумнеўнага сацыяльнага статусу) слову, хутчэй, не на карысць. Мабыць, проста ў слова ёсць пазнакі, паводле якіх яно ўсведамляецца як сваямоўнае прадстаўнікам новых пакаленняў жыхароў нашай краіны (пакуль яны самаідэнтыфікуюцца як беларусы).

Крытычныя заўвагі на адрас В. Ластоўскага і Я. Станкевіча і іх прац не перашкодзілі аўтару артыкула адзначыць істотную акалічнасць.

“Новае жыццё намаганні гэтых даследчыкаў атрымалі ў 1990-я гг., калі ў Беларусі іх працы сталі перавыдавацца, а пурыстычныя праекты знайшлі некаторых актыўных прыхільнікаў”.

Не думаю, што і я прэтэндэнт у іх спіс. Хаця...

Юрась Бушлякоў у аўтарэфераце дысертацыі на атрыманне ступені кандыдата філалагічных навук (Мінск, 2003) “Моватворчая практыка Янкі Станкевіча (з гісторыі нармалізацыі беларускай мовы)” да пурыстаў залічыў і мяне.

“Аглядаючы перыяд 1950 – 80-х гг., ёсць падставы сцвярджаць, што пурыстычны падыход у моватворчай практыцы (часцей у выбіральных варыянце памяркоўнай інтэнсіўнасці) праяўляўся не толькі ў эміграцыйных асяродках, але і ў Савецкай Беларусі. Як практыку выбіральнага (абмежаванага) этнаграфічна-сістэматызацыйнага пурызму (пераважна лексічнага) можна трактаваць нармалізацыйна-рэкамендацыйную актыўнасць у БССР такіх мовазнаўцаў, як Ф. Янкоўскі, А. Каўрус, П. Сцяцко”.

На пурызмы ў маўленні сучаснікаў звяртае ўвагу кандыдат філалагічных навук Кацярына Ганчарэнка ў артыкуле “Размоўная лексіка. Прафесійны жаргон: Сёмінарскі занятак (чаму не занятак?! – А. К.) для навучэнцаў спецыяльнасцей тэхнічнага профілю” (Роднае слова, 2018, № 7).

«Выкарыстанне пурызмаў (лац. *purus* ‘чысты’) накіравана ў асноўным на замену агульнай

з рускай мовай лексікі, пераважна па лініі “літаратурнае слова – літаратурнае слова” (*імпрэза – мерапрыемства*). Некаторыя пурызмы маюць дыялектнае паходжанне, з’яўляюцца наватворамі або замяняюць размоўную лексіку». (Паспрабуем заплюшчыць вочы на пэўную некарэктнасць у выкладзе і падачы ілюстрацыі.)

З лексікаграфічнымі працамі В. Ластоўскага і Я. Станкевіча я не меў магчымасці пазнаёміцца ў свой час. Бо, як піша С. Запрудскі, гэтыя фігуры “ў савецкай Беларусі на доўгі час былі выведзены за рамкі навуковага абмеркавання”.

Калі стала мажліва спасылацца на іх працы, я зрэдку да іх звяртаўся, аналізуючы пэўнае слова, спалучэнне. Выяўляў натуральныя, стасоўныя да прыроды беларускай мовы лексічныя і граматычныя адзінкі. Карыстаўся названымі вышэй слоўнікамі як часцінай нашай моўнай спадчыны. Напрыклад, спаслаўся на слоўнік Я. Станкевіча пры абгрунтаванні нарматыўнасці варыянта беларускага парадкавага лічэбніка *чацверты* (Роднае слова, 2012, № 5).

Пераглядаю старонкі “Выбраных твораў” Вацлава Ластоўскага (Мінск: Беларускі кнігазбор, 1997). На іх шмат пазнак, зробленых падчас неаднаразовага чытання. Так, у драматычным абразку “Адзінокі. Эпізод з жыцця Францішка Скарыны” (1923) на ўвагу трапіла слова *мабытны*: [Скарына:] *У садзе віновым, нівы айчыстай / у поце і зноу як я трудзіўся: / кожны расточак духам жарчыстым / грэў я, кукобіў і весяліўся / уродзе мабытнай...* Шкадую, што калі я пісаў пра мажлівае ў беларускай мове слова *майбытны* ‘будучы’ (Роднае слова, 2016, № 5), не згадаўся варыянт, ужыты В. Ластоўскім.

...Крыху дакрануліся да мовазнаўчай спадчыны. Як яе выкарыстоўваем, будзем выкарыстоўваць? Ці ўнаследуюцца, успадкуюцца, успадчыніцца нам? Між іншым, апошнія дзяслоўны нібы рэпрэзентуюць аглядныя сёння кірункі развіцця лексічнай сістэмы беларускай мовы: апора на стабільны слоўнік, зварот да маўлення пэўных суполак, груп аўтараў і асобных моўцаў-пісьмоўцаў. Што да запазычанняў з замежных моваў, дык яны заявляюцца самі, без запыту.

“У САВОСЕВА СУСЕДА...”

Як скланяем прыналежныя прыметнікі

Чытаю ў сваім запаволеным (ужо) тэмпе старонкі новага рамана Людмілы Рублеўскай “Авантуры Вырвіча з банды Чорнага Доктара” (Польмя, 2018, №№ 7, 8).

На ўвагу трапляюць адметныя словы, словаформы, сінтаксічныя канструкцыі.

Слоўнік пісьменніцы даволі разнастайны, рухомы, па-мастацку індывідуальна выяўлены:

вайскаводца, занадты ‘празмерны’, з’ясаваць, з’ясавацца ‘выясніць, выясніцца’, мяшчук ‘жыхар места’, ночыць ‘начаваць’, няслаўе, пагандлявацца (за свае жыцці), пераследаваць, пільнавальнікі (традыцый), успадчыніць, чалец, шанец і інш.

Спынімся на граматычнай асаблівасці беларускай мовы, адлюстраванай у рамана. Аўтарка дамэтна ўжывае прыналежныя прыметнікі, утвораныя ад уласных і агульных назоўнікаў. Наконт адной іх формы (роднага склону адзіночнага ліку) паўстае пытанне.

Полацкі аптэкар, спадчынік Бутрымава настаўніка, дзядзькі Лейбы, наказваў бялюткія зубы...; ...да гіццяляў (паводле ТСБМ: гіццяў) пагарджанага катава памочніка, з прапановай шляхоцкага двубою ніхто не прычэпіцца; [Падскарбій:] Ды хоць з цмокава рога ён [габрэйскі шафар] будзе.

Паводле традыцыйнага правіла скланення трэба пісаць: *Бутрымавага настаўніка, катава памочніка, цмокава рога.*

Параўнаем. – *Не перажывай, заўтра атрымаеш свой тэкст, – ад такога Макаёнкавага супакаення ў мяне галава і праўда закружылася* (А. Бутэвіч. ЛіМ. 17.08.18). *Шмат абразоў напісана мной для храма Нараджэння Хрыстовага ў горадзе Маладзечна* (Наша слова. 15.08.18).

Прывяду прыклады з народнай гаворкі: *да Гаўрылавага маста, ля Ёванавага шлюза, у Колі Фадзеевага* (Фадзей – Колеў бацька) (в. Брусы Мядзельскага р-на).

Але ж не забываецца і тое, што ідзе яшчэ ад школы: “У **Савосева** суседа быў прэсценькі каток...”

Як сёння патлумачым вучням гэтае адхіленне? Калі каротка, дык прыкладна так: форма *Савосева* (замест *Савосевага*) вымагаецца рытмічнай арганізацыяй вершаваных радкоў. Параўнаем у праявічнай мове: *Узыходзячы на самую макуху Дзямянавага Гуза, ён [Янка Тукала] трымаў добра прыметны сцяг...* (Я. Колас. На ростанях).

У маўленчай практыцы назіраюцца цяжэйшыя, болей складаныя выпадкі.

Як адзначыў Уладзімір Калеснік... “у сценах Карлава ўніверсітэта студэнты ўзнаўлялі ў мініяцюры той веер палітычнага размежавання, якое існавала ў Заходняй Беларусі і ў асяроддзі беларускай палітычнай эміграцыі за межамі БССР” (М. Трус. Польмя, 2018, № 4).

У спісе літаратуры да артыкула М. Трус называе крыніцу: *Архіў Карлава ўніверсітэта* (Archiv University Karlovy).

Напэўна, чэшская мова не дыктуе такога словаўжывання (*Карлава*): у ёй назоўнік **жаночага** роду – *Universita*.

Іменная форма прыналежных прыметнікаў роднага склону сустракаецца ў тэкстах навуковага і афіцыйна-справавога стыляў, складанне і функцыянаванне якіх знаходзіцца ў моцнай залежнасці ад рускай кніжнай мовы. Для яе нарматыўныя формы тыпу: *Адамова яблока, Баренцево море, Марксов "Капітал"*; родныя склон: *Адамова яблока, Баренцева моря, Марксова "Капітала"*.

Аўтарам, навукоўцам, настаўнікам, усім нам трэба смялей, грывалей стаяць на грунце беларускай мовы – у прыватнасці ўжываць: *Карлавага моста, Баранцавага мора*. Гэтаксама як і *Купалавага дома, Коласавага дома-музея, Багдановічавага "Вянка", ля Каралёвага Стана* (вёскі). Зразумела, значэнне прыналежнасці паралельна выказваецца і родным склонам назоўніка: *Шагалаў дом / дом Шагала*.

"РЫХТУЙЦЕ ВАШЫ ВУШЫ!"

Пра слова *інтрыгуючы* ды іншае

Часам слухаю на канале "Сталіца" праграму "Светамузыка – музыка з усяго свету", якую вядзе музыказнаўца, артыст Лявон Казакоў. Іншы раз (у перадачах "пра рок") ён актывізуе ўвагу слухачоў, прамаўляючы нараспеў: "Рыхтуйце вашы вушы!"

У адной перадачы (21.07.18) вядоўца ў нейкі момант абвясчае: "Зараз вы пачуеце кампазіцыю з *інтрыгуючай* назвай..." Якой – я ўжо не даслухаў: надта захапіла ўвагу вылучанае слова. Захапіла, мабыць, таму, што мне часцей даводзілася бачыць у чытаных тэкстах яго адпаведнік *інтрыгоўны*, нават пісаў пра сінанімічны рад *інтрыгуючы, інтрыгоўны, інтрыгавальны*. І вось у гэтым шэрагу слоў паўстала новае, яшчэ, здаецца, нікім не ўжыванае: *інтрыгоўчы*. Такім чынам, акцэнтаванае прамаўленне Л. Казаковым прыметніка *інтрыгуючы* падштурхнула да пошуку, стала, так бы мовіць, падштурхоўчым фактарам.

Як варыянт наватвор мае падставы ўжывацца. Параўнаем аналагічныя пары прыметнікаў: *арганізуючы – арганізоўчы, выштурхоўваючы – выштурхоўчы, мабілізуючы – мабілізоўчы, настанаўляючы – настаноўчы*.

Заклік "рыхтаваць вушы" прагучаў для мяне і як папярэджанне, што будзе пачута нешта не надта прыемнае. І сапраўды так адбылося. У выразнай, прафесійна пастаўленай мове вядоўца ў некаторых словах асіміляцыйна не памякчаў зычнага с: [свѣт]: "Няхай з вамі будзе свет, свет музыкі!"

Няхай выбачае спадар Лявон, але нават памяць пра колішніх "Лявонаў", пра іх досвед дасягаць праўдзівага гучання беларускага слова змусіла мяне зрабіць гэту заўвагу.

СЛОВА ЖЫВЕ

Пад'есці

У рамках праекта "Мінская бруканка" Віталь Краўчанка вядзе "шпацыр", "прагулянку" па горадзе з працаўніком беларускай культуры Сержуком Доўгушавым ("Сталіца", 20.08.18).

Згадваюцца цікавыя, запамінальныя мясціны, людзі, падзеі, факты. У ходзе расповеду С. Доўгушава пра "кантактаванне" з Мінскам на ўвагу кінулася дэталі: ён калісьці любіў заходзіць у адно кафэ (кавярню?), каб "**пад'есці**, адпачыць"...

Гэтае слова (*пад'есці*) закланіла, прыцьміла ўсе астатнія.

Трэба падкрэсліць. Сяржук Доўгушаў выдатна валодае беларускай мовай. Хоць, як прызнаўся, спярша па-беларуску не размаўляў. Выходзіць, увесь склад, дух роднай мовы, які ён спасцігаў і засвойваў, заканамерна прывёў яго да ўжывання коласаўска-чорнаўскага слова (*пад'есці*). Міжволі на памяць прыйшлі мае калегі лексікографы з Інстытута мовазнаўства АН БССР. Нямала яны прычыніліся, асабліва праз ТСБМ, да выціскання слова *пад'есці*, заменны яго на *паесці* (у ТСБМ пры дзеяслове *пад'есці* 'наталіць голад, наесціся' памылкова пададзена стылістычная памета *разм.*). Хто зацікавіцца пытаннем, можа прачытаць пра гэта ў артыкуле «І так, бывала, наясіся...»: Пра дзеясловы *наесціся, пад'есці, з'есці, паесці*» (Роднае слова, 2010, № 9; "Да свайго слова. Пытанні культуры мовы". Мінск, 2011, с. 241 – 243).

СЯНЬКО / СЕНЬКО

Як пісаць прозвішча?

Мною ўбачылася яно ў газетнай публікацыі "Выстаўкі прац Ядвігі **Сенько** пройдуць у Валожыне, Браславе, Івацэвічах" (Наша слова. 15.08.18).

Паводле слоў карэспандэнта, "пані Ядвіга мае дабраславенне мітрапаліта Філарэта на духоўную творчасць", "яе пэндзлю належаць больш за 2000 абразоў і карцін на біблейскія сюжэты".

Аўтабіяграфічныя звесткі сведчаць, што Ядвіжныны бацькі (маці Яніна Адамаўна Кадушкевіч, бацька Ян Аляксандравіч) – беларусы. "Я нарадзілася ў Палачанах на Маладзечаншчыне. З 1961 года я жыю ў горадзе Маладзечна".

Ёсць падставы лічыць, што яе прозвішча *Сенько* (ад мужа) – не іншамоўнага паходжання. Адсюль прасты вывад: яго трэба пісаць па-беларуску *Сянько*.

Але калі б носьбіт прозвішча меў блізкасуседскія карані (паходзіў з Украіны, Польшчы, Расіі), усё роўна на беларускай аснове, на фоне роднай мовы казаць і пісаць належыць *Сянько*.

Прызнацца, я ўжо не хацеў кранаць гэтай тэмы: надта ж яна не новая. Ды тут прыйшла ў галаву аналогія. Перад намі – самая чутная, самая бачная, “знакавая” для беларускай мовы з’ява – яканне. Не раўнуючы як элементарнае ў арыфметыцы: два ў два. Толькі ж на ўроках такая матэматычная “веда” паўтараецца, замацоўваецца з дня на дзень. Ці не так трэба і ў абсягу мовы?

Дзеля навуковай карэктнасці зазначым, што гэта, мажліва, не аўтарскае напісанне (*Сенько*), а рэдакцыйнае (апіска, абдрук?).

Газетная публікацыя разварушыла думкі.

Хінемся, горнемся да высокага, духоўнага, вечнага ў культуры, творчасці, а ў жыцці, побыце адыходзім ад роднага, сваямоўнага, тутэйшага...

Якраз і “Тутэйшыя” трапілі на ўвагу: на радыё (І канал, 18.08.18) паўтаралася пастаноўка п’есы Янкі Купалы. Вядоўца праграмы Г. Шаблінская знаёміць слухачоў з выканаўцамі: “У ролі Мікіты **Зносака** – народны артыст Беларусі Віктар Манаеў”. Чуць такое прыкра, бо гэта супярэчыць беларускаму скланенню прозвішчаў. Мае быць: *Зносак*, *Зноска*, *Зноску*, ..., як і *Андрэя Шорца*, *Януся Мальца* і пад.

Варта нагадаць. Напісанне (скланенне) мянушкі *Зносак* з бегласцю галоснага навукова абгрунтоўваў вядомы мовазнаўца І. Лепешаў.

Імёны, прозвішчы ў нашай мове на кожным кроку, у кожную хвіліну...

Будзьма ўважлівыя!

Крытыка і бібліяграфія

ПЕРШЫ ВУЧЭБНЫ ДАПАМОЖНІК ПА СТЫЛІСТЫЧНЫМ РЕДАГАВАННІ БЕЛАРУСКАМОЎНАГА ТЭКСТУ

Ляшчынская, В. А. Стылістычнае рэдагаванне і карэктура : вучэбны дапаможнік / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2017. – 334 с.

Вучэбны дапаможнік “Стылістычнае рэдагаванне і карэктура”, падрыхтаваны Вольгай Ляшчынскай, прафесарам кафедры беларускай мовы Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны, доктарам філалагічных навук, – першая ў беларускай лінгвістыцы спроба апісання працы рэдактара з тэкстам, вызначэння найбольш тыповых патрабаванняў да рэдагавання тэкставага матэрыялу на розных узроўнях*.

Дапаможнік складаецца з дзесяці раздзелаў, змест якіх накіроўвае да рознаўзроўневага аналізу тэксту і паслядоўнага выпраўлення ў ім стылістычных, фактычных, лагічных, лексічных, фразеалагічных, марфалагічных і сінтаксічных памылак.

У першым раздзеле «“Стылістычнае рэдагаванне і карэктура” як вучэбная дысцыпліна» не толькі звяртаецца ўвага на неабходнасць успрымання пры рэдагаванні любога тэксту ўзаемазвязі мовы і маўлення, але і падкрэсліваецца важнасць падбору моўных сродкаў пры афармленні выказвання, бо рознага тыпу непаразуменні,

неадэкватнае ўспрымання зместу, яго двухсэнсавасць, моўная недастатковасць або моўная збыткоўнасць звязаны якраз з непаслядоўным, неадпаведным апісанай сітуацыі выкарыстаннем маўленчых адзінак.

Другі раздзел – “Тэкст як аб’ект стылістычнага рэдагавання”. Тут разглядаюцца сучасныя канцэпцыі (вынікова-статычная, працэсуальная ў адносінах да свайго вытворцы, каўзальная, стратыфікацыйная), аспекты (камунікацыйны, мадальны, намінацыйны, структурны, прагматычны) і метады (факсанімічныя, функцыянальны і прагматычны аналіз) даследавання тэксту, адлюстроўваюцца розныя падыходы і аб’екты вывучэння тэксту.

Трэці раздзел “Агульныя пытанні рэдагавання тэксту” непасрэдна накіроўвае да рэдактарскай працы над тэкстам. У ім прапануецца класіфікацыя памылак, аналізуюцца прычыны сістэмных і кампазіцыйных памылак, асобная ўвага аддаецца аналізу стылістычных памылак. Гэты раздзел выступае пераходным этапам ад тэорыі да практыкі, таму аўтар дапаможніка палічыла мэтазгодным назваць тут віды праўкі тэксту, даць тлумачэнне сутнасці карэктуры і тэхнікі праўкі, пазнаёміць з разнастайнымі карэктурнымі знакамі.

У чацвёртым раздзеле “Фактычны матэрыял тэксту і праца рэдактара над ім” аўтар засяроджвае ўвагу на правілах адбору і спосабах

* Нагадаем зацікаўленым чытачам пра кнігі, выпушчаныя **Пятром Жаўняровічам**: “Асновы рэдагавання тэкстаў службовай дакументацыі: вучэбны дапаможнік для навучэнцаў прафесійна-тэхнічных устаноў” (Мінск: Беларусь, 2006; 174 с.) і “Даведнік па літаратурнай працы: арфаграфічны, пунктуацыйны, лексічны, марфалагічны, сінтаксічны, тэхнічны ўзроўні” (Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2017; 448 с.). – *Заўвага рэд.*

праверкі фактычнага матэрыялу, апісвае тыповыя фактычныя памылкі.

“Стылістычнае рэдагаванне тэкстаў-перакладаў” – тэма пятага раздзела, у ім адлюстравана ўласцівая для Рэспублікі Беларусь сітуацыя двухмоўя і выкліканая ёю інтэрферэнцыйная карціна. У сувязі з адзначаным успрымаецца надзвычай каштоўнай характарыстыка В. Ляшчынскай асноўных узроўняў перакладу моўных адзінак (пераклад на ўзроўні фанем / графем, марфем, слоў, словазлучэнняў, сказаў, тэксту), апісанне відаў трансфармацыі тэксту пры перакладзе (перастаноўка, замена, дабаўленне, пропуск, перабудова) і звязаных з трансфармацыяй моўных памылак.

Шосты раздзел “Лагічныя асновы рэдагавання” накіроўвае на ўзаемасувязь логікі мыслення і маўлення, змяшчае прыклады парушэння логікі выказванняў. Аўтар прапануе пры рэдагаванні тэксту звяртаць увагу на захаванне канкрэтных лінгвістычных умоў лагічнасці (правільнае, лагічна несупярэчлівае спалучэнне аднаго слова з другім; правільны парадак слоў; правільны выбар сінтаксічнай канструкцыі і сродкаў лексічнай сувязі паміж часткамі выказвання і паміж асобнымі сказами; лагічна мэтазгодны падзел тэксту на абзацы) для максімальна дакладнага вырашэння дзвюх асноўных задач – усведамлення наяўнасці (або адсутнасці) парушэння лагічнай сувязі і праверкі правільнасці выяўленых і зафіксаваных лагічных сувязей. Асаблівае месца адведзена апісанню прыёмаў, што дапамагаюць праверыць правільнасць лагічных сувязей.

У сёмым раздзеле “Асновы рэдагавання на лексічным узроўні” аўтар указвае на важнасць, першаснасць пытанняў лексічнай стылістыкі пры рэдактарскай працы з тэкстам, падкрэслівае, што менавіта неабходнасць правільнага выбару слова вымушае акцэнтаваць увагу на пытаннях мнагазначнасці, сінаніміі, параніміі і антаніміі, стылістычнай, функцыянальна-стылістычнай дыферэнцыяцыі лексікі, эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкі слова. Несумненна важным у гэтым плане ўяўляецца сістэматызаваная В. Ляшчынскай класіфікацыя лексічных памылак (памылкі як вынік няведання лексічнага значэння слова, дакладнасці выбару слова з разраду сінонімаў; парушэнне лексічнай спалучальнасці слоў; празмернасць выражэння выказвання; выкарыстанне слоў рускай мовы ці слоў, што не адпавядаюць лексічным нормам беларускай мовы і ўжыты пад уздзеяннем рускай мовы; маўленчая недастатковасць).

“Асновы рэдагавання на фразеалагічным узроўні” (восьмы раздзел) канцэнтруюць увагу на месцы і ролі фразеалагізмаў у тэкстах розных стыляў, адлюстроўваюць асаблівасці выкарыстання фразеалагізмаў у тэкстах навуковага стылю, указваюць тыпы памылак, звязаных з выкарыстаннем фразеалагізмаў.

Дзявяты раздзел “Асновы рэдагавання на марфалагічным узроўні” падкрэслівае важнасць успрымання сістэмнасці і варыятыўнасці формаў словазмянення, абумоўлівае ўплыў стылю на выбар найбольш адпаведных для рэалізацыі яго мэты часцін мовы.

У дзясятым раздзеле – “Асновы рэдагавання тэкстаў на сінтаксічным узроўні” – тэкст тлумачыцца як сінтаксічная адзінка, у сувязі з чым успрымаецца дарэчнай характарыстыка тэкстаў паводле тыпу іх членення і паводле тыпу сувязі паміж сказами. Аўтар звяртае ўвагу на асаблівасці выкарыстання адзінак сінтаксісу ў тэкстах розных стыляў і прапануе класіфікацыю найбольш тыповых сінтаксічных памылак.

Кожны з дзесяці раздзелаў суправаджаецца спісам выкарыстанай (або рэкамендаванай) літаратуры, а таксама комплексам пытанняў і заданняў для самаправеркі. З чацвёртага (накіраванага непасрэдна на практыку рэдагавання) раздзела ўключаецца дадатковы падраздзел “Ад тэорыі да практыкі”, які ўспрымаецца як комплекс практычных заданняў, накіраваных на выпрацоўку навыкаў рэдактарскай працы з тэкстам. У якасці дадатку падаюцца тэсты для кантролю засваення студэнтамі тэарэтычных пытанняў рэдагавання і выпрацоўкі практычных навыкаў рэдактарскай праўкі тэкстаў. Сістэматызаваны спіс выкарыстанай і рэкамендаванай літаратуры дазваляе не толькі ўспрыняць аб’ём апрацаванага аўтарам матэрыялу, але і паўторна засяродзіць увагу на ўнікальнасці рэцэнзаванага выдання.

Вучэбны дапаможнік “Стылістычнае рэдагаванне і карэктура” Вольгі Ляшчынскай адрасаваны выкладчыкам і студэнтам філалагічных спецыяльнасцей ВНУ Беларусі, супрацоўнікам СМІ і рэдакцыйна-выдавецкіх цэнтраў, настаўнікам беларускай мовы школ, гімназій, ліцэяў.

Вольга ШАРШНЁВА,
загадчык кафедры агульнага і славянскага мовазнаўства
Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя А. А. Куляшова,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Рыхтуемца да алімпіяды

ТЭМАТЫЧНЫЯ ТРЭНІРОВАЧНЫЯ ПРАКТЫКАВАННІ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

СЛОВАЗЛУЧЭННЕ

Відавочна, алімпіяда па беларускай мове выкарыстоўваецца для папулярызацыі моўнай культуры. Адметнасцю гэтага віду пазакласнай работы з'яўляецца шырокі ахоп вучняў і дух спаборніцтва. Кожнаму з удзельнікаў даецца магчымасць памерацца сіламі з аднагодкамі. Вынікі алімпіяды дазваляюць настаўнікам-філолагам убачыць плён працы, ацаніць моцныя і слабыя бакі сваёй дзейнасці.

Змест і ўзровень складанасці заданняў алімпіяды абумоўлены праграмным матэрыялам, вывучаным удзельнікамі конкурсу на ўроках беларускай мовы. Аднак разлічаны заданні не толькі на тэарэтычныя лінгвістычныя веды, практычныя ўменні і навыкі вучняў, але і на іх агульны круггляд, інтэлект, адчуванне мовы, часам нават і на кемлівасць.

Па магчымасці пытанні і заданні алімпіяды не дубліруюць тых фармулёвак, якія выкарыстоўваюцца ў школьных падручніках і дапаможніках, а падаюцца ў формах, што патрабуюць аналізу, супастаўленняў, разважанняў.

Сінтаксіс – раздзел граматыкі, які вывучае словазлучэнне і сказ, іх будову, значэнне, тыпы, сродкі аб'яднання кампанентаў. Сінтаксіс – найвышэйшы моўны ўзровень, а таму ўдасканаленне ведаў, уменняў і навыкаў па сінтаксісе патрабуе ад настаўніка забеспячэння сувязі з іншымі раздзеламі мовазнаўства (лексікай, фанетыкай, арфаэпіяй, арфаграфіяй, марфалогіяй і г. д.), паколькі слова ўваходзіць у склад словазлучэння і сказа ў пэўнай форме і яго значэнне рэалізуецца ў межах сказа.

Матэрыял заданняў па сінтаксісе для падрыхтоўкі да алімпіяды размеркаваны па асобных тэмах: словазлучэнне, просты сказ, складаны сказ, тэкст. Пры ўзнаўленні і ўдасканаленні ведаў пра словазлучэнне, а таксама ўменняў і навыкаў, звязаных з гэтай сінтаксічнай адзінкай, настаўніку неабходна забяспечыць глы-

бокае засваенне сутнасці такіх паняццяў, як словазлучэнне, віды сінтаксічнай сувязі, сродкі сувязі і іншае, стварыць умовы для засваення вучнямі сінтаксічных нормаў на ўзроўні словазлучэння як сродку стварэння сказаў, удаканаліць навыкі сінтаксічнага аналізу і сінтэзу, развіваць уменні і навыкі выкарыстоўваць разнастайныя паводле структуры і семантыкі словазлучэнні і інш.

1. Запішыце толькі тыя сказы, вылучаныя канструкцыі ў якіх – свабодныя простыя падпарадкавальныя (гіпатаксісныя) словазлучэнні.

1) Было бяскрайняе зорнае неба, а пад ім – спакойная і цёплая вада, таксама *без канца і краю* (Я. Брыль).

2) *Той шчаслівы*, хто вырас у родным краі, увабраў сваёй душою чысціню яго крыніц, пах кветак і зямлю і неба вышыню... (В. Жуковіч).

3) Добра прыгравала сонца, якое свяціла ўжо не *самым высокім*, журботным святлом (А. Жук).

4) *Сосны* стаялі *стромыя*, нібы таўшчэзныя канаты, напятае паміж зямлёю і небам... (В. Карамазяў).

5) Бяроза... *Колькі разоў* чаравала яна затуманенай цішынёю світанкаў, таемнымі шолахамі дрымучых прыбярэжных пушчаў, радасцю сонца... (К. Кірэенка).

6) У ліпені, жніўні, калі шумелі цёплыя дажджы, а ўночы ападалі туманы і зямля проста-такі набухала вільгацю, *з ранку да вечара* мы прападалі ў лесе (М. Шыманскі).

7) Яшчэ *зранку рассялася*, спаўзла кудысьці за небасхіл бялявая смуга (У. Аляхновіч).

8) Тут, на палявой Случчыне, ад лесу засталіся *толькі назвы* палеткаў ды яшчэ ляскі... (А. Жук).

9) Вада выбівалася з-пад невысокай пясчанай выспачкі, збіралася ў ямку... і адтуль сцякала ў

балотца, што ён [Цімафей Рыгоровіч] *косіць* (І. Навуменка).

10) *Многа радасці* можна зазнаць у зімнім лесе (У. Краўчанка).

11) Зимовая белая зямля *плыла абанал чыгункі* (Л. Дайнека).

12) Тут [у Юравічах] знайшлі *косці дваццаці дзевяці мамантаў* (В. Вольскі).

13) Майстэрства настаўніка *прыходзіць з гадзінамі*, праз глыбокае веданне псіхалогіі... (Я. Ермаловіч).

14) *Цеплаход-ракета* адчаліў ад прыстані “Мазыр” роўна ў дзесяць гадзін... (В. Вольскі).

15) Пералесак скончыўся, і *вакол раскінуўся*, як здалося Арсеню, бязмежны прастор (Т. Хадкевіч).

2. Размяркуйце словазлучэнні па адпаведных слупках табліцы.

Рухацца хутка, зорнае неба, напісаць ліст, прыехаць раніцай, збірацца звечара, ісці полем, бутэлька з-пад кефіру, валасы па плечы, хадзіць каля лесу, каханне без узаемнасці, сказаць жартам, першая сесія, прынесці абед, даручэнне студэнту, паслаць па доктара, скакаць ад радасці, чакаць сябра, давяраць чалавеку, ускочыць спрасонку, жыць на від, дарога дадому, усміхацца загадкава, пісаць алоўкам, спадніца ў гарошак, гаварыць пра жыццё, убачыць абодвух, часопіс “Полымя”, адказ супрацоўніку, жаданне працаваць, Днепр-рака.

З атрыбутыўнымі адносінамі	З аб’ектнымі адносінамі	З акалічнаснымі адносінамі

3. Размяркуйце словазлучэнні па адпаведных слупках табліцы.

Зачыненыя вокны, глядзеў удалечыню, дарога праз саснячок, дзесяць заданняў, гонка таполя, давайце выконваць самастойна, замаўчаць ад здзіўлення, спадніца плісэ, глядзець кіно, бліскучыя валасы, будуць лётаць заўсёды, нечы голас, першае спатканне, хтосьці з нас, часопіс “Спадчына”, зіма-чараўніца, не горш ад іншых, рака Нёман, другі ад канца, дзяўчына-красуня, прыехаў позна, прыемая мелодыя, ускочыць на бягу, гаварыць спакойна, павязць кашнэ, таемныя шолэхі, прыехаць дадому, дзве птушачкі, спалохацца раптам, радасць ад сустрэчы.

Дапасаванне	Кіраванне	Прымыканне

4. Запішыце па-беларуску.

Смеяться про себя, сообщить по секрету, дом в двадцать этажей, по случаю праздника, несколько раз в неделю, выбрать по своему вкусу, все в пользу Отчизны, похожий на отца, двигается по ветру, уход за цветами, не выполнить из-за лени, положено по закону, заведующий кафедрой, к праздничному столу, жить по соседству, отличаться по значению, меньше по размеру, одежда по росту, по моему мнению, сидеть у дороги.

5. Падбярыце і запішыце словазлучэнні з іншымі прыназоўнікамі ці без іх, сінанімічныя прапанаваным.

Вучыцца на настаўніка, сустрэцца праз год, снег да пояса, чырванець ад марозу, дарога праз лес, вядомы на ўсю рэспубліку, сядзець поруч з маці, працаваць ад самай раніцы, прачнуцца ў сем гадзін, часопіс за ліпень, не спаць па начах, вырасці да столі, дарога ў поле, вецер ад сенажаці, пайсці пад сяло, дырэктару каля сарака гадоў, бочка для капусты, жыць каля (ля) рэчкі, будынак на пяць паверхаў.

6. Як сказаць па-беларуску, каб дзяслоў (дзеепрыметнік) не паўтараўся?

А. Отчислить тысячу рублей, отчислить за непосещение занятий, отчислить в распоряжение коллектива, отчислить в запас, отчислить с должности.

Б. Охаживать соседку, охаживать руководство, охаживать медвежонка, охаживать тряпкой, охаживать родителей.

В. Охваченный руками, охваченный лесами, охваченный туманом, охваченный мыслями, охваченный сумерками, охваченный ужасом, охваченный взглядом.

7. Размяркуйце фразеалагізмы па слупках табліцы.

Было не было, як з вядра, наша ўзяла, горы валіць, рогі падпілаваць, язык меле, ні спору ні ўмалоту, лёгкі хлеб, кішкі марша граюць, зубы з’есці, як свет стаіць, ні крыўды ні ласкі, ні кала ні двара, з глузду з’ехаць, як мокрае гарыць, духі падвяло, ні з пер’я ні з мяса, лахі пад пахі, кепікі строіць, костка адышла, гады ў рады, на руках насіць, з ласкі на пацеху, смоллю лезці, трава травой, язык высалапіўшы, галавы няма, (як) кот наплакаў, (як) маланкаю спаліла, роскаю ўмыты.

Са структурай словазлучэння	Са структурай сказа	Са структурай спалучэння

8. Запішыце 10 перыфраз (традыцыйных і індывідуальна-аўтарскіх, аўтара ўкажыце), утвораных на ўзор іменных словазлучэнняў.

9. Запішыце прозвішчы беларускіх аўтараў і назвы іх твораў, якія структурай суадносяцца: 1) з прыназоўнікава-склонавымі спалучэннямі; 2) з словазлучэннямі; 3) са сказамі.

10. Запоўніце пропускі ў табліцы.

Словазлучэнні	Паводле галоўнага кампанента	Паводле семантычных адносін	Від сувязі
прапанаваць зайсці			прымыканне
весела дзецям		аб'ектнае	
горад Мінск	іменнае		
рака Сож		атрыбутыўнае	
чацвёртая зверху			прымыканне
катацца гадзіну	дзеяслоўнае		
напалоханы шумам			кіраванне
па-ранейшаму сур'ёзна		акалічнаснае	
далёка ад хаты	адвербіяльнае		

ДАВЕДКІ

1. 7, 9, 11, 13, 14, 15.

2.

3 атрыбутыўнымі адносінамі	3 аб'ектнымі адносінамі	3 акалічнаснымі адносінамі
Бутэляк з-пад кефіру, валасы па плечы, каханне без узаемнасці, спадніца ў гарошак, жаданне працаваць, дарога дадому, часопіс "Польмя", зорнае неба, Днепр-рака, першая сесія	Напісаць ліст, чакаць сябра, давяраць чалавеку, пісаць алоўкам, гаварыць пра жыццё, убачыць абодвух, прынесці абедца, даручэнне студэнту, паслаць па доктара, адказ супрацоўніку	Рухацца хутка, прыехаць раніцай, збірацца звечара, ісці полем, хадзіць каля лесу, сказаць жартам, скакаць ад радасці, ускочыць спрагонку, жыць на віду, усміхацца загадкава

3.

Дапасаванне	Кіраванне	Прымыканне
Зачыненыя вокны, гонкая таполя, бліскучыя валасы, нечы голас, першае спатканне, зіма-чараўніца, дзяўчына-красуня, прыемная мелодыя, таемныя шалахі, дзве птушачкі	Глядзеў уда-лечыню, дарога праз саснячок, дзесяць заданняў, замаўчаць ад здзіўлення, глядзець кіно, хтосьці з нас, не горш ад іншых, другі ад канца, павязць кашнэ, радасць ад сустрэчы	Давайце выконваць самастойна, спадніца плісэ, будучь лётаць заўсёды, часопіс "Спадчына", рака Нёман, прыехаў позна, ускочыць на бягу, гаварыць спакойна, прыехаць дадому, спалохацца раптам

4. Смяяться про себя – смяцца самому сабе; саабшчыць по секрету – паведаміць пад сакрэтам; дом в двадцать этажей – дом на дваццаць паверхаў; по случаю праздника – з нагоды свята; несколько раз в неделю – некалькі разоў на тыдзень; выбрать по своему вкусу – выбраць пад

свой густ; все в пользу Отчизны – усё на карысць Бацькаўшчыны; похожий на отца – падобны да бацькі; двигается по ветру – рухаецца з ветрам; уход за цветами – догляд кветак; не выполнит из-за лени – не выканаць праз ляноту; положено по закону – прынята ў адпаведнасці з законам (адпаведна закону); заведующий кафедрой – загадчык кафедры; к праздничному столу – да святочнага стала; жить по соседству – жыць у суседстве; отличаться по значению – адрознівацца значэннем (паводле значэння); меньше по размеру – меншы памерам; одежда по росту – вопратка (адзенне) пад рост; по моему мнению – на маю думку (на мой погляд); сидеть у дороги – сядзець пры дарозе (каля / ля дарогі).

5. Вучыцца на настаўніка – вучыцца за настаўніка; сустрэцца праз год – сустрэцца цераз год; снег да пояса – снег па пояс; чырванец ад марозу – чырванец на марозе; дарога праз лес – дарога лесам; вядомы на ўсю рэспубліку – вядомы ўсёй рэспубліцы; сядзець поруч з маці – сядзець побач з маці (каля маці); працаваць з самай раніцы – працаваць ад самай раніцы; прачнуцца ў сем гадзін – прачнуцца а сёмай гадзіне; часопіс за ліпень – ліпеньскі часопіс; не спаць па начах – не спаць начамаі; вырасці да столі – вырасці пад столь; дарога ў поле – дарога на поле; вецер ад сенажаці – вецер з сенажаці (з-пад сенажаці); пайсці пад сяло – пайсці на сяло (у сяло); дырэктару каля сарака гадоў – дырэктару гадоў пад сорок; бочка для капусты – бочка пад капусту (на капусту); жыць каля (ля) рэчкі – жыць блізка ад рэчкі (побач з рэчкай); будынак на пяць паверхаў – пяціпаверховы будынак.

6. А. Отчислить тысячу рублей – адлічыць (пералічыць) тысячу рублёў, отчислить за непосещение занятий – выключыць за ненаведванне заняткаў, отчислить в распоряжение коллектива – перадаць у распараджэнне калектыву, отчислить в запас – залічыць у запас, отчислить с должности – звольніць з пасады.

Б. Охаживать соседку – заляцацца да суседкі, охаживать руководство – дагаджаць кіраўніцтву (паддобравацца да кіраўніцтва), охаживать медвежонка – прыручаць (прылашчваць) медзведзяня, охаживать тряпкой – лупіць (лупцаваць) анучай, охаживать родителей – клапаціцца (дбаць) пра бацькоў.

В. Охваченный руками – ахоплены рукамі, охваченный лесами – аярэзаны (акружаны) лясамі, охваченный туманом – абложаны туманам, охваченный мыслями – агорнуты думкамі, охваченный сумерками – апавіты змрокам, охваченный ужасом – апанаваны жахам, охваченный взглядом – ахінуты поглядам (позірам).

7.

Са структурай словазлучэння	Са структурай сказа	Са структурай словаспалучэння
Горы валіць, рогі падплаваць, лёгкі хлеб, зубы з'есці, з глузду з'ехаць, кепікі строіць, на руках насіць, смоллю лезці, язык высалапіўшы, розскаю ўмыты	Наша ўзяла, язык меле, кішкі марша граюць, як свет стаіць, духі падвяло, як мокрае гарыць, костка адышла, галавы няма, (як) кот наплакаў, (як) маланкаю спаліла	Было не было, як з вядра, ні спору ні ўмалоту, трава травою, ні крыўды ні ласкі, гады ў рады, ні кала ні двара, з ласкі на пацеху, лахі пад пахі, ні з пер'я ні з мяса

8. *Традыцыйныя перыфразы (на ўзор іменных словазлучэнняў):* возера легенд – Свіцязь, воінская святыня – сцяг, бальзам палёў – угнаенне, беларускі першадрукар – Францішак Скарына, блакітнае паліва – газ, вадкае паліва – нафта, вартаўнік закону – суддзя, гаспадар пушчы – зубр, горад нафтавікоў Беларусі – Наваполацк, даўняя спадарожніца беларуса – бульба, другі хлеб – бульба, зялёны сябра – лес, каралева спорту – лёгкая атлетыка, крылатыя памочнікі хлеба-робаў – птушкі, лясны салдат – партызан, майстар беларускага шоўку – ільнавод, пяты акіян – неба, салдаты паветранай пяхоты – дэсантнікі, студэнцкае жніво – экзаменацыйная сесія, сусветны халадзільнік – Антарктыда і інш.

Індывідуальна-аўтарскія перыфразы (на ўзор іменных словазлучэнняў):

адродкі Белай Русі – беларусы (Я. Купала); араты і сейбіт літаратурнай нівы – пісьменнік (М. Стральцоў); астраном літаратурнага неба – крытык (М. Стральцоў); брыльянт у кароне Навагрудчыны – возера Свіцязь (У. Калеснік); гарласты вястун раніцы – певень (У. Караткевіч); глобус роднага гарода – гарбуз (К. Камейша); вялікіх песень маг і сэрцаў валадар – Янка Купала (П. Глебка); жніўны карабель – камбайн (А. Астрэйка); златавалосая багіня – сонца (Я. Колас); зямля пад белымі крыламі – Беларусь (У. Караткевіч); колішняя царыца вяско-вых хат – печ (В. Палтаран); маленькі пясняр каханна – салавей (А. Гарун); мужыцкая ўце-ха – жыта (Я. Колас); пан сахі і касы – сялянін (Я. Купала); прылада спеваў – нос (Я. Колас); салодкі хлеб маленства – малако (П. Макаль); скарб студні – вада (А. Астрэйка); складальнік рыфмаў – паэт (Я. Купала); сонечная ўсмешка – прамень (М. Лынькоў); спелае золата – збажы-на (М. Машара); спрунжынавы конь – трактар (З. Бядуля); срэбракрылая птушка – самалёт (К. Буйло); стваральнік усіх багаццяў на зямлі – чалавек-працаўнік (У. Юрэвіч); тканка кола і зямлі – дарога (Я. Колас); тыграў сваяк – кот (Я. Брыль) і інш.

Пры падборы перыфраз варта карыстацца: **Малажай, Г. М.** Сучасная беларуская мова: Сло-

ва. Перыфраза. Фразеалагізм: вучэб. дапам. – Мінск: Выш. шк., 1992. – 238 с.

9. *Са структурай, якая суадносіцца з прыназоўнікава-склонавымі спалучэннямі:* Я. Колас “На ростанях”, А. Астрэйка “Над ракой”, А. Міцкевіч “Да Нёмана”, У. Арлоў “Каля Дзікага Поля”, Я. Купала “У вырай”, В. Быкаў “У тумане”, А. Разанаў “У парку” і інш.

Са структурай, якая суадносіцца са словазлучэннямі: У. Караткевіч “Нямоглы бацька”, “Каласы пад сярпом тваім”, “Дзікае паляванне караля Стаха”, Г. Марчук “Чужое багацце”, Я. Купала “Магіла льва”, “Тарасова доля”, Я. Колас “Новая зямля”, “Жывая вада”, І. Мележ “Людзі на балоце”, М. Багдановіч “Слуцкія ткачыхі”, В. Адамчык “Салодкія яблыкі”, Я. Брыль “Сіročы хлеб”, В. Быкаў “Жураўліны крык”, “Знак бяды”, Л. Дайнека “Меч князя Вячкі”, “След ваўкалака”, В. Адамчык “Урок арыфметыкі” і інш.

Са структурай, якая суадносіцца са сказам: А. Грачанікаў “Зоры спяваюць”, У. Караткевіч “Былі ў мяне мядзведзі”, “Гэта было 10 сакавіка 1864 года”, К. Крапіва “Хто смяецца апошнім”, А. Ставер “Жураўлі на Палессе ляцяць”, Р. Барадулін “Уцякала зіма ад вясны”, Я. Брыль “Над зямлёй – красавіцкае неба”, Цётка “Шануйце роднае слова”, М. Танк “Дрэвы паміраюць”, А. Вярцінскі “Жыццё даецца, каб жыццё тварыць...”, В. Быкаў “Пакахай мяне, салдацік”, М. Лужанін “Колас расказвае пра сябе” і інш.

10.

Словазлучэнні	Паводле галоўнага кампанента	Паводле семантычных адносін	Від сувязі
прапанаваць зайсці	дзеяслоўнае	аб'ектнае	прымыканне
весела дзецям	адвербіяльнае	аб'ектнае	кіраванне
горад Мінск	іменнае	атрыбутыўнае	дапасаванне
рака Сож	іменнае	атрыбутыўнае	прымыканне
чацвёртая зверху	іменнае	атрыбутыўнае	прымыканне
катацца гадзіну	дзеяслоўнае	акалічнаснае	кіраванне
напалоханы шумам	дзеяслоўнае	аб'ектнае	кіраванне
па-ранейшаму сур'ёзна	адвербіяльнае	акалічнаснае	прымыканне
далёка ад хаты	адвербіяльнае	аб'ектнае	кіраванне

Святлана МАРОЗ, кандыдат філалагічных навук,
Марына РЖАВУЦКАЯ, кандыдат філалагічных навук.

СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫЯ СКАЗЫ З АДНОЙ ДАДАНАЙ ЧАСТКАЙ

УРОК БЕЛАРУСКОЙ МОВЫ (ІХ КЛАС)

Мэта: сістэматызацыя ведаў пра складаназалежныя сказы з адной даданай часткай.

Задачы: удасканалваць уменні знаходзіць складаназалежныя сказы ў тэкстах, вызначаць межы галоўнай і даданай прэдыкатыўных частак, сэнсавыя адносіны паміж імі, сродкі сувязі частак, будаваць схемы складаназалежных сказаў; выпрацоўваць уменне поўнага вуснага і пісьмовага сінтаксічнага разбору складаназалежных сказаў; актуалізаваць веды пра правапіс канчаткаў назоўніка *імя*, правапіс вялікай літары; развіваць маўленне, навыкі слухання і разумення, чытання, гаварэння і пісьма; выходзіць павагу да мінулага, цікавасць да гісторыі.

Абсталяванне: папяровыя далонькі, карткі для складання схемы, карткі з заданнямі і пытаннямі “Імя грамадзяніна”, “Нашы імёны” для кожнага вучня, карткі з імёнамі вучняў для дывана імёнаў класа, ватман-аснова, запіс музычнага ўрыўка.

Эпіграф: Зямля з блакітнымі вачамі –
Раздолле рэчак і лугоў!
Тут называюць Васількамі
На Беларусі хлапчукоў...

Эдзі Агняцвет.

Лексічная тэма: імя чалавека.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

• **Стварэнне псіхалагічнага настрою.** *Інтэрактыўны прыём “Назаві сябе. Будзем знаёмыя”.*

Настаўнік. Я вітаю вас. Прапаную выяву далонькі са сваім імем і хачу настроіць вас на добры лад.

На выяве далоні, якая ёсць у кожнага вучня, трэба напісаць імя настаўніка (вучня).

• Зварот да эпіграфа.

Настаўнік. Лексічнай тэмай урока стане імя чалавека. Зыходзячы з тэмы ўрока і эпіграфа нам трэба вызначыць мэты ўрока.

• Мэтавызначэнне.

Настаўнік. Тэма ўрока “Складаназалежныя сказы з адной даданай часткай. Сінтаксічны разбор складаназалежных сказаў з адной даданай часткай”. Запішыце на аркушах сваё прозвішча, імя, у сшытках – дату, “Класная работа” і тэму ўрока.

Вызначэнне мэт урока разам з вучнямі.

• Прыём “Даноўні сказ”.

На ўроку сістэматызуем веды пра...

Удасканалім уменні знаходзіць... у тэксце

Выпрацуем уменне рабіць...

Будзем развіваць...

II. Актуалізацыя апорных ведаў.

• **Складанне схемы “Складаназалежныя сказы”** (на дошцы). *Настаўнік пачынае складанне схемы, прымацоўвае карткі з назвай і пытаннямі, а вучань прымацоўвае карткі з відамі даданых частак.*

III. Комплекснае прымяненне ведаў, уменняў, навыкаў.

• **Прымяненне першасных уменняў у стандартных сітуацыях.**

Настаўнік. Лексічная тэма ўрока “Імя чалавека”. Усе заданні будуць звязаны з гэтай тэмай. У кожнага ёсць картка з заданнямі і пытаннямі, якія будзем выконваць. Усе запісы робім на картцы.

Картка 1. Пытанні і заданні.

1. Паскланяйце слова *імя*. Пастаўце націск. Запішыце слова *імя* ў мн. л., Н. скл., Р. скл.

2. Прачытайце тэкст, запішыце слова *імя* ў патрэбнай форме, пастаўце націск у слове *грамадзянін* і яго формах.

3. Прачытайце тэкст услых. Якім стылем напісаны тэкст? Вызначце тэму, асноўную думку тэксту.

4. Замяніце, дзе гэта магчыма, простыя сказы з дзеепрыметнымі зваротамі складаназалежнымі сказамі з адной даданай часткай. Вызначце від даданай часткі.

Н. _____

Р. _____

Д. _____

В. _____

Т. _____

М. _____

Мн. л. _____

Імя грамадзяніна

Грамадзянін набывае і ажыццяўляе правы і абавязкі пад уласным (імя) ..., якое ўключае прозвішча, уласнае (імя) ... і (імя) ... па бацьку.

У выпадках і парадку, прадугледжаных заканадаўствам, грамадзянін можа выкарыстоўваць псеўданім (выдуманая імя).

Грамадзянін можа змяніць сваё (імя) ... ў парадку, устаноўленым заканадаўствам. Перамена грамадзянінам (імя) ... не з'яўляецца падставай для спынення ці змянення яго правоў і абавязкаў, набытых пад ранейшым (імя) ...

Даведка

Н. імя / імя; **Р.** імені / імя; **Д.** імені / імя;
В. імя; **Т.** іменем / іменем; **М.** імені / імя.

Мн. л. імёны, імён(аў).

Імя грамадзяніна

1. Грамадзянін набывае і ажыццяўляе правы і абавязкі пад уласным іменем (іменем), якое ўключае прозвішча, уласнае імя і імя па бацьку.

У выпадках і парадку, якія прадугледжаны заканадаўствам, грамадзянін можа выкарыстоўваць псеўданім (выдуманая імя).

2. Грамадзянін можа змяніць сваё імя ў парадку, які ўстаноўлены заканадаўствам. Перамена грамадзянінам імені (імя) не з'яўляецца падставай для спынення ці змянення яго правоў і абавязкаў, якія набыты пад ранейшым іменем (іменем).

• **Практыкаванне ў прымяненні ведаў і ўменняў у змененых умовах.**

Настаўнік. Працягваем працаваць па тэме ўрока і звернемся да тэксту.

Картка 2. Пытанні і заданні да тэксту:

Заданне 1. Прачытайце тэкст (узорнае чытанне настаўнікам), вызначце стыль і тып тэксту, тэму і асноўную думку.

Нашы імёны

Жыццё кожнага, нібы шматфарбны, стракаты дыван, сатканы з мноства нітак. Першую нітку – прозвішча – дорыць маленькаму чалавечку яго род, а другую – імя – бацькі. І дыван пачынае ткацца...

Цяжка сабе ўявіць, што калісьці імёнаў не было наогул. Першая патрэба ў іх з'явілася, калі чалавек навучыўся адрозніваць сваіх супляменнікаў ад аднаго. Напэўна, зорка, якая запальвалася на небасхіле падчас нараджэння дзіцяці, пільна ўслуховалася ў дадзенае яму імя. І Воўк атрымліваў ад яе вынослівасць і доўгія гады жыцця, Дуб – нязломнасць і трываласць, Ясень – незвычайную прыгажосць. Доўгачаканага сына называлі Чаканам або Жданам.

Крыху пазней нітка імені пачала ўплятацца ў дыван жыцця, калі пэўная яго частка ўжо была сатканая. Чалавека клікалі Галавачом, Мацаком, Дабрынем, Самахвалам, таму што праяўляліся яго фізічныя і разумовыя якасці, асаблівасці характару і паводзін.

Паводле хрысціянскай веры, што прыйшла на ўсходнеславянскія землі ў X ст., у імя ўслуховаліся не зоркі, не сіла прыроды, а Бог. Таму імя вызначаў святар, беручы з іменаслова тое, што прыпадала на дзень народзінаў. Звычайна ж царква пры хрышчэнні дзіцяці кіравалася выключна святцамі. Але доўга яшчэ ў беларускае неба ўглядаліся Апанасы Мудрацы і Цімохі Бясоны, бо да XVIII ст., нягледзячы на забарону, людзі мелі два імені, прычым карысталіся другім, больш звыклым.

Звыклымі для беларусаў і шырока распаўсюджанымі былі спрадвечныя формы Арына, Ксеня, Юрась, Восіп, Гаўрыла, Алесь, Матруна, Янка, Стах, Антук. Часам праз недарэчнасць нараджаліся новыя імёны, як у паэме “Кепска будзе” Ф. Багушэвіча.

Імя, кажа, твайму сыну

Ксёндз хацеў даць па кантычцы.

Думаў ён, можа, з гадзіну,

Узяў ксёнжку, як стаў рыцца,

Дык даў потым з каліндарка!..

Матка шэпча то імене:

“Аліндарку, Аліндарку!”

Так і клікалі хлопчыка то Аліндаркам, то Каліндаркам, то Скаліндаркам, то Ліндаркам.

Заданні, пададзеныя да кожнай часткі, выконваюць розныя вучні. Запісы робяцца на аркушы.

Картка для вучняў.

Заданне 2. Ператварыце першы сказ у складаназалежны, вызначце від даданай часткі. Запісы рабіце на аркушы. Як перакласці на рускую мову выраз *шматфарбны, стракаты дыван?*

Заданне 3. Знайдзіце складаназалежныя сказы (абзац 2), вызначце сэнсавыя адносіны паміж часткамі. Растворыце правапіс зваротнага займенніка *сябе*.

Крыху пазней нітка імені пачала ўплятацца ў дыван жыцця, калі пэўная яго частка ўжо была сатканая. Чалавека клікалі Галавачом, Мацаком, Дабрынем, Самахвалам, таму што праяўляліся яго фізічныя і разумовыя якасці, асаблівасці характару і паводзін.

Заданне 4. Знайдзіце складаназалежныя сказы (абзац 3), вызначце сэнсавыя адносіны паміж часткамі і від даданай акалічнаснай часткі. Назавіце групы аднародных членаў у другім сказе.

Заданне 5. Знайдзіце складаназалежныя сказы (абзац 4), вызначце сэнсавыя адносіны паміж часткамі. Растворыце правапіс слова *Бог*. Растворыце пастаноўку знакаў прыпынку ў другім сказе.

• **Хвіліна рэлаксу.**

Гучыць запіс песні “Масленіца” ў выкананні дуэта “Аляксандра і Канстанцін”. На сценах кабінета прымацаваны карткі з імёнамі вучняў і значэннямі імён. Кожны павінен знайсці патрэбную картку і заняць сваё месца.

• **Творчае прымяненне ведаў і ўменняў.**

Выступленні (з папярэдняй падрыхтоўкай) высокаматывавальных вучняў.

1. Пасля далучэння Беларусі да Расіі ўсё рабілася “на расійскі капыл”, а ў дадатак яшчэ прылучалася малапісьменнасць многіх пісараў і выкрэсліваліся самабытныя беларускія імёны: Ян станавіўся Іванам, Мікола – Мікалаем, Марыся – Марыяй, Прузына – Еўфрасінняй, Алесь – Аляксандрам. Аднак нашы імёны ўсё роўна гучалі, разліваючыся водарам беларускасці. Па-ранейшаму ўзроставаыя змены перадаваліся рознымі варыянтамі адной і той жа формы: дзіця – Косцік, Гаўрык; падлетак – Касцюк, Гаўрук; дарослы хлопец – Кастусь, Гаўрус; жанаты мужчына – Канстанцін, Гаўрыла.

На шчасце, захапленне ў XVII – XVIII стст. Адольфамі, Альбінамі і Юзэфамі, а на пачатку XX ст. Трактарынамі, Акцябрынамі і Гранітамі не стала нормай. І сёння беларускім паветрам дыхаюць Арыны, Ксені, Юрыі, Настасі, Міколы. Хочацца спадзявацца, што хутка з’явіцца Агаты, Аўсеі, Мар’яны, Паланеі, Язэпы.

2. Імя па бацьку маюць толькі беларусы, рускія і ўкраінцы (дарэчы, у ВКЛ яго мелі ўсе, а ў Маскоўскай дзяржаве цар вызначаў асоб, вартых такой пашаны). У іншых народаў адносіны да бацькі адлюстроўваюцца ў прозвішчы.

Прозвішчы ў Беларусі пачалі складвацца ў XV – XVII стст. Найчасцей прозвішчы становіліся захаваўнікамі памяці пра продкаў, іх заняткі: Алейнік, Аўчыннік, Бондар. А яшчэ – своеасаблівай характарыстыкай. Нездарма Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч называе героя “Пінскай шляхты”, іранізуючы, Пратасавіцкім – “прасунутым наперад”.

Гаваркімі з’яўляюцца і мянушкі, якія не заўсёды маюць кплівае ці прыніжальнае значэнне. Як адзначае Уладзімір Юрэвіч у кнізе “Слова жывое, роднае, гаваркое”, існуюць родавыя мянушкі: напрыклад, нашчадкаў Калесніка клічуць Калеснікавы.

Настаўнік. Кранаючы нітачкі, з якіх пачынаюцца дываны жыццяў, даведваемся яшчэ больш пра блізкіх нам людзей. І раскрываючы таямніцы антрапонімаў, задумваемся над асабістай гісторыяй.

Выступленне (з папярэдняй падрыхтоўкай) удзельніка алімпіяд ці НПК на беларускай мове і літаратуры.

3. Антрапонімы – гэта ўласныя імёны літаратурных персанажаў (прозвішчы, імёны і імёны па бацьку, мянушкі, празванні, назвы персанажа па назве населенага пункта), гэта ўласныя імёны рэальных асоб (палітычных дзеячаў, пісьменнікаў, вучоных, сваякоў і знаёмых пісьменніка).

Калі прызнаць, што чалавек – гэта кніга, то ў ёй мовай імёнаў і прозвішчаў можа быць напіса-

на радаводная гісторыя. Варта адзначыць, што антрапанімічныя назвы – гэта энцыклапедыя мовы, своеасаблівая памяць народа, гістарычныя помнікі, у якіх адлюстраваліся традыцыі, побыт беларусаў і іншых народаў, што жылі на тэрыторыі сучаснай Беларусі і з якімі кантактавалі нашы продкі. Таму пры вывучэнні антрапонімаў абавязкова ўлічваюцца і выкарыстоўваюцца звесткі з гісторыі, геаграфіі і іншых гуманітарных і прыродазнаўчых навук.

Настаўнік. Як вы разумееце фразеалагізм *на расійскі капыл*?

• **Практыкаванне па фарміраванні навывкаў.**

1. Самастойнае знаёмства з матэрыялам падручніка (§ 22).

2. Сінтаксічны разбор сказаў.

Заданне. Запісаць сказы пад дыктоўку і зрабіць іх сінтаксічны разбор.

1. Моцна ўзрадавалася Любка, калі праз гадзіны дзве яна пачула гаваркую кабету.

2. Настуля садзіцца ля Батуры і, пакуль дзяўчаты пяюць, шэпча нешта яму на вуха.

3. Не ведаў Панас, што яго асобай цікавіцца.

IV. Абагульненне і сістэматызацыя ведаў і спосабаў выканання дзеянняў.

• **Творчы дыктант з замянай.**

Заданне. Запішыце тэкст, замяніўшы простыя сказы складаназалежнымі з адной даданай часткай. Успомніце правапіс вялікай літары ва ўласных назовах *Адам, Ева*, у найменнях асоб, звязаных з рэлігіяй: *Гасподзь, Творца, Бог*.

Імя мужчыны – Адам, імя жанчыны – Ева. Яны выйшлі з творчых рук Госпада прыгожымі і шчаслівымі. Яны вельмі любілі свайго Творцу. Творца любіў іх.

Гасподзь аддаў ім усе стварэнні. Яны пра іх клапаціліся. Ён блаславіў Адама і Еву і даручыў ім сад. Яны яго абраблялі і захоўвалі.

Яны падтрымлівалі сувязь з Богам. Кожная сустрэча з Ім прыносіла вялікую радасць.

Даведка. Імя мужчыны – Адам, імя жанчыны – Ева. Яны выйшлі з творчых рук Госпада прыгожымі і шчаслівымі. Яны вельмі любілі свайго Творцу, бо і Творца любіў іх.

Гасподзь аддаў ім усе стварэнні, каб яны пра іх клапаціліся. Ён блаславіў Адама і Еву і даручыў ім сад, каб яны яго абраблялі і захоўвалі.

Яны падтрымлівалі сувязь з Богам, таму што кожная сустрэча з Ім прыносіла вялікую радасць. (Паводле біблейскай прыпавесці “Стварэнне першых людзей”.)

• **Праверка настаўнікам, сама- і ўзаемаправерка ведаў.**

Настаўнік бярэ на праверку шываткі вучняў, якія выступалі з папярэджайным заданнем, каб выставіць адзнакі за работу дома і ў класе.

Астатнія вучні займаюцца самаправеркай і карэкцыяй, а потым мяняюцца шыйткамі і пра-
вяраюць атрыманы тэкст з апораю на слайд.

• **Прэзентацыя “Слоўніка сучаснай беларускай мовы”** (У. М. Завальнюк, М. Р. Прыгодзіч, В. К. Раманічэвіч).

V. Дамашняе заданне.

Заданні на выбар (кожнаму вучню ў друкаваным выглядзе).

1) § 22, практ. 107 (1 – 5 сказы) – вусны і пісьмовы сінтаксічны разбор складаназалежных сказаў.

2) § 22, падабраць 5 складаназалежных сказаў з адной даданай часткай, каб у тэксце сустракаліся імёны. Зрабіць вусны і пісьмовы сінтаксічны разбор складаназалежных сказаў.

VI. Падвядзенне вынікаў урока. Выстаўленне і каментаванне адзнак. Рэфлексія.

Настаўнік. Ці дасягнулі мы пастаўленых мэт? (Адказы вучняў.)

Кожны з вас мае картку са сваім іменем. “Сатчом” дыван імён класа. Прымацуўце сваё імя да асновы дывана.

Жыццё кожнага, нібы шматфарбны, стракаты дыван, сатканы з мноства нітачак. Першую нітачку – прозвішча – дорыць маленькаму чалавечку яго род, а другую – імя – бацькі. Сёння быў сатканы дыван імёнаў вашага класа. Я дадам сваё імя *Жанна – Іаанна – Яанна – Божы дар* на памяць пра сённяшнюю сустрэчу.

Жанна САЛОДКАЯ,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры вышэйшай
кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 173 г. Мінска.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Дыдактычны матэрыял

АФАРЫСТЫКА НІЛА ПЛЕВІЧА

Працяг. Пачатак у № 8.

II. Беларускі народ і ў маўчанні вялікі

1. Народ сябе пазнаць павінен!

Народ не зборышча, не гурт.

(“Родныя дзеці”)

2. Мы не бязродныя ў свеце

І не бяздомныя ў жыцці.

Чым дагарэць у пуштацвеце –

Лепш не ўзысці і не цвісці!

(“Родныя дзеці”)

3. Шануй, народзе, і цані –

Усё, што поіць-жывіць шчыра

Тваёй свабоды карані! (“Родныя дзеці”)

4. Шануй душу сваю, народзе,

І ўласнай памяці не траць,

Каб у нязведанай дарозе

Ахвярай хуткасці не стаць!

(“Родныя дзеці”)

5. Мы ўзышлі не з насення,

што ветрам занесена, –

Мы не дзікай травы самарослыя парасткі.

(“Лірычны каментарый
да нашага радаслоўя”)

6. Таварыш! Хто б ні быў ты родам,

Якой ні быў бы ты крыві –

Ты лёс звязаў з маім народам,

Таму – як сын яго жыві! (“Зварот”)

7. Адвеку, спрадвеку нідзе ў Беларусі

За ласку і кветкі чырвонцаў не бралі, –

Адвеку, спрадвеку іх так раздавалі.

(“І там, на Гарыні...”)

8. Не быць жа нам нікчэмнымі пігмеямі,

Якіх хто хоча, той туды і гне!

(“Формула іржавіны”)

9. Калі хто і заслужыў права на праўду, на поўную інфармацыю, на праўдзівае асвятленне гісторыі, – дык гэта наш народ. (“Між былым і наступным”)

10. Жывучы народ наш і з пекла

Выйдзе і ўзвысць свой полымны дух!

(“Палемічнае”)

11. Хто волю дабыў сабе годнасна –

Давеку не прыме ярма!

(“Скажыце ім, хлопцы”)

12. Народ! Калі ты ёсць –

Ты мусіш усвядоміць:

Ты – не чужак, не госць,

Ты – гаспадар у доме. (“Лозунг”)

13. Кожнай культурнай нацыі дастаецца свая доля – мабыць, тая якой яна варта. (“Між былым і наступным”)

14. Пачнём свой лёс каваць нанова. (“Родныя дзеці”)

15. Волю ў змаганні бяруць,

А не просяць,

Не кленчаць,

Не моляць. (“Верш на Свабоду”)

Працяг на с. 72.

КАМПЕТЭНТНАСНА-АРЫЕНТАВАНЫЯ ЗАДАННІ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ (VI КЛАС)

Ва ўмовах хутказменлівага грамадства, мадэрнізацыі сучаснай адукацыі вызначылася праблема фарміравання ў навучэнцаў не столькі тэарэтычных ведаў, колькі сацыяльна-практычных навываў. Асноўная задача, якая стаіць сёння перад школай, заключаецца не толькі ў тым, каб даць вучню ведаў, але і ў тым, каб сфарміраваць ключавыя кампетэнцыі. Кампетэнтнасны падыход – гэта падыход, які ў якасці выніку адукацыі разглядае ўменне знаходзіць неабходную інфармацыю, выбіраць спосаб дзеяння ў пэўных умовах і, галоўнае, прымяняць ведаў, уменні, навыкі на практыцы. Кампетэнтнасны падыход да ўрока змяняе ролю ведаў, ён дазваляе акцэнтаваць увагу на развіццё ключавых кампетэнцый – ведаў поўнаасцю падпарадкоўваюцца ўменням. Кампетэнтнасна-арыентаваныя заданні (КАЗ) маюць навукова-практычны, эўрыстычны, праблемны характар, большасць мае мэту не толькі стымуляваць пазнавальную актыўнасць, але і фарміраваць лагічнае і творчае мысленне, выходзіць цікавасць да чытання.

Структура кампетэнтнасна-арыентаваных заданняў

1. Уводзіны ў праблему, стымул (знаёмства з заданнем і матывацыя на яго выкананне, сувязь з практыкай).

2. Фармулёўка задання: тэкст павінен пачынацца з дзеяслова; у тэксце задання ўказана, **што** рабіць, і ёсць указанне, **як** рабіць (у залежнасці ад узроўню).

3. Інфармацыя, неабходная для вырашэння пастаўленай задачы.

4. Форма прад'яўлення выніку КАЗ.

Ад звычайнага задання КАЗ адрозніваецца тым, што вучню прапануваецца пэўны план дзеяння пры пошуку адказу на пытанне і абавязкова ўключаецца элемент рашэння праблемы.

Ацэньванне вынікаў КАЗ

Ключ (дакладна зафіксаваны правільны адказ).

Мадэльны адказ (прыкладны адказ, з якім настаўнік можа параўнаць адказ вучня: калі блізка да яго, то ставіцца высокі бал, чым далей ад яго, тым ніжэйшы бал).

Крытэрыі ацэньвання (за што і ў якіх межах выстаўляюцца балы).

Прыклады КАЗ

Тэма: Лічэбнік як часціна мовы.

Кампетэнтнасць: інфармацыйная.

Аспект: знаходжанне пачатковай інфармацыі.

Узровень 1. Структура задання.

Стымул. Вы ведаеце, што слова адносіцца да той ці іншай часціны мовы на пэўных марфалагічных прыкметах.

Задачная фармулёўка. Вызначце, якімі марфалагічнымі прыкметамі валодае лічэбнік.

Крыніца. Вучэбны дапаможнік па беларускай мове для 6-га класа*.

Мадэльны адказ. Род, лік, склон.

Тэма: Лічэбнік як часціна мовы.

Кампетэнтнасць: інфармацыйная.

Аспект: знаходжанне пачатковай інфармацыі.

Узровень 1. Структура задання.

Стымул. Вы ведаеце, што слова адносіцца да той ці іншай часціны мовы па пэўных марфалагічных прыкметах.

Задачная фармулёўка. З прапанаваных марфалагічных прыкмет выберыце тыя, якімі валодае лічэбнік.

Крыніца. Род, асоба, спражэнне, склон, лік, час.

Мадэльны адказ. Род, лік, склон.

Тэма: Лічэбнік як часціна мовы.

Кампетэнтнасць: вырашэнне праблемы.

Структура задання.

Стымул. Вы ведаеце, што акрамя лічэбнікаў, лікавае значэнне маюць іншыя часціны мовы.

Задачная фармулёўка. Вызначце, да якой часціны мовы адносяцца наступныя словы.

Крыніца. Тройка, трое, трохмачтавы, дваінік, падвоіць, пяты, пяціпавярховы, упяцярых.

Мадэльны адказ. Тройка, дваінік – назоўнікі; трохмачтавы, пяціпавярховы – прыметнікі; трое, пяты – лічэбнікі; падвоіць – дзеяслоў; упяцярых – прыслоўе.

Тэма: Лічэбнік як часціна мовы.

Кампетэнтнасць: вырашэнне праблемы.

Аспект. Дзеянні па рашэнні праблемы.

Структура задання.

Стымул. Вам вядома, што лічэбнікі бываюць рознымі членамі сказа.

Задачная фармулёўка. Вызначце, якімі членамі сказа з'яўляюцца лічэбнікі ў наступных сказах.

* Тут і далей. Красней, В. П. Беларуская мова : вучэбны дапаможнік для 6 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання / В. П. Красней, Я. М. Лаўрэль, С. Р. Рачэўскі. – Мінск : НІА, 2015. – 319 с.

Крыніца. 1) Тры і два – пяць. 2) У акне на дзявятым паверсе пагасла святло. 3) Мы жывём у адной кватэры. 4) У нас у кватэры жывуць два вужы і два вожыкі.

Тэма: Простыя і састаўныя лічэбнікі.

Кампетэнтнасць: інфармацыйная.

Аспект: вылучэнне першапачатковай інфармацыі.

Узровень 1. Структура задання.

Стымул. Лічэбнікі бываюць простыя і састаўныя. Як вызначыць: просты лічэбнік ці састаўны?

Задачная фармулёўка. Знайдзі ў падручніку, якія лічэбнікі адносяцца да простых, якія – да састаўных.

Крыніца. Вучэбны дапаможнік.

Мадэльны адказ: простыя лічэбнікі складаюцца з аднаго слова, састаўныя – з некалькіх.

Тэма: Простыя і састаўныя лічэбнікі.

Кампетэнтнасць: вырашэнне праблемы.

Аспект: вылучэнне другаснай інфармацыі; дзеянні па вырашэнні праблемы.

Структура задання.

Стымул. Лічэбнікі бываюць простыя і састаўныя.

Задачная фармулёўка. Размяркуй лічэбнікі па групах: 1) простыя, 2) састаўныя.

Крыніца. Пяць, дваццаць два, сто сорок шэсць, пяцьдзесят, шаснаццаць, трыццаць дзевяць, пяцьсот сем, чатырыста, трыста дванаццаць, дзевяць, дзевятнаццаць, семсот восемдзесят тры.

Мадэльны адказ. 1) Простыя: пяць, пяцьдзесят, шаснаццаць, чатырыста, дзевяць, дзевятнаццаць. 2) Састаўныя: дваццаць два, сто сорок шэсць, трыццаць дзевяць, пяцьсот сем, трыста дванаццаць, семсот восемдзесят тры.

Тэма: Парадкавыя лічэбнікі.

Кампетэнтнасць: інфармацыйная.

Аспект: вылучэнне першапачатковай інфармацыі.

Структура задання.

Стымул. Вы ведаеце, што парадкавыя лічэбнікі змяняюцца па склонах, ліках і родах.

Задачная фармулёўка. Даведайся, у чым асаблівасць скланення састаўных парадкавых лічэбнікаў. Пастаў лічэбнікі ў Р., Д., Т. склонах.

Крыніца. Вучэбны дапаможнік.

Лічэбнікі: дзве тысячы чатырнаццаць, дваццаць пяты, сто першы.

Тэма: Разрады колькасных лічэбнікаў.

Кампетэнтнасць: інфармацыйная.

Аспект: вылучэнне першапачатковай інфармацыі.

Структура задання.

Стымул. Колькасныя лічэбнікі дзеляцца на тры разрады.

Задачная фармулёўка. Даведайся, па якіх прыкметах колькасныя лічэбнікі дзеляцца на разрады. Адказ запішы ў выглядзе табліцы.

Разрад лічэбнікаў	Значэнне (што абазначаюць)	Прыклады

Крыніца. Вучэбны дапаможнік.

Мадэльны адказ.

Разрад лічэбнікаў	Значэнне (што абазначаюць)	Прыклады
Лічэбнікі, якія абазначаюць цэлыя лікі	Цэлыя лікі	Пяць, сем, трыццаць
Дробавыя лічэбнікі	Дробавыя лікі	Дзве цэлыя шэсць васьмых
Зборныя	Некалькі прадметаў як адно цэлае	Пяцёрка, трое, дзевяцера

Тэма: Дробавыя лічэбнікі.

Кампетэнтнасць: інфармацыйная.

Аспект: вылучэнне першапачатковай інфармацыі.

Структура задання.

Стымул. Твой аднакласнік не зразумеў тэму “Скланенне дробавых лічэбнікаў”, дапамажы яму.

Задачная фармулёўка. Даведайся, як змяняюцца дробавыя лічэбнікі. Праскланяй *пяць шостых* (яблыка).

Крыніца. Вучэбны дапаможнік.

Мадэльны адказ. Пры скланенні дробавых лічэбнікаў змяняюцца абедзве часткі.

Тэма: Прыналежныя займеннікі.

Кампетэнтнасць: інфармацыйная, камунікатыўная.

Аспект: вылучэнне другаснай інфармацыі, складанне тэксту.

Структура задання.

Стымул. Чалавек павінен прытрымлівацца правіл этыкету, быць ветлівым.

Задачная фармулёўка. Даведайся, якія займеннікі выкарыстоўваюцца як форма ветлівага звароту да адной асобы і як яны пішуцца ў гэтым выпадку. Напішы запрашэнне даросламу.

Крыніца. Вучэбны дапаможнік.

Мадэльны адказ. Як форма ветлівага звароту да адной асобы выкарыстоўваюцца займеннікі *Вы, Вам*. У гэтым выпадку яны пішуцца з вялікай літары.

Галіна МІНКЕВІЧ,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 3 г. Смаргоні.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

АПАВЯДАННЕ “ПЕРШАЕ КАХАННЕ” УЛАДЗІМІРА АЛЯХНОВІЧА УРОК ПАЗАКЛАСНАГА ЧЫТАННЯ (VII КЛАС)

Мэта: раскрыццё прыгажосці і непаўторнасці пачуцця першага кахання.

Задачы: стварыць умовы для ўзбагачэння эмацыйнага свету вучняў праз суперажыванне героям; садзейнічаць удасканаленню навыкаў параўнальнага і псіхалагічнага аналізу герояў твора, развіццю камунікатыўных навыкаў; выхоўваць культуру ўзаемаадносін паміж падлеткамі, шчырасць у выражэнні пачуццяў.

Абсталёванне: музычныя запісы, мультымедыяная прэзентацыя, партрэт пісьменніка У. Аляхновіча, тлумачальны слоўнік беларускай мовы, выстава кніг пісьменніка, хрэстаматыя для пазакласнага чытання “Вытокі”.

Эпіграф:

Толькі з табою мне хочацца быць,
Толькі з табою.
Радасць, і гора, і шчасце дзяліць
Толькі з табою.

Адам Русак.

ХОД УРОКА

I. Арыенціровачна-матывацыйны этап.

• Псіхалагічны настрой.

Гучыць запіс мелодыі “Гісторыя кахання” П. Марыя, на экране змяняюцца слайды прэзентацыі.

Настаўнік. Добры дзень! За акном сонейка, яно спрыяе цудоўнаму настрою і ўсмешкам на вашых тварах. Павярніцеся адно да аднаго, возьміце за руку суседа і скажыце яму што-небудзь прыемнае, пажадайце поспехаў, высокіх балаў, плённай працы на ўроку.

• Паведамленне тэмы і мэты ўрока.

Настаўнік. Сяброўства, першае каханне – адна з самых распаўсюджаных і цікавых тэм у творчасці сусветных пісьменнікаў. На дошцы – радкі з верша “Толькі з табою мне хочацца быць...” знакамітага беларускага паэта Адама Русака. Паслухайце верш і адкажыце на пытанні: 1. Якім настроем прасякнуты верш? 2. Каму мог сказаць такія словы лірычны герой? (*Адказы вучняў.*)

Настаўнік. Так, сапраўды, такія словы можна сказаць дарагому, блізкаму, каханаму чалавеку, з якім можна дзяліць усё ў жыцці. Сёння на ўроку пазнаёмімся з апавяданнем “Першае каханне” Уладзіміра Аляхновіча. Назва твора падказвае яго тэму. Гэтая тэма хвалюе людзей рознага ўзросту. (*Запіс тэмы ў шыйткі.*) Каханне – самае незвычайнае, таямнічае, трывожнае пачуццё. Немагчыма зразумець, калі і дзе яно

напаткае цябе, што прынясе – радасць ці расчараванне. Але адно толькі можна сказаць з упэўненасцю: каханне – гэта пачуццё, якое спее ў душы чалавека, яно акрыляе, натхняе.

• Мэтавызначэнне.

Вучні самастойна вызначаюць мэты ўрока на словах-падказках, размешчаных на дошцы.

Асэнсаваць ідэю... (*прыгажосці і непаўторнасці пачуцця першага кахання*);

усвядоміць, што каханне... (*незвычайнае пачуццё, якое акрыляе, натхняе*).

Настаўнік. Паспрабуем акрэсліць асноўныя задачы ўрока.

Раскрыць ідэю твора... (*прыгажосць і непаўторнасць пачуцця першага кахання*); умець дакладна, лагічна выказаць... (*уласныя думкі ў працэсе параўнальнага і псіхалагічнага аналізу вобразаў-персанажаў*); вучыцца працаваць... (*самастойна, у парах, у калектыве*).

II. Аперацыйна-пазнавальны этап.

• Літаратурнае даследаванне.

Падрыхтаваны вучань сцісла паведамляе факты з біяграфіі Уладзіміра Аляхновіча.

Нарадзіўся 11 снежня 1957 г. у вёсцы Варгучьева ў сялянскай сям’і. Пасля заканчэння педагагічнага вучылішча працаваў настаўнікам працы і фізічнага выхавання на Гомельшчыне. Праз некалькі гадоў стаў выконваць абавязкі дырэктара Філатаўскай сярэдняй школы, адначасова атрымліваў вышэйшую адукацыю – завочна вучыўся ў Мазырскім педінстытуце. З 1994 г. кіруе Філатаўскім тэрытарыяльна-школьным комплексам. У 2002 г. за шматгадовую плённую працу Уладзіміру Аляхновічу прысвоена званне “Заслужаны работнік адукацыі Рэспублікі Беларусь”. Аўтар шматлікіх твораў для дзяцей і моладзі.

• Праца са слоўнікам.

Настаўнік. Першае каханне – гэта асалода, нектар, якім чалавек сілкуецца ўсё жыццё, гэта невычэрпная крыніца вечнай маладосці чалавечай душы. Знайдзіце ў тлумачальным слоўніку азначэнне паняцця *каханне* і зачытайце.

Каханне, -я, н. Вялікае сардэчнае пачуццё да пэўнай асобы другога полу. *Першае каханне. Прызнацца ў каханні.*

• Гульня “Асацыяцыі”.

Заданне. На дошцы запісана слова *каханне*. Падбярэце словы-сінонімы, з якімі ў вас асацыіруецца першае каханне. Абмяркуйце ў парах і выберыце найбольш яскравую і цікавую, назавіце яе.

Каханне – ... (радасць, пяшчота, узаемаразуменне, павага, дапамога, вернасць, надзейнасць, сяброўства, шчасце...).

Настаўнік. Ці правільна мы вызначылі сінонімы да слова каханне? Так, я згодна з вамі.

• **Высвятленне чытацкага ўспрымання. Гутарка на пытаннях.**

Пытанні:

1. Якія пачуцці выклікаў у вас твор? Ці спадабалася вам апавяданне Уладзіміра Аляхновіча? Чым?

2. Якую тэму раскрывае твор?

3. З якімі героямі вы пазнаёміліся? Хто з герояў зацікавіў вас? Чым?

• **Прыём “Што? Дзе? Калі?”**

Заданне. Самастойна запоўніце табліцу-кластар па прачытаным творы (у кожнага вучня на парце).

Хто?	Што? (гаворыцца пра герояў)	Дзе? (развіваецца дзеянне)	Калі? (развіваецца дзеянне)
Яўген Шостак			
Марылька Кранько			

• **Прэзентацыя вынікаў самастойнай працы.**

• **Гульня “Чароўны капялюш”.**

Больш глыбокі і дэталёвы аналіз твора праводзіцца шляхам адказу вучняў на “тоўстыя” (сіні колер) і “тонкія” (чырвоны колер) пытанні, якія знаходзяцца ў скрыні і выбіраюцца вучнем самастойна.

“Тоўстыя” пытанні патрабуюць разгорнутага і поўнага адказу.

1. “У той жа вечар у Яўгена ўпершыню моцна зашчымела сэрца”. Чаму? Дайце некалькі тлумачэнняў.

2. Пэралічыце, якія змены адбыліся ў жыцці Яўгена Шостака пасля школьнага навагодняга вечара.

3. Чаму пісьменнік з любоўю і спачуваннем адносіцца да сваіх герояў?

4. Якую ролю ў творы адыгрываюць апісанні прыроды? Зачытайце некалькі прыкладаў з твора.

“Тонкія” пытанні патрабуюць ад вучня хуткага і адназначнага адказу.

1. Хто з’яўляецца галоўнымі героямі апавядання?

2. Што аб’ядноўвала Марыльку Кранько і Яўгена Шостака?

3. Чаму Яўген узлаваўся, “рэзка павярнуўся і пайшоў да выхада” падчас школьнага вечара?

4. Па якой прычыне Марылька апынулася ў бальніцы?

5. Колькі пралесак сарваў Яўген для Марылі? Як ён гэта патлумачыў?

6. Чаму юнак трапіў у бальніцу?

7. Ці было ў хлопца паэтычнае светаўспрыманне?

• **Хвілінка адпачынку.**

Пад музыку настаўнік чытае вершы беларускіх паэтаў, прысвечаныя тэме кахання: “Як сказаць вам аб прычыне...” П. Броўкі, “Вяршыня кахання” С. Грахоўскага, “Гісторыя з першым каханнем” У. Караткевіча (гл. Дадатак).

• **Прыём “У пошуках скарбаў”.**

Заданне. Знайдзіце ў прапанаваных апісаннях сродкі мастацкай выразнасці – эпітэты, метафары, параўнанні. Якая іх роля ў разуменні характараў галоўных герояў?

1. “Яўген куляй урываўся ў палату і, забыўшыся прывітацца, спалохана глядзеў на крыху пачырванеўшыя вочы дзяўчыны...” (параўнанне).

2. “Шостак садзіўся на край ложка, трымаў яе гарачыя рукі ў сваіх, і яны, пазіраючы адно аднаму ў вочы, доўга шапталіся, здаецца, аб усім на свеце...” (эпітэт).

3. “Яшчэ ўчора ў ельніку ён нагледзеў купіну блакітных, нібы вочкі ў Марылькі, першых веснавых кветак...” (параўнанне).

4. “Як толькі Шостак выйшаў на двор, – зразумеў, што ўсяго за адну ноч вясна аханіла ўсё наваколле...” (метафара).

5. “Калі Шостак падышоў да Ясенькі, стала ясна, што наводка ўжо набрала поўную сілу...” (метафара).

6. “Ясенька зараз бурліць, напэўна, як раз’юшаная...” (параўнанне).

7. “Яе блакітныя вочы свяціліся трывогай, ласкай і дабрыйнёй...” (метафара).

• **Хвілінка творчасці.**

Заданне. На дошцы запісаны выказванні. Напішыце невялікае сачыненне-эсэ па адной з выбраных цытат.

1. “Любіць – азначае бачыць цуд, нябачны для іншых” (Франсуа Марыак).

2. “Бо радасць на дваіх – дзве радасці, / А гора на дваіх – паўгора” (Сяргей Грахоўскі).

3. “Пачынаецца ўсё з любові. / А інакш і жыць немагчыма” (Яўгенія Янішчыц).

• **Прэзентацыя вынікаў працы.**

ІІІ. Рэфлексійна-ацэначны этап.

• **“Крыжаванка” (у парах).**

Заданне. Разгадайце крыжаванку па змесце апавядання і тэорыі літаратуры, ключавое слова звязана з тэмай урока.

Пытанні да крыжаванкі: 1. Назавіце прозвішча галоўнага героя твора. (Шостак.) 2. Якія кветкі падараваў юнак Марыльцы? (Пралескі.)

3. Што стала прычынай таго, што Марылька апынулася ў бальніцы? (Хвароба.) 4. Імя галоўнай гераіні апавядання. (Марылька.) 5. Назавіце жанр прачытанага твора. (Аповяданне.) 6. Мастацкі прыём, супастаўленне двух прадметаў або з’яў на аснове іх падабенства. (Параўнанне.)

не.) 7. Троп, слова або выраз, што ўжываюцца ў пераносным значэнні, у аснове якога ляжыць неназванае параўнанне прадмета з якім-небудзь іншым на падставе іх агульнай прыкметы. (Метафара.)

1.	ш	о	с	т	а	к											
		2.	п	р	а	л	е	с	к	і							
				3.	х	в	а	р	о	б	а						
					4.	м	а	р	ы	л	ь	к	а				
5.	а	п	а	в	я	д	а	н	н	е							
		6.	п	а	р	а	ў	н	а	н	н	е					
					7.	м	е	т	а	ф	а	р	а				

• **Сінквейн “Каханне”.**

Каханне
Чыстае, шчырае
Давяраць, паважаць, сябраваць
Закаханыя ідуць па жыцці побач
Шчасце

• **Выстаўленне і каментаванне адзнак.**

IV. Дамашняе заданне.

Складзі віктарыну / крыжаванку па творы
У. Аляхновіча.

ДАДАТАК

ГІСТОРЫЯ З ПЕРШЫМ КАХАННЕМ

Шчасце былое ўяўляю
Дзяўчынкаю па вясне.
Загарэлая, кемная, злая,
Дражніла яна мяне.
Памятаю, год у шаснаццаць,
Дурны ад кахання і мук,
Цераз плот я глядзеў на ішчасце,
Рамантычны, цыбаты хлапчук.
А ішчасце гуляла ў садзе,
Апанутае ў паркаль,
Сабе і птушкам на радасць,
А мне на смутак і жаль.
Разявіўшы рот, як варона,
Гляджу я ў дзівосным сне
На ішчасце, што садам зялёным
Ідзе бліжэй да мяне.
Уважна за мною сочыць,
І соладка, як салавей,
Просіць заплюшчыць вочы,
І гладзіць па галаве.
Раскошы цэлыя рэкі
Ў сэрца маё пльвуць,
Моцна сціскаю павекі,
Чакаю... Нельга ўздыхнуць...
А дзяўчына з вачыма блакітнымі
Суседу, дурному, як бот,
Адуванчык тыцнула скрытна
Ў шырокі, як ступа, рот.

Уладзімір Караткевіч.

ВЯРШЫНЯ КАХАННЯ

Вяршыня кахання – з усіх таямніц таямніца,
Нясмелае слова, збянтэжаны рух.
Як з крэсіва, знічка ўначы заіскрыцца,
І ішчасцем сагрэе і сэрца і дух.

Ускрэсне каханне ў парыве адзіным,
І ішэнтам душа ашчаслівіць душу,
Імгненнай хвілінай здадуцца гадзіны,
Калі я малюся, але не зграшу.

Чароўных дасюль не пазбавіцца загад
І таямніцаў таго пачуцця,
Неразгаданых ніколі загадак
Адзінства дваіх і пачатку жыцця.

Сяргей Грахоўскі.

КОСЫ

Як сказаць вам аб прычыне,
Ад чаго так сумна мне, -
Дзве касы ў адной дзяўчыны,
Што ручайкі, на спіне.
А пазнацца давялося,
Так прывабіла сама –
Апавілі сэрца косы,
Што і выхаду няма.
І я мару аб адзіным,
Хай бы косы больш раслі,
Каб, як тыя каляіны,
Праз жыццё мяне вялі.

Пятрусь Броўка.

ТОЛЬКІ З ТАБОЮ МНЕ ХОЧАЦА БЫЦЬ...

Толькі з табою мне хочацца быць,
Толькі з табою,
Радасць і ішчасце з табою дзяліць
Толькі з табою.
Ранней часнай к табе я лячу,
Позней парою.
Толькі к табе прыхіліцца хачу
Сэрцам, душою.
Выйсі у поле, дзе нівы шумяць,
Там, за ракою.
Першую зорку на небе спаткаць
Толькі з табою.
Гэтак не страшны цяжкія пуці
Будуць з табою,
Гэтак ісіці неразлучна ў жыцці
Толькі з табою.

Адам Русак.

Наталля КУЛЯШОВА,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
першай кваліфікацыйнай катэгорыі
Касцянеўскай базавай школы Слонімскага раёна.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

З вопыту работы

СТАРОНКІ НАШАЙ СПАДЧЫНЫ ЛІТАРАТУРНА-МУЗЫЧНАЯ ГАСЦЁЎНЯ (VI КЛАС)

Мэты: пашырэнне ўяўленняў вучняў пра Беларусь, паглыбленне ведаў пра культуру і традыцыі беларускага народа; развіццё вуснага звязнага маўлення; выхаванне патрыятызму.

Эпіграф:

І ёсць яшчэ край,
Што для ўсіх Беларуссю завецца.
Тут добрыя людзі,
Што маюць адкрытыя сэрцы.
У іх незвычайная, вельмі прыгожая мова.
Мы – беларусы!
Запомніце гэтыя словы!

І. Пракаповіч.

ХОД МЕРАПЫЕМСТВА

Мерапрыемства пачынаецца з прэзентацыі “Жураўлі на Палессе ляцяць”. Выходзяць вядучыя: 1-ы вядучы – вучань VI класа, 2-і вядучы – вучаніца XI класа, 3-і вядучы – вучань VI класа.

1-ы вядучы. Добры дзень!

2-і вядучы. Добры дзень! Мы рады сустрэцца з вамі падчас літаратурнай гасцёўні “Старонкі нашай спадчыны”.

3-і вядучы. Ведаеш, Каця, я лічу, што кожны чалавек павінен ведаць, дзе яго карані, адкуль ён родам, як жылі яго дзяды і прадзеды.

1-ы вядучы. Сапраўды, якія мелі звычаі, абрады і традыцыі.

2-і вядучы. Нам пашчасціла: сёння да нас завіталі беларус з беларусачкай.

Выходзяць юнак і дзяўчына ў нацыянальных строях і чытаюць верш.

Беларус

Белы ручнік мой, белы абрус,
сам я няцёмны душою.
Хто ў белым свеце я?
Я – беларус, –
будзьце знаёмы са мною.

Дружбу цаню і гатовы дружыць
я ці не з цэлым сусветам.

Свету адкрыты, хачу вольна жыць,
добрым служыць заветам.

Яркая зорка надзеі гарыць,
торыцца шлях наш вякамі.
Шчасце трывалае можна стварыць
толькі сваімі рукамі.

Можна ў далёкіх краінах пабыць –
хай там марскіх а ці горных...
Нельга радзімых мясцінаў забыць,
фарбаў лясных і азёрных.

Пасябраваць можна з мовай чужой,
ёю валодаць свабодна;
нельга адно здрадзіць роднай сваёй
і адрачыся ад роднай.

Белы ручнік мой, белы абрус.
Вышыла мама кашулю.
Не прамяняю сваю Беларусь –
не выбіраю матулю.

В. Жуковіч.

3-і вядучы. Каб адчуць прыгажосць і мілагучнасць нашай мовы, мы пачалі з паэтычнай старонкі, верша Васіля Жуковіча.

• **Прагляд прэзентацыі** з фільма “Старонкі нашай спадчыны” (фільм створаны вучнямі) або **выразнае чытанне вершаў на памяць.**

1-ы вядучы. “Мой родны кут, як ты мне мілы!.. / Забыць цябе не маю сілы!” – так прызнаваўся ў любові да роднага краю наш знакаміты паэт Якуб Колас.

2-і вядучы. Шмат шчырых прызнанняў роднаму краю мы можам прачытаць у кнігах беларускіх паэтаў і празаікаў.

3-і вядучы. Славуты Уладзімір Караткевіч завяшчаў нам усім: “Любіце гэтую сваю святую зямлю аддана і да канца. Іншай вам не дадзена, дый не патрэбна”.

1-ы вядучы. Наша Бацькаўшчына – Беларусь. А з чаго яна пачынаецца?

2-і вядучы. Безумоўна, з таго заповітнага кутка, той мясціны, дзе ўбачыў свет, дзе сказаў першае слова, дзе зрабіў першы крок.

3-і вядучы. Дарагая тая хатка, дзе радзіла мяне матка.

1-ы вядучы. Ідзі ў родны край, там – і пад елкаю рай.

2-і вядучы. Кожнаму дразду жаль па-свайму гнязду.

3-і вядучы. Як вы здагадаліся, гэта беларускія прыказкі. У іх народная мудрасць.

1-ы вядучы. А як ведаюць залацінкі мудрасці шасцікласнікі, мы зараз убачым і паслухаем.

• **Дэманстрацыя ўрыўка з фільма “Старонкі нашай спадчыны”**, або вучні агучваюць любімыя прыказкі.

1-ы вядучы. Не толькі прыродай, казкамі і легендамі, помнікамі гісторыі славіцца Беларусь, але і людзьмі, якія тут жывуць.

• **Дэманстрацыя прэзентацыі “Беларуская хата”**.

2-і вядучы. Уявім беларускую сялянскую хату, добрых і гасцінных людзей. У хаце цеплыня, а з печы дасталі і паставілі на стол гарачую і смачную ежу. І ў першую чаргу – наш жыгнёвы хлеб. Духмяны. Тут і бульбачка, і каўбаска. Пастукаліся ў хату. Напэўна, госць.

• **Праца з залай.**

– Добры дзень у вашу хату!

– Запрасіце госця ў хату.

– (Імя вучня), як ты будзеш запрашаць госця ў хату? (Калі ласка, у нашу хату! Госць у хаце – Бог у хаце; Сардэчна запрашаем. Хоць наша хата і не вельмі багатая, але ж сёе-тое маем: хлеб, бульбачка, агуркі, сырок, каўбаска – частуйцеся, калі ласка; Добраму госцю і вароты самі расчыняюцца.)

2-і вядучы. Мы сцвярджаем: шчодры і прыгожы наш край.

3-і вядучы. Добры і гасцінны наш народ.

• **Выкананне песні.**

Госці мае

Ад вякоў далёкіх, мусіць,
Кажуць так на Беларусі,
Што пустая хата без гасцей.
Госць у доме паявіўся,
Хай хоць з неба ён зваліўся,
Ты заві за стол яго хутчэй.
І любая сціхне сварка,
пачакае гаспадарка,
Гэта справа не гарыць.
І не скварка, і не чарка,
А галоўнае – пагаварыць.

Прыпеў:

Госці мае, дарагія мае, залатыя мае,
Дрэнна без вас і парою вчэрняй, і ранняй.

Госці мае, дарагія мае, залатыя мае,
Дом без гасцей, як сям’я без дзяцей і кахання.

Хай на сэрцы лёд і скруха
І ў свеце завіруха,
Навакол сцюдзёная зіма.
Не сядзі адна маркотна,
Між сумоты і турботы,
А гасцей заві сама.
Ад сяброўскае размовы,
Ад прыяцельскага слова
Знікнуць разам і снягі, і лёд.
Неба зробіцца вясновым,
І цудоўным зробіцца жыццё.
Прыпеў.

1-ы вядучы. Беларусь – вялікі аматар пажартаваць.

2-і вядучы. Мы вам гэта прадэманструем.

• **Беларускія жарты і анекдоты.**

Гасцінныя людзі

Хваліўся знаёмы:

– Вось у мяне суседзі гасцінныя: зайду да іх, дык яны не ведаюць, куды мяне пасадзіць. Пастаю, пастаю, ды так і пайду дадому.

Модны муж

– Пятрок, кажуць, што цяпер мода пайшла насіць спіжак без гузікаў, – кажа жонка мужу.

– Ты глядзі, аказваецца, я ўжо пяць гадоў хаджу модным.

Добры чалавек

Дзядзька Апанас любіць размаўляць сам з сабою. Адночы ў яго запыталіся:

– Чаму вы размаўляеце самі з сабою?

– З добрым чалавекам добра і пагаварыць, – адказаў дзядзька.

Настаўніца вінаватая

Янка рана прыйшоў са школы.

– Што, зноў правініўся? – пытае маці.

– Настаўніца сама вінаватая. Яна сказала: паводзьце сябе як дома. Я так і паводзіў. А яна адправіла мяне дамоў.

Кожнаму сваё

На ўроку гісторыі настаўнік звяртаецца да вучня:

– Раскажы пра Аляксандра Македонскага.

– Не ведаю.

– А хто такі Актавіян Аўгуст?

– Не ведаю.

– А Юлій Цэзар?

– Не ведаю.

– Двойка.

– Пачакайце, – гаворыць вучань, – а вы Міха-ся Свірыдава ведаеце?

– Не ведаю.

– А Рыгора Каплюхіна? Таксама не? Ну, дык за што ж мне двойка? У вас – свая кампанія, у мяне – свая.

• **Беларускія святы і абрады.**

1-ы вядучы. У беларусаў кожная пара года мела адпаведныя святы.

2-і вядучы. Адно з любімых святаў у народзе – Купалле.

2-і вядучы. Гэта свята вяршыні лета, росквіту прыроды.

• **Прэзентацыя Купалля.**

• **Выкананне песні “Купалінка”.**

1-ы вядучы. Зіма – казачная пара года, калі ўся прырода становіцца чароўнай.

• **Дэманстрацыя мультымедынай прэзентацыі “Чароўная зіма на палотнах мастакоў”.**

2-і вядучы. У кожнага ёсць любімая пара года.

3-і вядучы. Шаноўнае спадарства, ці ёсць сярод вас тыя, каму падабаецца зіма? Чаму? (*Дзень нараджэння, Новы год, Каляды, Масленіца.*)

• **Інтэрв’ю з вучнямі.**

1-ы вядучы. Спадзяёмся на хуткі прыход зімы. І ўявім яе з паэмы “Новая зямля” Якуба Коласа.

• **Выразнае чытанне ўрыўка з паэмы “Новая зямля” Якуба Коласа (вучні).**

1-ы чытальнік.

...Я памятаю
Зімы прыход у нашым краю.
Стаіць над лесам шум маркотны;
Па небе хмары, як палотны,
Паўночны вецер расцілае,
І бель над далямі звісае,
І ціха стане на падворку,
І лес жалобную гаворку,
Свой гоман восені канчае
І моўчкі зіму сустракае.

2-і чытальнік.

А сетка белая гусцее
І бліжай, бліжай снегам сее.
І вось над хатай, над гуменцам
Сняжынкi жвавья гуляюць,
Садок і дворык засцілаюць
Бялюткім, чыстым палаценцам.
І тут у хаце не ўтрываеш:
Кажух на плечы накідаеш,
Бяжыш на двор, як той шалёны,
Крычыш, гукаеш здавалёны,
Зямлі не чуеш пад сабою
І ловіш белы пух рукою.

3-і чытальнік.

Угару зірнеш – як рой пчаліны,
Снуюцца белыя пушыны,
Угары знячэўку штурхануцца,
Глядзіш – і ў пары пабяруцца.
– О-го-го, брат! – дзядзька кажа:

– Цяпер зіма напэўна ляжа!
За санкі, Костусь, трэба брацца,
Эх, будзеш мець дзе разгуляцца!

4-ы чытальнік.

І Костусь рады і давольны:
Цяпер гулянак свет раздольны,
Адкрыты новыя пуціны
У круг забаў яго дзяціны,
І ён ад радасці трасецца
Ды ў мяккім снезе скачанецца.
А снег станоўка і заложна
Так і шуфлюе. Лес набожна
Стаіць, маўчыць і ўсё святлее,
Як бы, здаецца, весялее.

5-ы чытальнік.

Назаўтра ўстанеш – свет змянёны,
У новых футрах вербы, клёны,
І ўсюды чыста, бель такая,
Што проста вочы адбірае.
У парканах шулы, як салдаты,
Стаяць у струнку, зухаваты,
Башлык высокі, шапкі новы,
“Ура!” гукнуць табе гатовы.

Чытальнікі (разам).

Ёсць хараство ў гэтых зімах...

6-ы чытальнік.

Зіма

Вось і прыходзіць нарэшце
Дзіўнае гэта імгненне:
Першага снегу прышэсце,
Белага снегу кружэнне.
Гэта заўсёды ўзнёсла,
Гэта, як свята, урачыста,
Гэта – дарунак нябёсны
За настальгію па чыстым.

А. Пісьмянкоў.

2-і вядучы. Каляды нашы продкі сустракалі заможна, каб задобрыць Каляду і атрымаць багаты ўраджай.

1-ы вядучы. У гасцінную беларускую хату да добрых і працавітых людзей з усёй душою прыйшла Каляда.

• **Інсцэніроўка** (гл. “Роднае слова”, 2017, № 12, с. 60 – 61).

1-ы вядучы. А якое каляднае свята без танцаў!

2-і вядучы. Мацуйцеся, музыканцікі, так і хочацца станчыць.

• **Выкананне беларускага танца.**

3-і вядучы. І сёння мы з упэўненасцю сцвярджаем, што ў нас ёсць спадчына, багатая, цікавая і разнастайная.

Тамара НІКАЛАЙЧЫК,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі гімназіі № 1
імя Я. Ф. Карскага г. Гродна.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

“ПАЧЫНАЕЦЦА ЎСЁ З ЛЮБВІ...”

ЛІТАРАТУРНА-МУЗЫЧНАЯ ВЕЧАРЫНА ДА 70-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ЯЎГЕНІ ЯНІШЧЫЦ (ІХ – ХІ КЛАСЫ)

Задачы: дапамагчы асэнсаваць шматграннасць таленту Яўгені Янішчыц, яе жыццё і творчасць; стварыць умовы для развіцця навыкаў выразнага, удумлівага чытання; садзейнічаць выхаванню культуры калектыўнай дзейнасці, абуджэнню цікавасці да беларускай паэзіі.

Абсталяванне: зала святочна ўпрыгожана; кніжная выстава “Ластаўка беларускай паэзіі...”, відэакліпы і прэзентацыя, музычнае суправаджэнне, партрэт Яўгені Янішчыц.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

Фонавая музыка.

Чытальнік.

І кожны дзень – гарачы вырай
Здзіўлення, радасці, клопот.
Так я іду на голас ліры,
Дзе ўсё – фантазія, палёт.
Які зайздросны свет паэта –
З нябачных промняў вобраз ткаць,
І – заміраць на схіле лета,
І ў вольным слове ўваскрасаць!..

1-ы вядучы. У кожнай літаратуры ёсць вялікія паэтэсы. У рускай літаратуры – Ганна Ахматава і Марына Цвятаева, ва ўкраінскай – Леся Українка і Ліна Кастэнка... І мы, беларусы, таксама маем такіх жанчын-творцаў. Яўгенія Янішчыц – адзін з самых яркіх і выдатных талентаў у нашай нацыянальнай паэзіі, паэтэса з Боскай іскрай, тая, каму было дадзена ствараць, што дыхаць, словам кранаць сэрцы, узвышаць перажыванні і ачышчаць душы.

2-і вядучы. Сёння нас сабрала паэзія Яўгені Янішчыц, каб мы аддалі даніну павагі і пашаны творцы, шчырай і сардэчнай жанчыне.

Чытальнік.

Жыццё, ты стэп, што выгараў да краю,
Дрыготкі ліст на восеньскім галлі.
І ўсё адно – цябе я абдымаю,
І ўсё адно цябе я бласлаўляю
За боль і рай на песеннай зямлі.

3-і вядучы. Якой жа яна была ў гэтым кароткім адрэзку чалавечага існавання, які называецца жыццём? Паслухаем, што гавораць пра паэтку тыя, хто ведаў яе асабіста.

1-ы вядучы. Паводле выказвання Васіля Жуковіча, у літаратуру прыйшла “асоба з імем Беларусі”, якая прысвяціла сваёй зямлі натхнёныя вершы-оды.

2-і вядучы. Васіль Быкаў успамінаў: “Жэня была самая таленавітая з усіх самых таленавітых

паэтэс Беларусі, самая цнатлівая і дасканалая. Гэта вялікае няшчасце, што яна так рана пайшла з жыцця. Але ў тым і нейкае наканаванне – даўно і не намі сказана, што Бог бярэ да сябе найлепшых. Але шкада – месца Жэні ў нашай паэзіі засталася пустое, мабыць, яго доўга не будзе каму заняць. Бо гэта – дужа годнае месца”.

3-і вядучы. Алег Лойка адзначаў, што “аптымізму было ў яе хоць займай”, што Жэню ўспамінае ён толькі ўсмешлівай: “бадай на ўсіх здымках яна ўсміхаецца. Усміхаецца краёчкімі вуснаў, як Джаконда Леанарда да Вінчы”.

1-ы вядучы. Якая ж зямля нарадзіла таленавітую паэтку і дзіўнага чалавека? Дзе яе карані-вытокі?

2-і вядучы. Яўгенія Янішчыц нарадзілася 20 лістапада 1948 г. у вёсцы Рудка Пінскага раёна Брэсцкай вобласці ў простаі сялянскай сям’і. Гэта прыгожы палескі край.

Чытальнік.

Я живу ў старане чаромхавай,
Там, дзе Ясельда з ціхай Пінаю.
Дык чаму ж мне песні чароўныя
Не складаць пра гаі салаўіныя,
Пра вясну, што ля берага лотаці,
Пра паводку кахання імкліваю?
Я па свеце птушкаю лётаю,
Я ўся такая шчаслівая.

3-і вядучы. Яе паэтычны талент выявіўся даволі рана, яшчэ ў 7-м класе, калі Жэня, не знайшоўшы ў вясковай бібліятэцы вершаў-прысвячэнняў Якубу Коласу, падрыхтавала да ўрока літаратуры самастойна напісаны твор.

Чытальнік.

Ты – пясняр беларускі, паэт,
Ты змагар за свабоду і шчасце.
Твой жыве неўміручы сюжэт
У будні светлыя і ў нянасці...

1-ы вядучы. У снежні 1962 г. у раённай газеце “Палеская праўда” з’явіліся першыя друкаваныя творы Яўгені. 1 верасня 1963 г. Жэня прыйшла ў 9-ы клас Парэцкай сярэдняй школы. Гэтым жа годам датаваны яе першы рукапісны зборнік вершаў “Першыя россыпы”.

2-і вядучы. Зорка Яўгені Янішчыц узышла імкліва і ярка зазіхацела на паэтычным неба-схіле Беларусі. Яе вершы друкуюцца ў раённай газеце і рэспубліканскіх выданнях. Жэня становіцца гонарам школы і малой радзімы.

3-і вядучы. У 1965 г. Жэня Янішчыц стала пераможцай рэспубліканскага конкурсу юных

паэтаў, аб'яўленым беларускай радыёстанцыяй, – “Арляняты”. У тым жа годзе яе вершы зрабілі сапраўдны фурор у рэдакцыі штотыднёвіка “Літаратура і мастацтва”. Публікацыя акрыліла яе. Аднак не ведала дзяўчына, што лёс творцаў бязлітасны, што ім наканавана катарга пачуццяў, з якой не выйсці пажыццёва.

Чытальнік.

Дыктуе дзень на ўлонні лета
 Ёй пра палі ды сенажаць.
 ...Дзяўчынцы хочацца ў паэты,
 Што ў катаржанкі, – дзе ж ёй знаць?!
 Вось са сваім адкрытым светам
 Яна бяжыць праз сенакос.
 Дзяўчынцы хочацца ў паэты...
 О дай апомніцца ёй, лёс!

1-ы вядучы. На той час Жэня ліставалася з вядомымі пісьменнікамі, якіх падкупляла натуральнасць і шчырасць яе светаўспрымання, цікавья і арыгінальныя мастацкія пошукі юнай паэткі. Ніл Гілевіч адзначаў, што “гэта паэзія, якая нячутна, накшталт сонечнага святла, уваходзіць у цябе, каб выклікаць у душы і сэрцы такі ж вясенні сонечны настрой, каб і ты, падуладны яе магічным чарам, прычасціўся да радасці і ўрачыстасці жыцця”.

2-і вядучы. У 1966 г. Яўгенія закончыла 10 класаў Парэцкай сярэдняй школы і ў жніўні паступіла на аддзяленне беларускай мовы і літаратуры філалагічнага факультэта БДУ. З 21 кастрычніка 1969 г. пачала друкаваць свае вершы амаль што ў кожным выпуску газеты “Беларускі ўніверсітэт”.

Чытальнік.

Напэўна, шчасце ў мяне не па ўзросту.
 Хістаецца ў руках чаша з бяросты,
 Чаша, поўная вясной і табой.
 Многагалосаю песняю захлынаецца бор.
 Прабіваецца праз першае лісце
 Празрыстасць думак і гукаў празрыстасць...
 Сонца высока. Блізка да маю.
 Сама сябе на святле адчуваю.

3-і вядучы. У 1970 г., калі Яўгенія вучылася на пятым курсе, убачыў свет яе першы зборнік “Снежныя грамніцы”. Даверлівыя вершы паэткі, імкненне да ўсё большай мастацкай дасканаласці, уменне пранікнуцца чужым болям і светаўспрыманням дружна вітала тагачасная крытыка.

• *Праслухоўванне песні “Тчэ жыццё гады”* (сл. Я. Янішчыц, муз. Т. Беланогай).

1-ы вядучы. Яшчэ студэнткай Яўгенію Янішчыц прымаюць у Саюз пісьменнікаў Беларусі. Творчасць цалкам захапіла паэтэсу. Адзін за адным выходзяць паўнаважныя кнігі паэзіі “Ясельда” (1978), “На беразе пляча” (1980), “Каліна зімы” (1987), “У шуме жытняга святла” (1988), “Выбранае” (1988). За зборнік вершаў “Дзень вечаровы” ёй была прысуджана прэмія

Ленінскага камсамола Беларусі, а за кнігу “Пара любові і жалю” – Дзяржаўная прэмія Беларусі імя Янкі Купалы (1986).

Чытальнік.

Вы без мяне ляціце, самалёты.
 Вы без мяне імчыце, цягнікі.
 Любоў мая, ты песня, і маркота,
 І спелы бор, і вольны гон ракі.
 Балючы век. Надвор’я перамена:
 Яшчэ лісток не ўпаў – а снегапад.
 Ды скрыпачка з дзясятага калена
 Пяе ў душы на бласлаўлены лад.

2-і вядучы. Яўгенія Янішчыц вельмі любіла сваю малую радзіму. Для яе няма больш удзячнага лёсу, чым нарадзіцца на зямлі, што “ўзышла з васількоў і бяроз”, “дыхаць водарам буйной квецені яе садоў”, “тварыць пад крылом праменае Радзімы”.

Чытальнік.

“Я вас люблю” – няма каму сказаць?
 А мне ў любві да скону не змыліцца:
 Я вас люблю, лясы і сенажаць,
 Старая вёска, новая сталіца.

3-і вядучы. Сваё дыханне звярае паэтэса са спеўным дыханнем роднай беларускай прыроды, кожную часцінку яе красы ўспрымае як бяцэнны дар. Яна запрашае чытача ўслухацца ў чароўную музыку зямлі, прайсціся напамінальнымі сцежкамі маленства і юнацтва, каб наталіць душу крынічнай чысцінёй рэк і азёр, сагрэць цяплом жытнёвай хвалі, удыхнуць гаркаваты водар чабаровых паляў.

• *Праслухоўванне песні “Старана мая азёрная”* (сл. Я. Янішчыц, муз. М. Сацурцы) у суправаджэнні кліпа з беларускімі краявідамі.

1-ы вядучы. Яе душа рвалася ў родную вёску, на Ясельду, у родны дом. *Ясельдзянка* – адзін з псеўданімаў паэткі. У мілагучным слове – паэзія яе ўлюбёных мясцінаў, іх пяшчотнае хараство. Вось радкі з ліста: “...была на Ясельдзе. Далёка-далёка заплыла на лодцы. А навокал такая прыгажосць! Стала крыху сумна ад дзівоснае цішыні і белых рачных лілеяў”. Хараство Радзімы і яе краявідаў знаходзілі ў сэрцы адухоўлены водгук.

Чытальнік.

Прыедзь у край мой ціхі,
 Тут продкаў галасы,
 Тут белыя бусліхі
 І мудрыя лясы.

2-і вядучы. Радзіма для паэтэсы не толькі прырода роднага краю, краса лясоў, лугоў. Радзіма – гэта найперш людзі, шчырыя і сумленныя працаўнікі, на якіх трымаецца свет. Да людзей ідзе паэтэса ў хвіліны радасці і адчаю, і менавіта вершы-прысвячэнні вяскоўцам выклікаюць самяя прасветлена-чыстыя, сардэчныя водгукі.

1-ы чытальнік.

Да вас бяжыць знаёмая дарога,
 Да вас вязу няпэўны свой настрой.
 А вы адкуль з такою дабрыйей
 І да мяне, і да майго малога?
 Лаўлю ласкавы поціск ваших рук,
 Што загрузелі ад работы трошкі.
 А ці вядома пачуццё разлук
 Вам, неразлучным аж да самай дошкі?
 Адкуль у вас пагэтулькі святла?..
 Ды схамянуся, тут не трэба словы...

3-і вядучы. Яўгенія Янішчыц была вельмі патрабавальная да сябе як да творцы. “Мне неяк няёмка нават, што ў Мінску мяне лічаць сапраўднай паэтэсай. Часам смешна. А я пакуль што настойліва шукаю сябе ў сваіх вершах”. Яна шукала свайго лірычнага героя, свой стыль, свае вобразы і тэмы.

1-ы вядучы. У адным з інтэрв’ю яна казала: “І толькі дзіву даецца: якія цудоўныя людзі скрозь, таленавітыя, прыгожыя. З якой глыбокай чалавечай памяццю. Шчасце сваё, асабістае, знаходжу ў асваенні новага для мяне жыццёвага пласта, у адкрыцці глыбокай і паэтычнай душы зноў таго ж чалавека”.

2-і вядучы. Такім глыбінным чалавекам, на думку Яўгеніі-дачкі, была яе маці, якой яна шчодро плаціла сваёй песняй.

Чытальнік.

Што за восень даўгая,
 Аніяк не сплыве...
 Там за полем, за гаем
 Мая мама жыве.
 Цемназгорклаю ноччу,
 Мінаючы змрок,
 Перайду-пераскочу
 Яр, балотца, лясок.
 Цішыня, як пракляцце.
 І ў значэлым двары
 Чорна маміна плацце
 Палошчуць вятры.

3-і вядучы. Маці ў паэзіі Яўгеніі Янішчыц – гэта сімвал усяго светлага, сімвал жыцця, еднасці з роднай зямлёй. Кожны радок вершаў, прысвечаных тэме мацярынства, прасякнуты любасцю і замілаваннем, непадробным чалавечым хваляваннем, краенае самыя заповітныя струны душы.

Чытальнік.

Горкі беласнежныя падушак –
 – Як з-пад галубінага крыла...
 Колькі ёсць на свеце слаўных птушак –
 – Ты ж у іх усё пераняла!
 Як ад панядзелка – да нядзелі
 Дні ў бясконцай працы навывёт:
 Ластаўкай нястомнае надзеі,
 Горлінкай нязмераных клопот.
 Мне не страшна на суровым снезе

У бухматым, цёплым каўняры.
 ...А ў сінічкі пальчыкі замерзлі!
 ...Вуціца зімуе ў азяры!
 За грамамі веку, за дажджамі,
 За чаканнем сонца і адліг –
 Сойка скрухі,
 Перапёлка жалю,
 Кнігаўка маіх лірычных кніг!

1-ы вядучы. Яўгенія Янішчыц зведала шчасце мацярынства, яго высокі сэнс, святое прызначэнне. Гэта ўзбагаціла яе пачуцці, а праз іх – і паэзію. Якім характвам, якой маральнай чысцінёю, якой самаахвярнаю любоўю, мацярынскай мужнасцю і гонарам напоўнены крышталь прачулых радкоў.

Чытальнік.

Каб не глядзелася ў вочы ажына
 І каб ваўчыннік рук не калоў, –
 Тваю калысачку з лёну і жыта,
 І з наймацнейшых пляла каранёў.
 Зорка сачу, каб не збіўся з дарогі,
 Змоладу каб не запляміў жыццё.
 Востры каменьчык – пад мае ногі!
 Пад мае рукі шыпы і асцё.
 Гордае шчасцейка, мая сямейка,
 Ты па слядах маіх слёз не рассей,
 Сыне мой першы, найўны Андрэйка,
 І сын мой апошні, мужны Андрэй!

2-і вядучы. Яўгенія Янішчыц – перш за ўсё лірык. А гэта значыць, што ў яе паэзіі, як ні ў каго з іншых прадстаўнікоў прыгожага пісьменства, думка падпарадкоўваецца пачуццю. Асновай творчасці, як сцвярджае ў сваіх вершах паэтэса, з’яўляюцца ўсёабдымная ў сваіх правах любоў і інтымны востраў кахання. Як шчаслівая запеўка ў цыкле яе вершаў пра каханне ўспрымаецца верш “Ты пакліч мяне. Пазаві”, які шырока вядомы як песня.

• *Праслухоўванне песні “Ты пакліч мяне. Пазаві” (сл. Я. Янішчыц) у суправаджэнні кліпа.*

3-і вядучы. Паэзія павінна спасцігацца не розумам. Вершы ў Я. Янішчыц светлыя, нават калі пра сумнае.

Чытальнік.

Хто забраў мой самы светлы сон,
 Што цяпер не спіцца мне начама?
 Распусціла жнівень валасоў
 Над вачыма, поўнымі адчаю.
 Помніла імя не так даўно...
 Вецер ціха зачыніў акно...

1-ы вядучы. Палеская ластаўка, Палесся мілае дзіця, палеская летуценніца – так назвалі ў нашай літаратуры Яўгенію Янішчыц. Дзіўнай птушкай заляцела яна ў сад беларускай паэзіі, каб вечна там жыць. Яе творчасць пакінула яркі след у літаратуры, які дагэтуль вабіць нязгасным святлом.

Чытальнік.

Я сямнаццаці год:
 Ах, як пахнуць высокія травы!
 Не забытацца ў іх –
 Не рэальна, напэўна, было б!
 Я сямнаццаці год...
 І яршыняцца ў лузе атавы.
 А ў пракосах у бацькі –
 Высокі нахмураны лоб.
 Ён праводзіць мяне
 Да прыпынку,
 Што выгнуўся крута.
 І на тым павароце
 Ён стаіць незалежна, як лёс.
 Вось прабегла імгненне,
 Затым – залатая мінута.
 І клубіцца ўжо пыл
 Вечаровы з-пад дрогкіх калёс.
 Пачынаецца даль.
 Нізка хмары плывуць табунамі.
 Я вярнуся сюды,
 Толькі белая накець міне.
 Сенакосная глуш.
 Сенакосная ціш паміж намі.
 Сенакоснае слова
 Яшчэ засталася пры мне.

• **Дэманстрацыя прэзентацыі “Яўгенія Янішчыц” у суправаджэнні песні “Бэз апаў”**
 (сл. Я. Янішчыц, муз. Т. Беланогай).

2-і вядучы.

Мне ўсяго шаснаццаць светлых вёснаў,
 Будзе дваццаць, будзе сорок пяць...

Гэтыя радкі напісала 16-гадовая дзяўчынка з палескай вёскі ў сшытку, які прызначаўся для самага запаветнага – вершаў. Яна не ведала, што 45 гадоў ёй не будзе ніколі. 20 лістапада 1988 г. ёй споўнілася 40, а яшчэ праз 5 дзён яна пайшла з жыцця.

Чытальнік.

І вось іду – уся глуханямая.
 І вось іду... але куды, куды,
 Па што цяпер акрылена спяшацца...
 Заплакаць ці шалёна засмяяцца
 На грані чорна-аспіднай жуды.

3-і вядучы. У яе пачыналася ўсё з любові, ды кладачка аказалася тоненькай, а яна апынулася прад каламутнымі вірамі ды вокнамі дрыгвы. І яна не вытрымала, надламалася і сама склала сваё стомленае крылле. На жорсткіх скразняках эпохі першымі гінуць летуценнікі, лірыкі з чужай душой і трапяткім сэрцам. Яўгенія Янішчыц была лірыкам. І ў гэтым трагізм яе існавання.

Чытальнік.**Памяці Жэні Янішчыц**

Вокны Жэні Янішчыц глядзяцца ў Свіслач...
 Кожны вечар маўкліва гляджу я на іх.
 Дзе твой позірк шчымлівы?
 Твой голас крынічны?

Я і сёння не веру,
 Што патух ён. Што сціх...
 Што спаткнуўся, зламаўся
 Пад цяжарам лёсу
 Малады, як павеў, лёгкі крок...
 І ад плачу знямелі, счарнелі нябёсы.
 Нават сонца свой страціла зрок.
 ...А вясна зноў гукае ў зялёных абновах.
 Свіслач гушкае хвалю ўсплёскам вясла.
 І плыве твой Радок.
 І звiніць тваё Слова!..
 Жэня, Жэначка, дзе ты?
 Куды ты пайшла?..

А. Васілевіч.

1-ы вядучы. Пяшчотнае, трапяткое слова Яўгеніі Янішчыц узбагаціла не толькі беларускую літаратуру. Яно разляцелася па ўсім свеце далёка за межы нашай Бацькаўшчыны. Вершы Яўгеніі Янішчыц перакладзены на англійскую, балгарскую, іспанскую, нямецкую, польскую, рускую, украінскую мовы. На словы паэтэсы кампазітары Р. Давыдаў, Ю. Семяняка, М. Юрко і іншыя напісалі песні.

2-і вядучы. Беражліва захоўваюць памяць пра Яўгенію Янішчыц яе землякі. 21 лістапада 1998 г. у Парэччы быў адкрыты музей паэткі. Кніга водгукаў запаўняецца запісамі наведвальнікаў не толькі з Беларусі, але і з Расіі, Украіны, Польшчы, Італіі, Германіі. Рашэннем Пінскага райвыканкама базавай школе ў вёсцы Парэчча прысвоена імя беларускай паэткі Яўгеніі Янішчыц. Да дваццацігоддзя з дня яе смерці рэжысёр Андрэй Леўчык зняў стужку “На голас Музы” паводле сцэнарыя паэткі Раісы Баравіковай, якая блізка ведала Яўгенію. Літаратуразнавец Святлана Калядка выдала кнігу пра Яўгенію Янішчыц “Непрыручаная птушка Палесся”.

Чытальнік.**Балада Яўгеніі Янішчыц**

Жыццё кароткае, як ноч, што забівае,
 І вечнае, як верш, які з душы ўспывае,
 Як з неба зорка, да якой ісці
 Па вострых травах, шапаткім лісці
 І быць сабой, як ластаўцы ў палёце,
 Як водсвету агню на тонкім лёдзе,
 Што ў лістападзе, як лязо нажа,
 Блішчыць, і, як матыль, імкне душа
 Ягонай наталіцца адзінотай,
 Нібы агонь – апала лістотай...
 Жыццё, нібыта геніяльны верш.
 Кароткае, і ў вершы ты жывеш,
 Які ты нам, вясёлым, прысвячала,
 Нібыта з неба зорку даставала,
 Каб, без цябе застаўшыся адны,
 Праз ноч змаглі дайсці мы да вясны,
 Дзе зразумець, што ластаўка ў палёце,
 Як водсветы агню ў анельскім лёдзе...

В. Шніп.

3-і вядучы. Усё было ў гэтым жаночым лёсе: і шчасце кахання, і ўцеха мацярынства, і горыч самоты. Жыццё не шкадавала гэтую кволю жанчыну, якая і пасля смерці вучыць нас любові, высокай і сумленнай.

Чытальнік.

Сягоння – узлёт, а заўтра ціша,
І крылы складзены стырна,
Але прыслухайся, як дыша
І як пье душы струна.

Фонавая музыка.

Спіс літаратуры

1. **Бабіч, Т. С.** Яўгенія Янішчыц. Жыццё і творчасць. Вобраз малой радзімы ў лірыцы / Т. С. Бабіч // Беларуская мова і літаратура. – 2012. – № 12. – С. 11 – 15.

2. **Беларускія паэты – лаўрэаты Дзяржаўнай прэміі** / скл. В. Рабкоў. – Мінск : БелЭн, 2002. – 380 с.

3. **Калядка, С.** Яўгенія Янішчыц / С. Калядка // Беларуская літаратура : дапам. для вучняў 11-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / пад рэд. А. Бельскага, М. Тычыны. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2009.

4. **Мішчанчук, М.** Ластаўка з Палесся : Вывучэнне паэзіі Яўгеніі Янішчыц у школе / М. Мішчанчук // Роднае слова. – 2008. – № 12. – С. 22 – 27.

5. **Шніп, В.** Балада Яўгеніі Янішчыц. Проза і паэзія агню : вершы, апавесць, эсэ / В. Шніп. – Мінск : Маст. літ., 2010. – 318 с.

6. **Янішчыц, Я.** Выбранае : вершы, паэмы / Я. Янішчыц. – Мінск : Маст. літ., 2009. – 247 с.

7. **Янішчыц, Я.** Пачынаецца ўсё з любові... : вершы, паэмы / Я. Янішчыц. – Мінск : Маст. літ., 2008. – 339 с.

8. **Янішчыц, Я.** Снежныя грамніцы / Я. Янішчыц. – Мінск : Беларусь, 1970. – 64 с.

Ірэна КАЗЛОЎСКАЯ,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
першай кваліфікацыйнай катэгорыі
Доцішскай сярэдняй школы.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Год малой радзімы

ГОРАД НАД ПІНАЙ

ЛІТАРАТУРНА-МУЗЫЧНАЯ КАМПАЗІЦЫЯ

Мэты: далучаць да духоўна-культурнай спадчыны беларускага народа, спрыяць фарміраванню грамадзянскасці і патрыятызму; развіваць творчыя здольнасці; выхоўваць пачуццё гонару за Беларусь.

На фоне музыкі вучань чытае верш.

Продкі

Мая радзіма –
Жытні колас,
Сінь мурагу, язміну цвет.
Яна –
Пілы гарачай голас,
Калёс цяжкіх глыбокі след...
Мая радзіма –
Дзе з-за бору
Ўзыходзіць месяц уначы,
Дзе ў братнім ладзе, ў дружным зборы
Жылі калісьці крывічы...
Валілі лес, аралі ляды,
Сушылі гуртам нераты
І да туманых даляглядаў
Ганялі спраўныя плиты.
Дзяцей бацькі вучылі строга
Любіць саху, пчалу, зямлю
І аднаму маліцца богу —
Нялёгкай працы мазалю.
Таму і праўнуку, і ўнуку
Было няміла нішчыць, біць;
Ён вывучаў адну навуку,
Адно евангелле: рабіць...
Рабіў ён зрубыв залатыя,

Нарогі, гонкія чаўны
І сцены белыя Сафіі
Над плынюнню быстраю Дзвіны.
Умеў мой продак човен ладзіць,
Паліць ікластыя карчы,
Таму, хто ў распачы, –
дарадзіць,
Таму, хто ў горы, –
памагчы...

Е. Лось.

1-ы вядучы. Паважаныя госці!

2-і вядучы. Дарагія сябры!

1-ы вядучы. Мы рады вітаць вас у нашым слаўным горадзе над Пінай, за плячыма якога прашумела ўжо дзевяць стагоддзяў.

2-і вядучы. Маё Палессе... Піншчына мая... Дарагі сэрцу куточак, над якім і сёння, як і стагоддзі таму, у часы славутага Кірылы Тураўскага, кружаць святыя беларускія птушкі – буслы. Тут блакітныя рэкі і азёры, запаведныя дубровы, непаўторныя гаі.

1-ы вядучы. Мой родны кут – гэта багатая і шчодрая на таленты зямля. Калі тут апынешся хоць раз – ніколі яе не забудзеш. Калі з чыстай крыніцы вып'еш глыток сцюдзёнай празрыстай вады – прыбавіцца сілы і радасці.

2-і вядучы. А калі ж нарадзіўся на гэтай зямлі, то дзе б ты ні быў, сэрца будзе заўсёды імкнуцца да родных мясцін, да бацькоўскай хаты, да роднага парога. І заўсёды яна будзе бацьцэ табе то цяжкім коласам, то сенажаццю,

то пацеркамі журавін на купчастым балоце, то бульбай, спечанай у прыску вогнішча.

1-ы вядучы. Заўсёды будзеш чуць яе песні: сумныя, вясёлыя, жаўрукова-радасныя, з маленства і на ўсё жыццё – родныя.

• **Праслухоўванне народнай песні Піншчыны ў выкананні ансамбля.**

2-і вядучы. Наш слаўны горад стаіць пры зліцці Піны і Прыпяці – маці ўсіх палескіх рэк. Часта яна ўчыняе сапраўдны патоп. Праўда, вінавата ў тым не рака, а нейкая велізарная і загадкавая рыбіна Малімон. Існуе павер’е, нібыта яна трымае на сабе ўсё Палессе і кожныя сем гадоў то ўспывае, то зноў апускаецца ў бяздоннае падземнае мора. Вось таму і лета ў палескім краі бывае засушлівае або надта дажджлівае.

1-ы вядучы. Аднак, нягледзячы на неўтаймоўныя паводкі, Пінск гандляваў, адбудоўваўся і з кожным годам усё больш прыгажэў. Найлепшае сведчанне – старажытныя касцёлы, цэрквы і плошчы, што захаваліся да нашых дзён.

• **Выразнае чытанне** (вучань чытае на фоне выявы калегіума – відэазаніс).

Асабліва ўражвае вялізны гмах пінскага калегіума, пабудаваны ў сярэдзіне XVII ст. У сценах яго друкаваліся кніжкі, гучала Божае Слова, лячыліся хворыя. Некалі побач з будынкам езуіцкага калегіума на высокім месцы, недалёка ад Піны стаяў велічны касцёл Святога Станіслава. Будаўніцтва вялося па загадзе літоўскага канцлера князя Станіслава Альбрэхта Радзівіла. Сродкаў магнат не шкадаваў. Над стварэннем упрыгожанняў працавалі найлепшыя майстры Еўропы. У жніўні 1953 г. гэты шэдэўр архітэктуры барока быў узарваны. Па ацэнцы спецыялістаў страата помніка раўназначна зносу храма Хрыста Збавіцеля ў Маскве.

Там, дзе цяпер галоўная плошча горада, некалі быў Каралінскі рынак. Яшчэ ў 1960-я гады стаялі гандлёвыя рады, або “шарэнгавыя лаўкі”, як называлі іх па-мясцоваму. Тут гандлявалі ганчары, кулінарны, бондары. Цяпер не ўбачыш, а тады нарасхват ішлі высокія збаны з гліны для салення рыбы, агуркоў, брусніц. Вялікі попыт быў на хамуты, вупраж, скабяныя рэчы. Базар заціхаў толькі ў час сенакосу. Тады з вёсак не прывозілі мяса, малака, яйкі. Затое па першым марозе ў Пінск сцякаліся з усёй акругі грузаныя фурманкі. І, канечне, не прайсці было на санным базары. Ля самай ракі выстройваліся ўпакаваныя пад рубель вазы з сенам. Сюды ж выводзілі прадаваць кароў, коней, коз. Гонарам пінскага базару быў гандаль з лодак. Яны станавіліся лавачкамі, прылаўкамі, часовымі складамі тавару. Прадавалі з лодак дровы, збожжа, бульбу, гародніну. Прыезджых з Мінска, Варшавы,

Кіева, Вільні і іншых гарадоў вабіла разнастайнасць таннай жывой рыбы. Палешукі трымалі яе ў скудах – драўляных скрынях, апушчаных у ваду. Шкада толькі: сёння вам аніхто не пакажа тут цара ўюноў.

Уюн – невялічкая рыба, якою даўней ажно кішэлі мясцовыя балоты і ручаіны, дарэчы, вельмі смачная і пажыўная. На жаль, з-за бяздумнай меліярацыі яна амаль звялася. Дык вось: у пінчукоў калісьці быў звычай паказваць сваім гасцям цара ўюноў, які нібыта сядзеў прыкаваны да ланцуга каля нейкага моста. Некалькі гадзін даверлівы госьць блукаў услед за праважатым па пінскіх калдобінах і лужынах, да вушэй выпэцкваўся ў гразі, ледзь не валіўся з ног ад стомы, а потым чуў вясёлае: “Цар уюноў пайшоў вячэраць... Хадзем і мы!” Будзем спадзявацца: абавязкова прыйдзе дзень, калі цару ўюноў паставяць у Пінску помнік і мы пабачымся з ім, як з даўнім знаёмым.

Вучань чытае на фоне выявы касцёла (відэазаніс).

На адной са старэйшых вуліц горада размешчаны яшчэ адзін архітэктурны помнік – касцёл Успення Дзевы Марыі. Асабліва прыгожа глядзіцца ён, калі пад’язджаеш да горада з боку ракі. Цёмна-чырвоны чарапічны дах добра спалучаецца з жоўтым колерам сцен. Інтэр’ер храма ўражвае багаццем. Шэсць алтароў упрыгожаны драўлянай разьбой і скульптурнымі выявамі святых. Нікога не пакінуць абыякавым цудоўныя жывапісныя палотны – “Святое сямейства з Францыскам”, “Узнясенне Марыі”, “Пінская Мадонна”. Пінскай яе назвалі невыпадкова. Ужо стагоддзе яна знаходзіцца ў сценах касцёла, ёю захаплялася не адно пакаленне гараджан. Кажуць, што правобразам Мадонны паслужыла пінчанка. “Пінская Мадонна” – гэта духоўны заповіт мастака Альфрэда Ромера нашчадкам. Шэсцьдзiesiąт гадоў святарства аддаў касцёлу і нашаму гораду ксёндз Казімір Свёнтэк, які быў кардыналам. Гэта дзякуючы яго намаганням касцёл захаваўся, не зачыняўся, а спраўна выконваў сваю місію: служыў і служыць людзям, радуе жыхароў і гасцей горада.

2-і вядучы (на фоне выявы палаца Бутрымовіча – відэазаніс). У 1784 г. у Пінску пабываў кіраўнік Рэчы Паспалітай Станіслаў Аўгуст Пянятоўскі. Каралеўская асоба была запрошана ў госці вядомым грамадскім дзеячам Палесся, пінскім старастам Мацеям Бутрымовічам. Пра наведванне караля нагадвае палац, першы камень у падмурак якога быў закладзены яго рукою. А носіць ён імя Бутрымовіча.

1-ы вядучы (на фоне выявы царквы Святой Варвары – відэазаніс). У былым прадмесці Ка-

ралін (цяпер на вуліцы Савецкай) стаіць прыгожая царква Святой Варвары. Далёка відаць яе блакітны купал, які ўзвышаецца над суседнімі будынкамі. Тут захоўваецца адзін з самых шанаваных і распаўсюджаных на Беларусі твораў – абраз “Маці Божая Адзігітрыя Ерусалімскай”, створаны ў XVI ст. Стрымана і велічна маці аддае свету самае дарагое – сваё дзіця, усведамляючы непазбежнасць гэтай святой ахвяры. У будні і святы званы Свята-Варварынскай царквы склікаюць гараджан на службу.

2-і вядучы (на фоне выявы касцёла Карла Барамея – *відэазаніс*). У канцы XVIII ст. у горадзе быў пабудаваны і асвечаны касцёл Святога Карла Барамея. Вось што сказаў пра гэты помнік архітэктуры пісьменнік Уладзімір Караткевіч: “Трэба зберагчы гэтую барокавую цацачку, якой мог ганарыцца любы горад Еўропы”. І пінчукі захавалі. Гасцінна расчыніў дзверы перад наведвальнікамі пасля рэстаўрацыі былы касцёл. Цяпер у ім знаходзіцца канцэртная зала. Ладзяцца выставы мастакоў, праходзяць канцэрты і цікавыя сустрэчы.

1-ы вядучы. У цэнтры горада захаваўся дом, які да 1939 г. належаў знакамітаму шляхецкаму роду Ордаў, што даў нам вядомага кампазітара і мастака Напалеона Орду.

2-і вядучы. Можна бясконца расказваць пра гістарычнае і архітэктурнае аблічча нашага горада. Некалі яго называлі “горад-помнік” – столькі ў ім было розных старажытных пабудоў. Шкада, што з цягам часу яны зніклі. Але і тое, што засталася, прыемна ўражвае і запамінаецца.

1-ы вядучы. Усяго 10 дзён давялося быць на Піншчыне пісьменніку Уладзіміру Караткевічу, але іх было дастаткова, каб потым пакінуць прызнанне: «Пінск – адзін з самых улюбёных гарадоў. Гэта Горад з вялікай літары, а не дваінік розных там “чаромушак”, якія ў кожным горадзе – колькі б іх не бачыў – аднолькавыя».

• **Выкананне песні “Над Пінай-ракой”.**

2-і вядучы. Горад палілі, але жыхары зноў рабілі вежы з гладкіх дубовых бярвёнаў. Знішчалі татары, але пінчукі давалі ім адпор і капалі першыя ў гісторыі Палесся каналы. Гарэў ён пры сутыкненні Нябабы з князем Мірскім, гарэў ад рукі ваяводы Валконскага, гарэў па загадзе Карла XII.

1-ы вядучы. Але чалавек на працягу стагоддзяў не толькі паліў і нішчыў – ён яшчэ і будаваў, старанна абрабляў гэтую зямлю, турбаваўся пра яе хараство.

• **Выкананне песні “Слаўся, Пінск – палеская сталіца”.**

2-і вядучы.

Тут людзі незвычайнай прыгажосці
Сярод лясоў і рэк жывуць вякамі,

Хто завітае на Палессе ў госці –
Багаты будзе вернымі сябрамі.

1-ы вядучы. Гонар нашага горада – людзі. Тыя, што жылі тут даўней, і тыя, што жывуць сёння.

2-і вядучы. Добрую славу ў памяці нашчадкаў пакінуў па сабе разьбяр па дрэве майстар Ананія, які жыў у Пінску ў XV ст. Выкананыя ім абразы можна ўбачыць у музеі.

1-ы вядучы. Рысы старажытнага горада над Пінай увасоблены ў гравюрах мастака Арсена Зайца, які жыў тут у 20 – 30-я гады XX ст.

2-і вядучы. У Пінску прайшлі дзіцячыя і юнацкія гады вядомага архітэктара і педагога Івана Жалтоўскага. На пачатку мінулага стагоддзя праславіў ён наш горад. Жалтоўскі браў удзел у рэканструкцыі Масквы, ствараў праекты грамадскіх будынкаў і жылых дамоў у розных гарадах былога Саюза.

1-ы вядучы. Пясняр беларускага народа Якуб Колас таксама жыў некалькі гадоў у Пінску і яго ваколіцах. Тут нарадзіўся яго першынец Даніла. Тут былі напісаны раздзелы вядомай усім трылогіі “На ростанях”, героямі якой сталі пінчукі і жыхары суседніх вёсак Пінкавічы і Вішавічы.

2-і вядучы (на фоне выявы дома, дзе нарадзілася Я. Янішчыц і ваколіц яе вёскі – *відэазаніс*). Палеская ластаўка Жэня Янішчыц упісала незабыўную старонку ў гісторыю Піншчыны. Першыя яе вершы надрукавала мясцовая газета “Палеская праўда”. А натхненне прынесла на крылах палеская зямля ды рэчка Ясельда. А яшчэ – людзі, пра якіх яна пісала: “З вамі разам, землякі, і ў зямлі не боязна”.

1-ы вядучы. А землякі ў памяць пра паэтку стварылі музей на яе радзіме, у вёсцы Парэчча, каб маглі ганарыцца нашчадкамі, каб плыла над ваколіцай Жэніна песня.

• **Выкананне песні “Не шукаю гаманлівай славы...”** (на сл. Я. Янішчыц).

2-і вядучы. Таленавіты вучоны і вынаходнік, стваральнік англійскай сістэмы электроннага тэлэбачання Ісак Шонберг – таксама з Пінска.

1-ы вядучы. Тут нарадзіўся адзін з пачынальнікаў парашутнага спорту ў краіне Якаў Машкоўскі.

3-і вядучы. Пісьменнік-палеміст, святар Лявонцій Карповіч.

4-ы вядучы. Доктар і паэт Франц Савіч.

1-ы вядучы. Гісторык Адам Нарушэвіч.

2-і вядучы. Прафесар Барыс Кіт.

1-ы вядучы. Спіс можна доўжыць і доўжыць. Гэтыя людзі маглі б скласці гонар любой нацыі.

2-і вядучы.

Гонар мелі, справу зналі,
Цяжкі лёс свой не клялі,

Славу роду і народа
Горда неслі пінчукі.

1-ы вядучы. І нам, іх нашчадкам, трымаць эстафету і несці іх славу ў стагоддзі, шануючы і захоўваючы памяць пра іх.

2-і вядучы. На памяці многіх пінчукоў той страшны час, калі на зямлі нашай гаспадарылі фашысты. З 4 ліпеня 1941 г. да 14 ліпеня 1944-га горад быў акупаваны і можна змагаўся. Многа слаўных імён у гераічным летапісе Пінска. Гэта імёны Каржа, Чарняхоўскага, Насырава, Харужай, Кулікава, Чуклая, Альхоўскіх. У гонар іх названы вуліцы.

1-ы вядучы. Першы партызанскі атрад у гады Вялікай Айчыннай вайны быў створаны на Піншчыне, а ўзначаліў яго Васіль Захаравіч Корж. Прыгожы помнік партызанам Палесся з'явіўся нядаўна ў нашым горадзе.

Чытальнік (на фоне выявы катара – відэазапіс).

Як май зарунее –
Над хвалямі парку
У ціхіх алеях
Не моўкнуць гітары.
А побач, як воін,
Уздыблены катар,
Нібы перад боем,
На вогненным старце.
Ён вечна тут будзе
Стаяць маналітам,
Каб помнілі людзі
Аб міры здабытым.

2-і вядучы. Сярод нас сёння людзі, імёны якіх добра вядомы ў горадзе, ды і не толькі ў горадзе. Слова бібліятэкару школы.

• Інтэрв'ю.

Бібліятэкар знаёміць з мастаком і настаўнікам М. Казлоўскім, бярэ ў яго інтэрв'ю.

1-ы вядучы. Багата Піншчына паэтычнымі талентамі. У шматгалосым і зладжаным хоры беларускай паэзіі звонка гучаць і галасы нашых землякоў. Крыніцай натхнення для іх стаў родны горад, родныя вёскі, мілае сэрцу Палессе.

2-і вядучы. Гэта Алесь Бібіцкі.

1-ы вядучы. Зіновій Вагер.

2-і вядучы. Наталля Прыступа.

1-ы вядучы. Тамара Лазнюха.

2-і вядучы. Валерый Грышкавец.

1-ы вядучы. Мікола Рогаль.

2-і вядучы. Люба Тарасюк.

1-ы вядучы. Леанід Крывецкі.

2-і вядучы. Ніна Гарагляд.

1-ы вядучы. Анатоль Шушко, які сёння з намi.

• Выступленне А. Шушко.

1-ы вядучы. Народныя ўмельцы – разьбяры, мастакі, ткалі жывуць у Пінску. Гэта пра

іх згадвае ў адным з вершаў паэтка Зінаіда Дудзюк.

• Выразнае чытанне.

Пінскія ткалі

Зрабілі з промняў сонечных аснову,
Уток з палескіх песень навілі.
Пераплялі таемнай сілы словы
З вясноваю мелодыяй зямлі.
Такія выйшлі з добрых рук палотны –
Не адвядзеш захопленых вачэй.
І шэры дзень пры іх глядзіць святочна,
Гамонка і прыветней, і званчэй.
Яшчэ нявестам толькі сняцца строі,
Што ператвораць іх у чараўніц,
Калі палотны гэтыя пакрояць,
Завершыць справу шчаснай долі ніць.
Яшчэ жанчынам мрояцца гардзіны
Тканіны той, што ад чужых вачэй
Атуляць іх з жаданым і адзіным
Між слотных дзён і зоркавых начэй.
Няхай матулі, што пасаг збіраюць
Для любых донек, едуць пільна ў Пінск
І поспілікі такія выбіраюць,
Якіх нідзе на свеце не купіць.
Здымала ўзоры я у цёткі Ганны,
Не маючы пакуль сваіх дачок.
Ой, звяжа назаўсёды нас, каханы,
Падораны мне ткаляй ручнічок.

З. Дудзюк.

2-і вядучы. Горад наш любіць гасцей. Ужо традыцыйным стаў Міжнародны фестываль рэгіянальнага танца “Палескі карагод”.

1-ы вядучы. Кожны год у ліпені, да Дня вызвалення горада, ладзіцца свята “Зоры над Піннай”.

2-і вядучы. Харэаграфічныя традыцыі Палесся падтрымліваюць і развіваюць на Піншчыне вядомыя народныя калектывы – “Палескія зоры”, “Пінская шляхта”. Прапагандуючы нацыянальнае мастацтва, пінчукі актыўна засвойваюць і здабыткі прафесійнай культуры.

1-ы вядучы. Любяць і шануюць пінчукі роднае слова, кнігу, сваю гісторыю.

2-і вядучы.

О Пінск! Даўно мне абяцаны лёсам,
Пакуль над намi поўні цішыня,
Што выспявае музыку у росах,
Ты не спыняй лятункаў, не спыняй.

1-ы вядучы.

Няхай святлее твар твой кожнай рыскай,
Я купалам сівым аддам паклон,
Жагнаючы таго, хто ад калыскі
Заўсёды чуе будучыні звон.

А. Шушко.

2-і вядучы (на фоне выявы новабудуўляў сучаснага горада – відэазапіс). Сёння Пінск не пазнаць. Вакол старога горада – каралі новых

мікрараёнаў з прыгожымі назвамі Лугі, Вера-сы...

1-ы вядучы. Працуюць шматлікія прадпрыемствы: аб'яднанне "Пінскдрэў", найбуйнейшае ў Еўропе прадпрыемства па вырабе трыкатажу "Палессе", гадзіннікавы завод "Камертон" і іншыя.

2-і вядучы. У нас 15 сярэдніх школ і 3 гімназіі, ёсць вучылішчы, каледжы, вышэйшая навучальная ўстанова.

1-ы вядучы. У горадзе дзейнічае Палескі драматычны тэатр, калектыў якога добра вядомы ў краіне. Ён – прызёр рэспубліканскіх фестываляў. Візітная картка тэатра – "Пінская шляхта" В. Дуніна-Марцінкевіча, пастаўленая на мясцовай гаворцы.

2-і вядучы. У горада зайздросны лёс – маладзец з кожным годам.

1-ы вядучы. Многае змог захаваць ён для нас, нягледзячы на мячы захопнікаў, і гэта багацце нам берагчы і захоўваць. Несці ашчадна яго на распасцёртых руках, як чашу з живою вадой, пільна глядзячы пад ногі, каб незнарок не пашкодзіць святыя Пінска камяні.

• **Выразнае чытанне.**

Над ціхай палескай ракой,
Дзе нашы і будні і святы,
Адгрукала дзевяць вякоў,
Як дзевяць далёкіх набатаў.
Мой горад, люблю твае дні,
Твае залатыя світанні,
Вячэрніх кварталаў агні
І ў парку надрэчным спатканні.
Мне любы прысадаў размах,
Людзей тваіх светлыя душы,
Вялікі і цяжкі твой шлях,
Пралёг ён праз пекла і сцюжу.
Нібыта вясною лугі
Вянкамі цвітуць кожным годам,
Сівенькі мой Пінск дарагі,
Жыві і будзь юным заўсёды.

З. Вагер.

Музычная застаўка.

Вольга ПАЛАЎКО,
загадчык бібліятэкі сярэдняй школы № 3 г. Пінска,
Іван ПАЛАЎКО,
бібліятэкар сярэдняй школы № 3 г. Пінска.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

Працяг. Пачатак на с. 55.

16. О, колькі слаўных імён нам яшчэ трэба вярнуць з небыцця, узвысіць і паказаць свайму народу і свету ва ўсёй велічы і бляску! ("Выбар")

17. Не падайце духам, хлопцы, і гнеў не тапіце ў стопцы. ("Кліч да беларускай моладзі")

18. Ні ў якім выпадку не дазваляйце, каб прыніжалі вас, вашу радзіму, продкаў і нашу мову (з *інтэрв'ю*).

III. Трымайце ў славе наша слова

1. Калі вы зневажаеце
і абражаеце мову народа, –
Вы не ЯЕ – вы сябе прыніжаеце,
Нізкая ваша з вас лезе парода.
("Вы не ЯЕ – вы сябе прыніжаеце...")

2. Ад сэрца да сэрца – ці свята, ці будні –
Ідзі, мая мова, ідзі без прынку.
("Мова майго народа")

3. Не згіне мова наша ў бядзе!
Яна нам светач – на вякі!
("На новым вітку")

4. Слова!
Цуд найвялікшы між цудаў-дзівосаў.
("Слова")

5. Страціў слова, страціў спадчыннае слова –
Штосьці страціў у душы абавязкова!
("Страціў слова, страціў
спадчыннае слова")

6. Слова, слова, слова – вось самы спажыўны хлеб для нашай душы! Але гэты хлеб не вы-

растае за адзін год, як жыта ў полі. ("Начлег на буслянцы")

7. Мова – гэта МОВА, гэта аснова ўсёй вучобы і выхавання. ("Між былым і наступным")

8. Мова – першаэлемент нацыянальнай культуры, яна – аснова асноў усёй культурнай творчасці народа, яна – відочна або нябачна – ёсць ва ўсім, што мы называем культурай. ("Выбар")

9. Як ты дорага мне, мая родная мова –
Песні-долі маёй векавая аснова!
("Родная мова")

IV. Жыві, карміцелька-зямліца!

1. Зямля! Твой люд цябе вякамі
Бярог, любіў – не памірай!
("Родныя дзеці")

2. Жыві, карміцелька-зямліца!
Радзі! Пладзі! Святкуй жніво!
І дзень і ноч гатоў маліцца
Я за здароўе за тваё. ("Родныя дзеці")

3. Павінен хтось і хлеб рабіць. ("Родныя дзеці")

4. Для справы міру трэба ўсім нам
Яшчэ мацней любіць зямлю!
("Родныя дзеці")

5. Без хлеба скачацца не надта! ("Родныя дзеці")

Людміла БУРВІН,
настаўнік-метадыст Ліцэя Івацэвіцкага раёна.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Рубрыку вядзе
Зоя ПАДЛІПСКАЯ

“МІЛЫ КРАЙ, ДЗЕ ўСЦЯЖ БРУЯЦЬ КРЫНІЦЫ...”

ПАЭТЫЧНАЕ СЛОВА ЛЮБОВІ СІВУРАВАЙ

Любоў Сівурава нарадзілася ў палескай вёсачцы Старое Сяло, што ў Жабінкаўскім раёне на Берасцейшчыне. Сваё жыццё прысвяціла даследаванню побыту, культуры і мастацтва беларусаў. Працавала 12 гадоў дацэнтам кафедры менеджменту сацыякультурнай дзейнасці Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў. Спявачка, салістка фальклорнай групы Guda.

Замілаванасць характэрна для роднай прыроды, “дзе чарот расце, гняздзіцца бусел”; любоў і павага да бацькоўскага краю, дзе “берагуць лянныя фарбы журавінавыя скарбы” і “праз палі, лугі, прасёлкі перакінуты вясёлкі”; боль за пакінутыя вёскі, дзе “за шыбамі твары знікаюць”; роздум над людскай доляй, адной з якіх “вясёла жыць”, а другой “увесь час тужыць”; і многія іншыя тэмы спараджаюцца святлом паэтычнай душы Любові Пятроўны.

Далучымся і мы, паважаныя чытачы, да паэзіі Любові Сівуравай. Парадуемся яе паэтычнаму слову, адчуем энергетыку радка і настраёвасць душы жанчыны-творцы.

Любоў СІВУРАВА

ВОБЛАКІ ПЛЫВУЦЬ ДА БЕЛАРУСІ

Воблакі плывуць да Беларусі,
Дзе чарот расце, гняздзіцца бусел.
Дзе паволі сцежкамі старымі
Па царквах вандруюць пілігрымы.

Мілы край, дзе ўсцяж бруяць крыніцы,
Ад птушынай гаманы ўначы не спіцца,
Не ратуе плашч ад шэрай слоты,
Наймільей твае лясы, балоты!

Даражэй няма за тое сонца,
Што на ранку зазірне ў аконца.
Выпіўшы другіх краін абшары,
Да тваіх азёр імкнуцца хмары.

Воблакі плывуць да Беларусі,
Дзе чарот расце, гняздзіцца бусел...

ЛЯ ПУСТЫХ ХАЦІН

Я стаю паміж цёмных хацін.
Ціха змрок прытуляецца звонку.
Бог пакінуў сваіх сірацін,
Толькі вецер пяе наўздагонку.

Ў полі кнігаўка плача здавён.
Жураўлі на свой лёс наракаюць.
Вербаў постаці шэпчуць праклён,
А за шыбамі твары знікаюць.

Той зямлі я пакіну паклон.
Цішыня да сябе прыварожыць.
Позірк свой адарву ад акон,
Продкаў сон не хачу патрывожыць.

ДЗВЕ ДОЛІ

Адна доля – збажовая,
А другая – мяжовая.

Адна доля – шчасце знайшла.
Друга доля – на лес пайшла.

Адна доля – дзіцяткам даць.
Друга доля – легчы ды спаць.

Адной долі вясёла жыць.
Другой долі – ўвесь час тужыць.

Перша доля не скарыцца,
Друга доля ўсё журыцца.

Першай долі Бог веку даў.
Другу долю судзіць не стаў.

ВЕЧАРОВЫ НАСТРОЙ

Калі надыдзе вечар змрочны,
Я ціха свечку запалю.
Нахлыне сум невідавочны,
Што ў думках, сніцца, што люблю.

Спадаюць згадкі, бы лістота,
За імі – вецер наўздагон.
Пры свечцы вабіць адзінота.
Абапал мроі, цені, сон...

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Святыні

ВЫТОКІ ПАЛОМНІЦТВА ЯК КАНФЕСІЙНАЯ ТРАДЫЦЫЯ БЕЛАРУСАЎ РЫМА-КАТАЛІЦКАГА ВЕРАВЫЗНАННЯ

УДК 008:27(091)(476)

У артыкуле разглядаюцца вытокі рыма-каталіцкага паломніцтва беларусаў як канфесійнай традыцыі. Аўтар вылучае чатыры этапы развіцця паломніцтва як культурна-рэлігійнай з’явы на беларускіх землях. Звяртаецца ўвага на асноўныя цэнтры паломніцтва, што склаліся ў выніку рэлігійнага пакланення. Паломніцтвы беларусаў рыма-каталіцкага веравызнання падзяляюцца на дзве вялікія групы: знешнія (у Іерусалім да Гроба Госпада, а таксама – у Рым, у месцы пахавання святых апосталаў) і ўнутраныя (да найбольш шанаваных мясцовых святынь).

Ключавыя словы: *паломніцтва, пілігрымка, рыма-каталіцкая царква, Святая зямля, Гроб Господні, паломніцкія традыцыі, беларускія святыні, рыма-каталіцкая канфесія, ікона (образ).*

The article describes the origins of Roman Catholic pilgrimage of Belarusians as a confessional tradition. The author highlights 4 stages in pilgrimage development as a cultural and religious event in Belarusian territory. The author puts special attention to the main centres of pilgrimage that appeared as the result of religious worship. All belarusian pilgrimages can be divided into two large groups: external and internal. The first were related to a pilgrimage to Jerusalem to the Holy sepulcher, and also to Rome and the burial place of the Holy Apostles. Internal pilgrimages are carried out to the most revered local shrines.

Паломніцтва (пілігрымка) у рыма-каталіцкай канфесіі – рэлігійная традыцыя, якая ўяўляе сабой падарожжа вернікаў з мэтай наведвання святыняў, што знаходзяцца па-за межамі іх сталага месца жыхарства. Усе паломніцтвы ў каталіцкай царкве дзеляцца на дзве вялікія групы: *вялікае паломніцтва* (*peregrinationes primariae*) і *малое паломніцтва* (*peregrinationes secundariae*). Да першага адносіцца паломніцтва ў Святую зямлю – Іерусалім да Гроба Госпада, а таксама ў Рым і месцы пахавання святых апосталаў, а да другога – пілігрымкі, якія адбываліся да найбольш шанаваных мясцовых святынь [5, с. 1230].

У гістарычных і культурных умовах існавання каталіцкай царквы ў Беларусі паломніцтвы можна падзяліць на знешнія і ўнутраныя паводле тэрытарыяльнага прынцыпу. У працэсе шматвяковага развіцця каталіцкага паломніцтва склалася пэўная тыпалогія святых месцаў – як агульназнакавых для ўсіх вернікаў, так і мясцовых – важных для беларусаў каталіцкага веравызнання. Калі разглядаць паломніцтва беларускіх каталіцкіх вернікаў як канфесійную традыцыю, то можна вызначыць некалькі этапаў яго развіцця на беларускіх землях і найбольш характэрныя для іх тыпы пілігрымак.

І этап (XIV – XVI стст.). Распаўсюджванне традыцыі паломніцтва да каталіцкіх святынь у Вялікім Княстве Літоўскім пачалося пасля хрышчэння “апошніх паганаў Еўропы” вялікім

князем літоўскім Ягайлам у 1387 г. Сам князь актыўна дэманстраваў прыхільнасць да новай веры. Каталіцкая царква мела падтрымку з боку дзяржавы, і заходнія хрысціянскія звычаі паступова пачалі пранікаць ва ўсе сферы жыцця.

Менавіта Ягайла заклаў асновы традыцыі паломніцтва да каталіцкіх святынь. Так, пасля бітвы пад Грунвальдам, як піша пра гэта польскі храніст Ян Длугаш, каб ушанаваць Найсвяцейшы Сакрамант, Ягайла наведаў познаньскі кляштар, адтуль пешшу пілігрымаваў для праслаўлення Бога і святога Войцеха да кляштарна Божлага Цела. Там заставаўся тры дні, удзельнічаў у набажэнствах і той самай дарогай вярнуўся ў Інавроцлаў [12, с. 192].

Аднак у гэты час паломніцтва часцей за ўсё было знешнім і мела індывідуальны характар, бо кожнае з такіх падарожжаў патрабавала вялікіх матэрыяльных сродкаў, часу і, што самае важнае, пісьмовага дазволу папы рымскага. Як вядома, наведванне Рыма або Іерусаліма здзяйснялі пераважна прадстаўнікі княжацкага роду або людзі знатнага паходжання [9, с. 36].

Галоўнай мэтай паломніцтва з часоў Высокага Сярэднявечча былі Святая зямля і Гроб Госпада. Аднак нават прадстаўнікі эліты Вялікага Княства Літоўскага ў эпоху ранняга Новага часу не вельмі часта маглі здзейсніць такую пілігрымку. Адным з першых у такое падарожжа ў 1582 – 1584 гг. выправіўся князь Мікалай Крыштаф Радзівіл Сіротка, які перайшоў з пратэстанцкай

веры і быў каталіком-неафітам. На паломніцтва ён атрымаў дазвол ад папы [6, с. 169].

Вандроўка на Святую зямлю для простага люду была недасягальнай раскошай, але ўзніклі шматлікія мясцовыя святыні: гісторыка-культурныя ландшафты, звязаныя з рознымі рэлігійнымі традыцыямі, жыццём і смерцю святых, праяўленнем цудадзеяння, да якіх і здзяйсняліся пілігрымкі.

Жыццё людзей эпохі Рэнэсансу і Новага часу было прасякнута сакральным зместам. Таму ў адказ на чаканні людзей узніклі розныя легенды пра з'яўленне Ісуса Хрыста, Божай Маці і святых па ўсёй тэрыторыі Беларусі. Месцы такіх з'яўленняў – аб'екты сакральнай геаграфіі – пэўныя дрэвы, камяні, крыніцы, горкі. Часта яны суадносіліся з найстаражытнейшымі прыроднымі аб'ектамі, звязанымі з культам жаночай боскасці, які паступова трансфармаваўся ў хрысціянскае пакланенне Божай Маці. Лёс кожнага з такіх месцаў розны: то згасанне глыбокай пашаны, то яго неаднаразовыя адраджэнні. Вельмі часта яны далучаліся да сферы царкоўнага культу, але былі і такія, што зусім не прызнаваліся царквой [3, с. 57].

У гэты час на тэрыторыі Беларусі ўзнікае культ цудадзейных абразоў, асабліва абразоў Божай Маці, што праяўлялася ў шанаванні не толькі самой іконы, але і месца яе знаходжання. Росквіт гэтай з'явы прыходзіцца на больш познюю эпоху Вялікага Княства Літоўскага і ў еўрапейскай культуры лічыцца ўнікальным для тэрыторыі Беларусі. Прычыны ўзнікнення культу даследчыкі бачаць у судотыку лацінскага Захаду і праваслаўнага Усходу [11, с. 110].

Найбуйнейшым паломніцкім цэнтрам на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага ў XVI ст. быў касцёл і кляштар ордэна кармелітаў у Бялынічах. Выява Найсвяцейшай Панны Марыі Бялыніцкай была добра вядома вернікам, пра што сведчыць масавы характар паломніцтва каталікоў і ўніятаў Усходняй Беларусі ў Бялыніцкі манастыр. Яны сцякаліся ў кляштар у вызначаныя дні: на святы Ушэсця Госпада (Пальмавая нядзеля), Спасання Духа Святога, Маці Божай Шкаплернай, у дзень святога прарока Ільі і васьмідзённае свята (актаву) Нараджэння Найсвяцейшай Багародзіцы. У гэты час у Бялынічы скіроўваліся шматлікія працэсіі вернікаў з розных куткоў Беларусі (з Галоўчынскага дамініканскага манастыра, Кудзіна, Цяцерына, Бялевіч, Княжыч і іншых месцаў). Тут пастаянна знаходзіўся папскі нунцый, што сведчыла пра прывілеяванасць манастыра [9, с. 36 – 37].

II этап (XVII – XVIII стст.). Гэты перыяд адзначыўся шматлікімі масавымі паломніцтвамі да мясцовых святынь і ўдзелам вернікаў у імшах каранавання абразоў Маці Божай, а таксама вялікай колькасцю ахвяр, прынесеных падчас паломніцтва ў знак удзячнасці за атрыманыя ласкі і выздараўленне.

У XVI ст. у краінах Захаду вялікую папулярнасць пачалі набываць пілігрымкі да санктуарыяў Маці Божай. Самыя значныя і шанаваныя абразы Багародзіцы пачалі ўвечваць аздобленымі папскімі каронамі. Такая традыцыя была хутка падхопленая ў Рэчы Паспалітай, дзе першая каранаваная адбылася ў 1651 г., калі папскі нунцый увянчаў у Варшаве абраз Маці Божай Ласкавай. Пасля былі каранаваны іконы Маці Божай у Чанстахове, Троках, Сокале і Падкамені [1].

На беларускіх землях у XVII ст. самымі буйнымі паломніцкімі цэнтрамі былі менавіта тыя месцы, дзе знаходзіліся цудадзейныя выявы Маці Божай. Так, Л. Карнілава адзначае, што цудадзейныя абразы Божай Маці сталі галоўнымі святынямі касцёлаў у Шклове (1619), Бялынічах (1624), Глыбокім (1639), Берасце (1635), Барысаве (1642), Краснастоку (сёння гэта Ружанысток) (1652), Эйсмантах (1660), Гародні (1674), Наваградку (да 1673 г.), Мінску (да 1672 г.), Княжычах (1681), Васілішках (1683), Дунілавічах (1683), Альковічах (1698) і іншых месцах [7, с. 389].

Ксёндз-пробашч У. Завальнюк піша, што ўжо ў першай палове XVII ст. пачынаецца паломніцтва каталікоў да цудадзейнага абразы Маці Божай у бернардынскім касцёле і манастыры ў Будзе (пазней – Будслаў). Спачатку выява належала мінскаму ваяводу Яну Дамінікавічу Пацу. У 1598 г. ён здзейсніў паломніцтва ў Рым і атрымаў абраз ад папы Клімента VIII. Пасля смерці Я. Паца выява перайшла да ксяндза І. Салакая, які ў 1613 г. ахвяраваў яе касцёлу манахаў-бернардынаў у Будзе [4, с. 78].

Дзякуючы аповедам пра цудоўныя выздараўленні абраз у Будзе практычна адразу робіцца шырока вядомым сярод вернікаў. У кнізе “Задзяк нябесны на Зямлі” (1650) пробашча будслаўскай святыні Э. Зелевіча апісаны 42 выпадкі цудоўнага пазбаўлення ад хвароб праз здзяйсненні паломніцтва ў Буду і ахвяраванні да цудадзейнай выявы [9, с. 38].

У другой палове XVII ст. усё большую славасць сярод вернікаў набывае Вастрабрамскі абраз Найсвяцейшай Панны Марыі ў Вільні. Ужо з 1706 г. адпраўляюцца спецыяльныя набажэнствы перад цудадзейнай іконай у Вастрабрамскай капліцы. Прычынай гэтага стаў пажар у Вільні 18 мая 1706 г., падчас якога многія жыхары вы-

ратаваліся, як яны лічылі, дзякуючы заступніцтву Найсвяцейшай Панны. Некаторыя сцвярджалі, што бачылі Багародзіцу, якая з'явілася над касцёлам і Вастрабрамскай капліцай і згасіла полымя. З той пары выява Вастрабрамскай Боскай Маткі стала лічыцца апякункай Вільні. Штогод 18 мая ў Вострай Браме збіраліся аркестры з усяго горада і ад ранку да ночы ігралі ў гонар Найсвяцейшай Панны гімны і рэлігійныя песні [9, с. 38 – 39].

З XVIII ст. пашырылася колькасць каталіцкіх святых месцаў на беларускіх землях. Адбываюцца пілігрымкі вернікаў да цудадзейных абразоў у Осаве, Забяхах, Хоцімлі, Нясвіжы, Касцяневічах, Гудагаі, Ушачах, Васілішках і іншых месцах [7, с. 389].

Дзякуючы гістарычным падзеям, звязаным з уніяцтвам, паломніцтва да некаторых святынь і іх шанаванне аб'ядноўвала вернікаў каталіцкай і праваслаўнай канфесій.

З пачатку XVII ст. манастыр у Жыровічах быў галоўнай святыняй базыльянскага ордэна ўніяцкай царквы на беларускіх землях. Аддаць пашану знакамітай выяве Жыровіцкай Божай Маці прыбывалі не толькі сяляне і духавенства. Паломніцтва ў Жыровічы здзяйснялі прадстаўнікі шляхты, магнацкіх родаў і нават каралі Рэчы Паспалітай. Так, 9 снежня 1644 г. у манастыры пабываў Уладзіслаў IV з жонкай, у 1651 г. перад выступам у паход супраць украінскага гетмана Багдана Хмяльніцкага – Ян Казімір, у 1683 (1688) г. – Ян III Сабескі з сынам, каралевічам Якавам, у XVIII ст. – Аўгуст II і Станіслаў Аўгуст Панятоўскі [9, с. 39].

Важнай падзеяй не толькі для Жыровіцкага манастыра, але і для вернікаў усіх беларускіх зямель стала каранацыя абраза Маці Божай Жыровіцкай залатымі каронамі, асвечанымі папам рымскім. Каталіцкі абрад ускладання карон праводзіўся ў дачыненні толькі тых абразоў, чыя цудадзейнасць прызнавалася папскай камісіяй. Папа Бенедыкт XIII 15 красавіка 1726 г. выдаў папскае брэве з індальгенцыяй, паводле якой пілігрымы, якія прыйшлі на святкаванне каранавання, атрымлівалі поўнае дараванне грахоў [2, с. 18 – 19]. Гэта была першая каранацыя абраза Маці Божай на тэрыторыі сучаснай Беларусі.

На святкаванне каранацыі прыбылі не толькі паломнікі з беларускіх зямель, але і з Польшчы, Валыні, Падоллі, Лівоніі. Шмат хто з іх быў змушаны начаваць у намётах і буданах, пад паветкамі ці проста пад адкрытым небам [2, с. 43]. Ікона Жыровіцкай Божай Маці і сёння карыстаецца пашанай сярод і праваслаўных, і каталікоў Беларусі.

Наступнае каранаванне іконы Божай Маці на нашай тэрыторыі адбылося 8 верасня 1761 г. Гэта быў цудатворны абраз Маці Божай Бялыніцкай. На асвечаных каронах для бялыніцкай выявы быў выразаны герб папы, а таксама гербы княжацкіх родаў Радзівілаў і Агінскіх, якія ахвяравалі на ўпрыгожванне святыні [9, с. 40].

У даследаванні “Генезіс і эвалюцыя хрысціянскіх традыцый паломніцтва ў беларусаў” В. Шэйбака [9, с. 67 – 70] названа шмат вядомых у XVIII ст. святынь і святых месцаў на беларускіх землях. На 1768 г. у Рэчы Паспалітай налічвалася больш за 100 цудадзейных абразоў Маці Божай (паводле Т. Рэвалінскага, на 1885 г. – 400 абразоў) [10, с. 38].

III этап (XIX – XX стст.). У гэты час каранацыйны і паломніцкі рухі былі ў заняпадзе, што адбывалася з-за жорсткага пераследу касцёла пад уплывам Расійскай імперыі, а таксама з-за ліквідацыі ўніяцкай царквы, калі многія ўніяцкія святыні былі перададзены праваслаўным. А ў канцы XIX ст. і шматлікія каталіцкія касцёлы пераходзілі праваслаўнай царкве разам з рэліквіямі і цудадзейнымі абразамі. І не заўсёды гэта адбывалася мірным шляхам. Улады выкарыстоўвалі рэпрэсіўныя меры: ксяндзоў высылалі, пазбаўлялі сану ці прызначалі іншае пакаранне, а многія касцёлы заставаліся проста зачыненымі.

Адным з цэнтраў паломніцкага руху ў гэты час заставалася Вільня. На пакланенне віленскім святыням штогод прыходзілі дзясяткі тысяч беларусаў і літоўцаў, якія наведвалі не толькі Вострую Браму, але і Кальварыйскую гару як вобраз Галгофы і касцёл Святога Духа. Большая частка багамольцаў выпраўлялася ў дарогу пешшу, толькі слабыя і хворыя – на конях. Пілігрымку здзяйснялі часцей за ўсё па абяцанні “схадзіць у Вільню”, якое многія давалі ў час хваробы або з прычыны якога-небудзь няшчасця. Традыцыйна сяляне-паломнікі ішлі ў Вільню ў маі [9, с. 61 – 62].

Нават у цяжкіх умовах ганенняў існавалі мясцовыя святыні, якія працягвалі ўшаноўвацца. Гісторык і этнограф Ю. Крачкоўскі апісвае паломніцтва ў канцы XIX ст. да абраза Маці Божай у мястэчках Мёры і Мосар [6, с. 70]. Вядома, што ў вёску Хвашчоўка (сёння Фашчаўка) прыбывала здалёк грамада беларусаў, каб паўдзельнічаць у вялікім свяце, прысвечаным Дзеве Марыі Хвашчоўскай [8, с. 15].

У пачатку XX ст. паломніцтва каталіцкіх вернікаў актыўна развівалася толькі ў заходняй частцы Беларусі, якая ўвайшла ў склад Польшчы, а ў БССР становішча ўсіх канфесій пагоршылася. Касцёлы і царквы не проста закрывалі,

а нават знішчалі. Духавенства і вернікі цярпелі рэпрэсіі. У сярэдзіне 1930-х гг. на тэрыторыі краіны не было ніводнага дзейнага касцёла, вялася кампанія па ліквідацыі рэліквій [9, с. 68]. Улады рабілі ўсё, каб знішчыць хрысціянскія традыцыі, духоўныя каштоўнасці, у выніку і з'ява паломніцтва знаходзілася пад пагрозай знікнення.

Некаторыя вернікі ўсё ж працягвалі захоўваць традыцыі пілігрымак да мясцовых святынь, а таксама да новых санктуарыяў, што было вельмі небяспечна. Часцей за ўсё гэта былі выязныя (знешнія) паломніцтвы да храмаў у Літве і Польшчы [9, с. 71]. Што датычыць мясцовых святынь, то ў гэты перыяд можна казаць толькі пра індывідуальнае або сямейнае ўнутранае паломніцтва, бо ўлады забаранялі ўсе масавыя рэлігійныя сходы, працэсіі, пілігрымкі.

IV этап (канец XX – пачатак XXI ст.). Пасля жорсткіх пераследаў і савецкага ліхалецця ў Беларусі пачалося адраджэнне касцёла, а з ім – і паломніцкага руху да санктуарыяў.

У 1992 г. адбылося першае пасля доўгага перапынку афіцыйнае паломніцтва вернікаў да галоўнай каталіцкай святыні Беларусі – цудадзейнага абраза Маці Божай у касцёле вёскі Будслаў Мядзельскага раёна. Паводле ранейшага звычаю, пілігрымы прыбылі да будслаўскай святыні 2 ліпеня [4, с. 107]. З гэтага часу пілігрымкі ў Будслаў здзяйсняюцца штогод.

Вяртаецца і традыцыя каранавання абразоў. Так, у 1996 г. адбылася каранаванне выявы Маці Божай Берасцейскай (Брэсцкай), у 1997 г. – Маці Божай Лагішынскай, у 1998 г. – Маці Божай Будслаўскай, у 2005 г. – Маці Божай Кангрэгацкай (Катэдральны касцёл у Гродне), у 2007 г. – Маці Божай Гудагайскай, у 2009 г. – Маці Божай Тракельскай і Маці Божай Валадаркі азёраў у Браславе [1].

Сёння каталіцкі касцёл у Беларусі арганізуе шматлікія пілігрымкі да санктуарыяў Маці Божай і да іншых святынь і святых месцаў як на тэрыторыі краіны, так і за мяжой. Штогод у такія паломніцтвы збіраюцца тысячы вернікаў з розных куткоў Беларусі.

Такім чынам, можна зрабіць высновы, што канфесійная традыцыя паломніцтва беларусаў рыма-каталіцкага веравызнання да святых месцаў і санктуарыяў фарміравалася на працягу некалькіх стагоддзяў і прайшла чатыры этапы станаўлення і развіцця. У выніку рэлігійнага пакланення склалася пэўная тыпалогія святых месцаў. Разам з тым пад уплывам розных фактараў (з-за пераследу святароў і вернікаў, рэпрэсій, ліквідацыі ўніяцкай царквы)

паломніцкія рухі змянялі сваю інтэнсіўнасць і масавасць, аднак не толькі засталіся культурна-рэлігійнай з'явай у гісторыі касцёла, але і сталі феноменам сучаснай культуры і сёння носяць масавы характар.

Дзякуючы багатай гісторыі нашага народа і захаванню хрысціянскіх традыцый сёння мы можам ганарыцца шматлікімі велічнымі святынямі, цудадзейнымі абразамі і ўсёй хрысціянскай спадчынай беларускага краю.

Спіс літаратуры

1. **Вытокі пілігрымак і санктуарыяў** [Электронны рэсурс] // Афіцыйны інтэрнэт-партал Каталіцкага Касцёла ў Беларусі. – Рэжым доступу : <https://catholic.by/3/pub/auth/407-vytoki-piligrzymak-i-sanktuaryuu>. – Дата доступу : 09.01.2018.
2. **Диковский, Н.** Коронование Жировичской чудотворной иконы Богоматери. 1730 год / Н. Диковский. – Гродно : Губернская Типография, 1902. – 63 с.
3. **Дучыц, Л. У.** Прошчы ў гісторыка-культурным ландшафце Беларусі / Л. У. Дучыц, І. Я. Клімковіч // Традыцыі і сучасны стан культуры і мастацтваў : у 5 ч. – Ч. 5 : Праблемы захавання і папулярызацыі культурнай спадчыны : Мат. міжнар. навук.-практ. канф., Мінск, 25 – 26 красавіка 2013 г.). – Мінск : Права і эканоміка, 2013. – С. 56 – 65.
4. **Завальнюк, У.** Узняліся крыжы над святынямі / У. Завальнюк. – Мінск : Касцёл св. Сымона і св. Алены, 1999. – 204 с.
5. **Задворный, В. Л.** Паломничество / В. Л. Задворный // Католическая энциклопедия. – М., 2007. – Т. 3. – С. 1230 – 1234.
6. **Кніга жыццй і хаджэнняў** / уклад., прадм. і каментарыі А. Мельнікава. – Мінск : Маст. літ., 1994. – 503 с.
7. **Корнилова, Л. А.** Чудотворные католические иконы Богоматери в Белоруссии / Л. А. Корнилова // Наш Радавод : Мат. междунар. науч. конф. по региональной истории Восточной Европы “Культура народов Великого Княжества Литовского и Белоруссии XIII – нач. XX вв.”, Гродно, 22 – 24 окт. 1991 г. – Гродно, 1991. – Кн. 3, ч. 2. – С. 387 – 393.
8. **Сваяк, К.** Адраджэнне Беларусі і унія / К. Сваяк // Унія. – 1991. – № 1. – С. 15 – 17.
9. **Шейбак, В. В.** Генезис и эволюция христианских традиций паломничества у белорусов : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.07 / В. В. Шейбак. – Минск, 2007. – 120 л.
10. **Шпунт, А.** Знак асаблівай пашаны / А. Шпунт // Наша Вера. – 1999. – № 1 (7). – С. 37 – 39.
11. **Chomik, P.** Kult ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim w wiekach XV – XVIII / P. Chomik // Kościół prawosławny w dziejach Rzeczypospolitej i krajów sąsiednich / P. Chomik. – Białystok, 2000. – S. 108 – 119.
12. **Jana Długosza roczniki, czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego** / [komitet redakcyjny : J. Garbacik, K. Pieradzka [et al.]. Ks. 10 i 11 : 1406 – 1412. – Warszawa : PWN, 2009. – 269 s.

Анастасія УСНІЧ,
магістр педагагічных навук,
аспірант Рэспубліканскага інстытута вышэйшай школы.

Арткул паступіў у рэдакцыю 6 лютага 2018 г.

ПАМЯЦЬ ПРА ЯЗЭПА ДРАЗДОВІЧА

Язэп Драздовіч – постаць незвычайная ў гісторыі беларускага мастацтва і культуры, постаць магутная, высакародная і вельмі прывабная.

Ніл Гілевіч.

Споўнілася 130 гадоў з дня нараджэння Язэпа Нарцызавіча Драздовіча – выдатнага беларускага мастака першай паловы XX ст., археолага, пісьменніка, настаўніка.

Язэп Драздовіч вядомы як аўтар шматлікіх карцін на касмічныя тэмы: “Жыццё на Марсе”, “Жыццё на Сатурне”, “Трывеж”, “Аргентонія”, “Artapolis”; пейзажаў “Ноч над возерам”, “Зіма”, “Германавіцкая роўнядзь”, “Зіма ў вёсцы” і інш. Яму належаць манаграфія “Тэорыя рухаў у касмічным значэнні”, артыкулы “Экліптыка”, “Як утварылася наша сонечная сістэма”, “Аб тэлекапічным і мікраскапічным Сусвеце”, “Эфір і безэфір’е”, “Чым можа служыць абсалютная пустата ў сусветным руху для нябеснай механікі”, “Паходжанне самаверцячыхся планет” і інш.

У народзе засталіся добрыя ўспаміны пра Язэпа Драздовіча. У гэтым упэўніваешся, калі размаўляеш са старэйшымі жыхарамі Германавіч, Сталіцы, Ляскова, Шкунцікаў, Пашкоў і іншых вёсак Шаркаўшчынскага раёна.

“Маленькі беларускі Леанарда да Вінчы. Усё мог, за што ні браўся...” – сказаў пра Язэпа Драздовіча мастак Пётра Сергіевіч.

У часопісе “Студэнцкая думка” (1925, № 1) у артыкуле “3 нівы беларускага мастацтва” чытаем: “Драздовіч, калі пойдзе шляхам сваёй жывой творчасці, мае будучыню вялікую... Беларусь чакае ад яго многа і не павінна памыліцца!” І сапраўды, Беларусь у ім не памылілася. Творы Язэпа Драздовіча – гімн роднаму краю і яго культуры.

17 мая 1979 г. у Палацы мастацтваў у Мінску адбылося адкрыццё выставы твораў Язэпа Драздовіча. Гэта было вялікае дасягненне мастакоў-энтузіястаў, у першую чаргу Аляксея Марачкіна, Яўгена Куліка, Віктара Маркаўца. Яны занава адкрылі, вярнулі з забыцця імя творцы.

Восенню 1982 г. вялікая група мастакоў, пісьменнікаў, журналістаў, студэнтаў прыехала на радзіму Язэпа Драздовіча ў Глыбоцкі раён, каб адкрыць помнік на яго магіле. На наступны дзень госці былі ў саўгасе “Гарадзец” Шаркаўшчынскага раёна на адкрыцці Музея мастацтва і этнаграфіі, дзе пачэснае месца займалі творы мастака.

У студзені 1983 г. пісьменніца Зоська Верас і яе зяць Лявон Антонавіч Луцкевіч параілі мне ўзняць пытанне пра стварэнне гісторыка-краяз-

наўчага музея пры Германавіцкай сярэдняй школе і мастацка-этнаграфічнага музея імя Язэпа Драздовіча, жыццё і дзейнасць якога былі цесна звязаны з нашым краем. У час пасяджэння педсавета ў лютым 1983 г. педкалектыву школы было прапанавана ўзяцца за збор матэрыялаў для музеяў. Да справы актыўна далучылася Ада Эльеўна Райчонак. Разам з членамі гуртка “Спадчына” яна стварыла ў 1985 г. гісторыка-краязнаўчы музей пры Германавіцкай сярэдняй школе, а крыху пазней Мастацка-этнаграфічны музей імя Я. Драздовіча. Вялікую дапамогу ў гэтай справе аказалі сын Ады Эльеўны, Міхась, муж Алег Георгіевіч Райчонак, вучні і жыхары Германавіч і навакольных вёсак. З 1 лютага 1992 г. музей стаў дзяржаўным, а Ада Эльеўна Райчонак заняла пасаду дырэктара.

На адкрыццё музея прыехалі мастакі, навукоўцы, пісьменнікі з Мінска, Гродна, Віцебска, Полацка, краязнаўцы з Глыбокага, Браслава, Міёр. Музей паспяхова працуе 26 гадоў. У музеі захоўваецца 6287 экспанатаў, у тым ліку 37 твораў Язэпа Драздовіча, сярод іх 25 дыянаў і карцін, тры разныя кіі, 65 ксеракопій графічных прац, сшытак з вершамі мастака. Акрамя гэтага, выстаўлена 1205 экспанатаў па этнаграфіі. Музей наведваюць не толькі жыхары Беларусі, але і госці з Расіі, Літвы, Латвіі, Украіны, Польшчы, Германіі, Англіі, Італіі.

Вялікае значэнне ў пашырэнні ведаў пра творчасць Язэпа Драздовіча мае святкаванне юбілеяў мастака. Так, 1 кастрычніка 1988 г. на яго радзіме, на могілках вёскі Ліпляны, адбыўся мітынг з нагоды яго 100-годдзя. Прыехалі госці з Мінска – мастакі, пісьменнікі, навукоўцы, прадстаўнікі грамадскасці з Глыбокага, Падсвілля, прыйшлі жыхары навакольных вёсак. Гучалі вершы мясцовых паэтаў, прысвечаныя Язэпу Драздовічу. У Падсвільскай сярэдняй школе ў гэты дзень быў адкрыты музей, а ў Доме культуры адбыўся ўрачысты сход, прагляд дакументальнага фільма пра жыццё і дзейнасць славутага земляка, а таксама канцэрт мастацкай самадзейнасці.

У Германавічах таксама шырока адзначалі 100-годдзе з дня нараджэння Язэпа Драздовіча. Прайшла навукова-краязнаўчая канферэнцыя, была арганізавана выстава твораў мастака ў Доме культуры. У 1993 г. на базе Германавіцкага мастацка-этнаграфічнага музея адбылася рэс-

публіканская навукова-краязнаўчая канферэнцыя “Язэп Драздовіч. Асоба, творчасць”.

Міхась Райчонак у 1995 г. стварыў Германавіцкі культурна-асветніцкі цэнтр імя Язэпа Драздовіча. У 1996 г. ён правёў першы мастацкі пленэр “Шляхамі Язэпа Драздовіча”, пасля якога адбыліся выставы карцін мастакоў у Віцебску, Полацку, Наваполацку, Мінску, Глыбокім, Браславе, Шаркаўшчыне, Германавічах. На сёння праведзена ўжо 27 мастацкіх пленэраў, прысвечаных не толькі Язэпу Драздовічу, але і іншым вядомым сынам і дочкам Беларусі. Так, пленэр, прысвечаны Васілю Быкаву, прайшоў у 2004 г., Уладзіміру Караткевічу – у 2005 г., Рыгору Барадуліну – у 2006 г.

У пленэрах бралі ўдзел вядомыя мастакі Беларусі: Аляксей Марачкін, Алесь Шатэрнік, Алесь Шыёнак, Валеры Шчасны, Яўген Шатохін, Янка Рамановіч, Юрась Платонаў, Міхась Цыбульскі, Алесь Саўчанка, Святлана Бараноўская, Уладзімір Сулкоўскі, Георгій Ліхтаровіч, Генадзь Драздоў, Алег Скавародка, Алесь Карпан, Мікола Таранда, Ігар Марачкін, Алесь Родзін, Сяргей Прында, Віктар Крук, Галіна Горава, Віктар Шылко, Яўген Ліпскі і інш. Традыцыйныя пленэры сталі школай выхавання мастацкага густу і любові да роднага краю. Звычайна мясцовыя жыхары прывыкаюць да родных краявідаў і амаль не заўважаюць іх прыгажосці. Праца мастакоў прымушае чалавека па-іншаму глядзець на навакольнае асяроддзе.

Ада Эльеўна Райчонак адкрыла ў жніўні 2004 г. прыватны літаратурна-мастацкі музей, для якога набыла і адрамантавала былы жылы дом. У музеі сабраны 256 карцін сучасных беларускіх мастакоў, якія ўдзельнічалі ў мясцовых пленэрах, больш за 200 кніг з аўтаграфамі літаратараў, мастакоў, грамадскіх дзеячаў. Там жа знаходзяцца матэрыялы, звязаныя з жыццём і творчасцю сына Ады Эльеўны, Міхася Райчонка, які даследаваў творчасць Язэпа Драздовіча і заўчасна памёр 14 студзеня 1999 г. на 26-м годзе жыцця. Пасля яго сыходу маці ўзначаліла Культурна-асветніцкі цэнтр імя Язэпа Драздовіча. У прыватным літаратурна-мастацкім музеі Ада Райчонак праводзіла навукова-краязнаўчыя канферэнцыі, ладзіла сустрэчы з пісьменнікамі Сяргеем Панізьнікам, Уладзімірам Арловым, Васілём Якавенкам, Эдуардам Акуліным і інш. Тут выступалі барды Андрэй Мельнікаў, Віктар Шалкевіч, Зміцер Бартосік, Георгі Станкевіч, Лера Сом і інш.

У апошнія гады Ада Эльеўна шмат зрабіла, каб імя гераіні паўстання 1831 г. Эміліі Плятэр стала вядома кожнаму з нас. Маці Эміліі, Ганна Моль, паходзіла з Браслава, таму летам 2010 г. быў праведзены мастацкі пленэр на Браслаўшчыне. Пазнаёміцца з карцінамі, напісанымі ў Слабодцы, Опсе, Бяльмонтах, Дрысвятах, Друі, іншых мясцінах Азёрнага краю, маглі не толькі

жыхары Браслава, але і Полацка, Віцебска, Мінска. У прыватным літаратурна-мастацкім музеі адведзены пакой для матэрыялаў пра Эмілію Плятэр. У ліпені 2013 г. адбылася навукова-практычная канферэнцыя, прысвечаная ёй.

Ада Эльеўна Райчонак лічыць, што “сваё жыццё дарэмна не змарнавала, зрабіла многа карыснага для людзей”. Вось ужо 20 гадоў яна старшыня Культурна-асветніцкага цэнтра імя Язэпа Драздовіча, мэта якога – вяртанне Беларусі імён яе незаслужана забытых сыноў і дачок; правядзенне мастацкіх пленэраў і выстаў; арганізацыя сустрэч з пісьменнікамі, мастакамі, навукоўцамі, спевакамі; выданне краязнаўчай газеты “Бацькаўшчына”.

Вынікі гэтай працы відавочныя. Праведзеныя пленэры далі магчымасць узяць на адпаведную вышыню імя калісьці амаль нікому невядомага мастака Язэпа Драздовіча. Сёння ў яго гонар названы вуліцы ў Мінску, Маладзечне, Радашковічах, Глыбокім, Шаркаўшчыне, Германавічах. Пяць гадоў таму жыхары Германавіч адзначылі 450-годдзе свайго мястэчка і 125-годдзе з дня нараджэння Язэпа Драздовіча. У колішнім графскім парку побач з мастацка-этнаграфічным музеем праходзіў пленэр навучэнцаў мастацкага аддзялення Шаркаўшчынскай дзіцячай школы мастацтваў, якія імкнуліся адлюстраваць прыгажосць мясцовай прыроды. А каля ўваходу ў музей адбылася літаратурна-музычная праграма “Германавіцкая заранка”: гучалі вершы і песні ў выкананні ўдзельнікаў літаратурна-музычнага аб’яднання “Світанак”. На Цэнтральнай плошчы ішлі тэатралізаваныя пастаноўкі паводле багатай гісторыі Германавіч. Ролі гістарычных асоб выконвалі ўдзельнікі мастацкай самадзейнасці сельскага Дома культуры.

Вучні Германавіцкай сярэдняй школы адрасвалі пасланне нашчадкаў у далёкі 2063 год, калі вёска будзе адзначаць сваё 500-годдзе з часу згадвання ў гістарычных дакументах і 175-годдзе з дня нараджэння Язэпа Драздовіча. Пасланне школьнікаў перададзена на захаванне ў Германавіцкі мастацка-этнаграфічны музей імя Я. Драздовіча.

Сёлета да 130-годдзя знакамітага земляка супрацоўнікі мастацка-этнаграфічнага музея арганізавалі выставу яго твораў, праводзілі тэматычныя гутаркі: “Культурна-асветніцкая дзейнасць Язэпа Драздовіча ў Германавічах і ваколцах”, “Язэп Драздовіч і Космас”, “Язэп Драздовіч як гісторык і археолаг”, “Літаратурная творчасць Язэпа Драздовіча” і інш.

Такім чынам, у нашым краі добра памятаюць імя выдатнага мастака Язэпа Нарцызавіча Драздовіча, які жыў і працаваў для духоўнага ўзвышэння свайго народа.

Кліменцій КОЖАН.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

НАЙМЕННІ ДРЭЎ У НАРОДНЫХ ПЕСНЯХ АШМЯНШЧЫНЫ

Збіранне і даследаванне твораў фальклору – адна з задач у захаванні духоўнай культуры народа наступнымі пакаленнямі. Творы вуснай народнай творчасці характарызуюцца шырокай тэматыкай, вобразнасцю, сімволікай, адметнасцю мовы.

Народы ўсяго свету са старажытных часоў праводзілі паралель паміж чалавекам і дрэвам. У многіх краінах асобныя віды дрэў нават сталі нацыянальнымі сімваламі. Славяне часта параўноўвалі людзей і дрэвы: “дрыжыць, як асінавы ліст”, “стромкая, як бяроза”, “моцны, як дуб”. Вобраз дрэва праходзіць праз увесь фальклор беларусаў. Пра чалавека, які не паважаў свой род, гаварылі: “Ён не мае пашаны да сваіх каранёў”. У дуба хворыя прасілі здароўя, у бярозы – жаніха, у сасны – шмат грошай, як шышак на галінах. З дрэвам было звязана і мноства народных прымет.

Зварот да фальклорных песенных жанраў важны сёння для выяўлення нацыянальных вытокаў народа, яго філасофіі і культуры. Народныя песні – найкаштоўнейшая энцыклапедыя жыцця беларусаў – і сёння служаць духоўнай павяззю пакаленняў.

Найбольшай пашанай у славянскіх народных песнях карыстаюцца дуб, бяроза, сасна, рабіна, каліна, елка, яблыня, бэз, вярба і некаторыя іншыя.

Сімволіку роду ў песнях рэалізуюць дуб (як мужчынскі пачатак), а таксама бяроза, сасна, елка, рабіна, груша, яблыня, ракіта (утрымліваюць жаночы пачатак). Неабходна адзначыць і той факт, што дрэвы здольныя лячыць. Сёння ўжо даказана, што некаторыя з іх даюць чалавеку энергію, павышаюць тонус (бяроза, дуб). Ёсць і такія, што забіраюць сілу (таполя, асіна, елка), затое яны добра вылечваюць запаленні. Часта малыя дзеці кепска засынаюць ці не спяць без святла, нечага баяцца. Дасведчаныя людзі ў такіх выпадках раяць паставіць побач галінкі асіны, асабліва асвечаныя ў царкве, бо яна найлепш адганяе злых духаў.

Беларусы лічылі, што ў кожным скрыпучым дрэве захавана душа памерлага, якая просіць падарожных памаліцца за яе. Калі пасля такой малітвы чалавек засне пад дрэвам, яму прысніцца тая душа і распавядзе, як даўно і за якія грахі яна закавана ў гэтае дрэва.

Прааналізаваўшы каляндарна-абрадавую, сямейна-абрадавую і пазаабрадавую лірыку Ашмяншчыны, мы выявілі, што найбольш часта найменні дрэў сустракаюцца ў песнях пра каханне і сацыяльна-бытавых. І гэта невыпадкова.

Бадай, самы незвычайны і загадкавы з усіх сусветаў – сусвет кахання. Спатканні закаханых адбываюцца ў розны час сутак, але часцей за ўсё надвячоркам ці ноччу на ўлонні прыроды, калі сведкамі становяцца месяц і зоркі, адзінокая вярба або вішня ў квецені. Між тым у народных любоўных і вясельных песнях выказваецца дваякае ўяўленне пра каханне: з аднаго боку, гэта шчасце, а з іншага, пачуццё, што нясе бяду.

Сацыяльна-бытавыя песні адлюстроўваюць гісторыю і лад жыцця народа, расказваюць пра лёсы, надзеі і мары людзей. Зварот да вобразаў дрэў у паўсядзённым жыцці сведчыць пра веру старажытных беларусаў у сілу прыроды, яе моцны ўплыў на чалавека. Адсюль і частае згадванне дрэў у сацыяльна-бытавых песнях.

Найбольш ужывальнае найменне дрэва ў народных песнях Ашмяншчыны – дуб. Гэтае дрэва мела культывае значэнне і было прысвечана Перуну. Сімвалізуе мужчынскую моц і цвёрдасць. У прыкметах дуб супастаўляўся з гаспадаром дому, галавой сям’і. Для прыкладу разгледзім рэкруцкую песню “Зашумела дубровачка зеляная”, запісаную на Ашмяншчыне.

*Зашумела дубровачка зеляная,
Заплакала маладачка маладая.
Малойчыкі весяляцца, пяюць, скачуць,
Толькі адны жанатыя сільна плачуць:
– Застаюцца нашы жоны удавамі,
Застаюцца нашы дзеці сіратамі [7, с. 65 – 66].*

Вядома, што паходжанне рэкруцкіх песень звязана з увядзеннем Пятром I рэкруцкага набору, гэта значыць не раней за 1699 г. Рэкрут (навабранец) станавіўся салдатам і павінен быў верна служыць цару і Айчыне пажыццёва або 25 гадоў. Таму развітванне з рэкрутам суправаджалася плачам і галашэннямі.

У згаданай рэкруцкай песні выкарыстаны мастацкі прыём паралелізму: мы чуем не толькі плач “маладачкі маладой”, але і шум дубровы. Пакідаюць свае сем’і маладыя, а значыць, моцныя, як дубы, поўныя сіл хлопцы і мужчыны.

Бяроза ў песеннай паэзіі – адно з самых любімых дрэў. Яна з’яўляецца ідэалам жаночасці, крохкасці, безабароннасці. Асабліва гэта заўважаецца ў вясельных песнях і песнях пра каханне, дзе выявіць самыя інтымныя пачуцці героям дапамагае прырода – родная, трапяткая, адухоўленая. Бяроза ў народных песнях звычайна такая ж тонкая, высокая і светлая, як і славянская дзяўчына.

Бяроза з народнай песні Ашмяншчыны “Ой, белая бяроза, ты кудрава” стала сведкай размовы матулі з дачкой:

– Не аддай мяне, маці, за старога, –
З старым ночку начаваці.
Ты аддай мяне, маці, за роўнага, –
З роўным ночку начаваці,
Як салавейку ў садочку ічабятаці [5, с. 173].

З дапамогай бярозавых галінак у народзе імкнуліся засцерагчыся ад нячыстай сілы. Біццё бярозавым венікам вылечвала дзіця ад хвароб, а жонку – ад ляюты. Так, у песні пра каханне “У полі вярба” казак, сустрэўшы “красну дзяўчыну” ля вады, кліча яе замуж, але атрымлівае адмову:

– Я не хачу тваёй быці,
Не ўмею рабіці.

На гэта казак адказвае:

– Ёсць у мяне біч, –
Навуча рабіць,
І бярозава мяцёлка –
Раненька будзіць [7, с. 62].

Агульны паэтычны настрой у восеньскай песні “Бярозка з лістком” прасякнуты прадчуваннем блізкай разлукі, што дасягаецца вельмі простымі, але арганічнымі і суаднесенымі ў мастацкай гармоніі вобразамі прыроды і маці з дачкой. Менавіта размова бярозы са сваім лістком сімвалізуе развітанне маці з “маладзенькай дзевачкай” пасля яе замужжа:

– Бярозка мая, белая мая,
Як мы з табой расстанёмся?
– Лісточак ты мой, зялёны ты мой,
Так жа мы расстанёмся.
Дзіцятка маё, роднае маё,
Так жа мы расстанёмся:
Сваты прыдуць,
Цябе забяруць [1, с. 147].

Каліне ў славянскай міфалогіі найчасцей уласціва значэнне “надмагільнага дрэва, дрэва смерці”. У народнай песні “Да ў бары цяцерка сакоча” яна выступае сімвалам нешчаслівай, горкай долі замужняй Марыські, што звязваецца з горыччу калінавых ягад.

Да ў лузе калінка горкая,
Да ў лузе вадзіца мутная.
Да плача ж Марыська, плача,
Ад матулькі ехаць не хоча...
А ў свякрові вадзіца далёка,
А ў свякрові вядзёркі цяжкія,
А ў свякрові парожкі высокі [1, с. 66].

Каліна як сімвал сацыяльнай няроўнасці і бяспраўя паўстае ў прымацкай песні “Ой, зацвіла калінанька”. Змест песні – гаротнае жыццё

маладога хлопца ў няроднай сям’і жонкі. Ён, як парабак, заняты гаспадарчай і хатняй працай з ранку да вечара, што да таго ж суправаджаецца здзекамі з боку бацькоў жонкі.

Ой, паехаў прымачэньку
У поле араці.
Не схацела яму цешча
Хлеба, солі даці...
– Ой, каб табе было, цешча,
Так цяжка ўміраці,
Як мне цяжка, прымачэньку,
Сухарца гладаці! [7, с. 272].

Уяўленні пра вярбу ў народзе былі неадназначнымі: “...з аднаго боку, яна ўспрымалася як расліна карысная, нават святая, аднак з другога, ёй нярэдка прыпісваліся і надобрыя якасці, сувязь з нячыстай сілай” [9, с. 214]. Вярба – дрэва, якое расце пераважна па нізкіх мясцінах – каля вады, што адлюстравана ў песні пра каханне “У полі вярба”.

У полі вярба,
Пад вярбою вада:
Там хадзіла красна дзяўчына
Па вадзіцу адна [5, с. 62].

Зусім іншыя матывы гучаць у сацыяльна-бытавых песнях Ашмяншчыны. Тут матывы, звязаныя з вярбой, афарбаваны смуткам і тугой. У салдацкай песні “Ой, паля, вы паля” кучаравая вярба дала прытулак параненаму салдату. Ляжыць ён пры шырокім полі, дзе вырасла адна толькі вярба. Салдат просіць свайго “буланенькага” каня перадаць вестку “атцу і мацеры”.

Не кажы, сівы конь,
Што я ранены ляжу,
А скажы, сівы конь,
Што вяселлейка прашу.
Ажаніла ж мяне
Шабля востранькая [7, с. 182].

Тэкст песні “У садзе вішня пахілілася” сведчыць пра тое, што вішня ўспрымалася як дрэва светлае, сімвал любові і прытулак для закаханых.

У садзе вішня пахілілася,
Антось з Гэлечкай палюбіліся.
У садзе вішня асыпаецца, –
Антось з Гэлечкай абдымаецца [5, с. 201].

Даверлівая і справядлівая ва ўзаемаадносінах з каханым дзяўчына часам сустракаецца з ашуканствам і здрадай, што раскрываецца ў песні “Чаму, сіня мора, паціху плывеш”, сведкам чаго стаў вішнёвы садочак.

– Мой мілы дружочак, не верна жывеш:
Каля майго саду ды другую жджэш.
Да другой ідучы, песенькі пяеш,
А мне, маладзенькай, жалю задаеш [5, с. 283].

Чаканне сустрэчы і сама сустрэча закаханых – самая эмацыйная тэма любоўнай песеннай лірыкі. З палкай нецярплівасцю чакаюць яны заповітнай хвіліны, калі адбудзецца спатканне дзе-небудзь на беразе ракі, у вішнёвым садочку або ў зялёнай *ляшчыне*, дзе сведкамі іх сустрэч застаюцца толькі мясячык і зоркі, ветрык і птушкі. Гэта чуецца ў песні “Зашчабятая сізенькі галубчык”:

*Зашчабятая сізенькі галубчык
У зялёнай ляшчыне;
Закахайся малады хлапчына
Прыгожай дзяўчынай...
Ой, ды ўжо дзяўчыначка
Да шлюбу гатова [2, с. 2].*

Такім чынам, у семантыцы асобных вобразаў дрэў у народных песнях спалучаецца міфалагічнае і сацыяльнае. Пры гэтым сімвалічныя якасці дрэў выкарыстоўваюцца для ўзмацнення пэўных якасцей чалавека: моц і мудрасць дуба, дабрыва і спагадлівасць бярозы і г. д. Міфалагічным уяўленням славян адпавядаюць вобразы дрэў і ў песнях Ашмяншчыны. Іх сімволіка ў песеннай лірыцы атаясамліваецца з ча-

лавекам, перадае эмацыйна-псіхалагічны стан і выконвае строга арыентаваную сацыяльную функцыю.

Спіс літаратуры

1. **Восеньскія і талочныя песні** / рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1981. – 679 с.
2. **Вяселле. Песні** : у 6 кн. / склад. Л. А. Малаш ; муз. дадатак З. Я. Мажэйка ; рэд. М. Я. Грынблат, А. С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – Кн. 3. – 768 с. (БНТ).
3. **Зімовыя песні: калядкі і шчадроўкі** / рэд. М. А. Грынблат. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975.
4. **Песні беларускага народа** : метадычны зборнік / уклад. І. В. Казакавай. – Мінск : Паркус плюс, 2007. – 68 с.
5. **Песні пра каханне** / рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978. – 616 с.
6. **Радзінная паэзія** / рэд. Г. І. Цітовіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1971. – 784 с.
7. **Сацыяльна-бытавыя песні** / рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1987. – 488 с.
8. **Тресіддер, Дж.** Словарь символов / Дж. Тресіддер. – М., 1999.
9. **Шапарова, Н. С.** Краткая энциклопедия славянской мифологии / Н. С. Шапарова. – М., 2001.

Святлана ЛАБАЧЭЎСКАЯ,
настаўнік першай кваліфікацыйнай катэгорыі
СШ № 3 г. Ашмяны.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ПРЫ КРУТОЙ ДАРОЗЕ БЯРОЗА СТАЯЛА

Пры крутой дарозе бяроза стаяла,
На той бярозе зязюля кувала,
Зязюля кувала, усю праўду казала.
Маці свайго сына ў войска адпраўляла:
– Мілы мой сыночак, толькі не жаніся,
Цераз год, цераз два дамоў вараціся.
Вот прайшоў гадочак, другі наступае,
Маці свайго сына дадому чакае.
– Здрастуй, мама міла, ці рада ты мною,
Ці рада ты мною, жаною маладою?
– Ой, рада я, рада, рада я табою,
Толькі я не рада жаною маладою.
Я свайму сыночку дам піці-есці,
А чужой нявестцы дам атруты выпіць.
Сын віна не выпіў, а за стол выліў,
А атруту з жаною напалову выпіў.
– Не ўмела, маці, нас тут сустракаці,
Сумей, наша маці, нас пахаваці.
– Я па свайму сыночку пасаджу каліну,
А па чужой нявестцы – горкую асіну.
Не ламайце, людзі, чырвону каліну,
А ламайце, людзі, горкую асіну.
Людзі не ламаюць горкую асіну,
А ламаюць людзі чырвону каліну.

*Запісана ў вёсцы Паляны Ашмянскага раёна
ад Ганны Лук'янаўны Марачэўскай (1930 г. н.).*

БЕЛАРУСКІ СЛЕД У ІЗРАЇЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Аўтар спрабуе прааналізаваць агульныя культурныя асаблівасці Беларусі і Ізраіля. Шмат выдатных ізраільцянаў нарадзілася ў Беларусі. Яе ўплыў адчуваецца амаль у кожнай культурнай сферы Зямлі абяцанай, даследаванню якога і прысвечаны артыкул.

Ключавыя словы: *Беларусь, Ізраіль, культура, беларуская мова, іўрыт, ульпан, Янка Купала, Рыгор Барадулін, Змітрок Бядуля.*

In the present investigation we are trying to throw on a deep glance over the common cultural features of Belarus and Israel. A lot of the great Israelites were born in Belarus. There's influence over the almost every field of the cultural spheres of the Promised Land and it is the enigmatic task over which we are trying to pass through.

Мэта артыкула – асвятленне і аналіз узнікнення і фарміравання шматлікіх культурных паралелей паміж Беларуссю і Ізраілем. Мы імкнуліся выявіць глыбінныя механізмы гэтых працэсаў, а таксама даследаваць пэўнае падабенства ментальнасці насельніцтва гэтых дзяржаў, якое не толькі сыходзіць каранямі ў агульнасць нацыянальных эліт, але і звязана з блізкасцю сцэнарыяў трагічных гістарычных лёсаў. У артыкуле ажыццёўлена спроба высветліць на пэўных яркіх прыкладах сутнасць ізраільскага мультыкультуралізму, які дазваляе, тым не менш, захоўваць нацыянальную самаідэнтыфікацыю, што застаецца такой жа надзённай праблемай і для Беларусі нашых дзён. Асобныя аспекты названай праблемы закраналі як ізраільскія даследчыкі П. Векслер, Ф. Кандэль, так і беларускія навукоўцы Э. Іофе, Г. Сініла, У. Конан, В. Нікіфаровіч.

Прадметам нашага даследавання з'яўляецца ўплыў беларускай мовы, літаратуры і культуры на культуру Ізраіля. Пры падрыхтоўцы гэтай працы выкарыстоўваліся шматлікія гістарыяграфічныя і публіцыстычныя крыніцы на беларускай, рускай мовах і іўрыце.

У артыкуле “Янка Купала і яўрэі” В. Рубінчык прыводзіць знакаміты купалаўскі верш “Жыды”, напісаны ў час грамадзянскай вайны і польскай акупацыі. У творы класіка, хоць і не вольнага ад уплыву старых юдафобскіх міфаў, выразна адлюстравана ідэя пра беларускі “плавільны кацёл”:

*Раскіданыя гібнуць па ўсім сьвеце.
Вы Месіі чакаеце яшчэ, жыды, –
Тэй Месіі ждуць Беларусі дзеці.
І з вамі пойдучы, як вы з намі, ўсе тады.*

*Ваш ясны сьветач там, дзе Палестына,
Наш ясны сьветач – Маці-Беларусь адна;
Спадзе ланцуг ваш у сьляпым загіну,
Спадзе ланцуг наш і зазьзяе ўсім вясна!*

Менавіта гэты лозунг праз тры дзясяткі гадоў стаў адным з краевугольных камянёў ізраільскай ідэалогіі вяртання з расейвання на гістарычную Радзіму [18]. Напярэдадні сваёй трагіч-

най гібелі вялікі паэт паспеў прысвяціць Халакосту ў няскончанай баладзе “Дзевяць асінавых колляў” (1941 – 1942) яшчэ больш пранікнёныя радкі, што па яркасці эмацыйнага напалу блізкія “...Справаздачы аб штодзённасці зла” Х. Арэнт [13]:

*Іх вывелі, дзевяць маіх беларусаў,
Іх вывелі, дзевяць яўрэяў маіх,
Зямлі беларускай людзей сілавусых,
Людзей непавінных, мне родных, блізкіх.*

У Купалы беларусы адмаўляюцца саўдзельнічаць у забойстве:

*Стаяць беларусы, яўрэі таксама
Ні з места, над ямай стаяць, як слупы [14].*

Нездарма ў паўднёваізраільскім Ашдодзе, горадзе-пабраціме беларускага Брэста, дзе ўжо пяты год існуе плошча Янкі Купалы, 29 снежня 2015 г. устаноўлены і помнік вялікаму паэту. Пастаянна ўзбагачаюцца пабрацімскія сувязі паміж Віцебскам і Рышон-ле-Цыёнам, Гродна і Кір'ят-Бялікам, Гродна і Ашкелонам, Брэстам і Ашдодам.

16 – 19 снежня 2012 г. з вялікім поспехам прайшлі Дні культуры Ізраіля ў Рэспубліцы Беларусь. 12 – 15 жніўня 2013 г. у Ашдодзе, Нацэрат-Эліце і Бат-Яме адбыліся Дні беларускай культуры, што сталі найважнейшым індикатарам развіцця культурнага супрацоўніцтва паміж дзвюма роднаснымі культурамі [17]. Зняты першы беларуска-ізраільскі поўнаметражны дакументальны фільм “Захавальнікі памяці”, першы з сямі фільмаў кінаанталогіі, што з'яўляецца беларуска-ізраільскім праектам. Айчыныя творчыя калектывы неаднаразова выступалі з канцэртамі ў Зямлі абяцанай, збіраючы поўныя залы. У Ізраілі быў высока ацэнены факт перакладу твораў ізраільскіх пісьменнікаў на беларускую мову, сярод якіх, напрыклад, кніга “Кіроўца аўтобуса, які хацеў стаць Богам” Э. Керэта [18]. Многія ізраільцяне наведалі ў 2010 г. выставу сучасных мастакоў – выхадцаў з Рэспублікі Беларусь, якая стала яркай культурнай падзеяй у краіне. 12 – 14 жніўня 2012 г. у

Гродне адбыўся міжнародны музейны форум, на якім прысутнічалі супрацоўнікі музеяў Ізраіля і нацыянальнага мемарыяла Халакоста “Яд ва-Шэм” [18].

Творчасць беларускіх пісьменнікаў арганічна адлюстроўвае глыбокае ўзаемапрапанікненне лёсаў шматпакутных народаў нашай Радзімы. Так, дзейнасць Самуіла Плаўніка (Змітрака Бядулі), класіка беларускай літаратуры, стала сапраўдным мостам між двух берагоў адной культуры. І будзе справядліва адзначыць, што росквіт гэтага самабытнага аўтара быў бы немагчымы без упляцення беларускіх каранёў у палітру яго таленту. Рыгор Барадулін пісаў: “З Беларусі выйшла безліч славуных дзеячаў культуры, літаратуры, палітыкі. Адзін толькі пералік называўся заняў бы добры том. Яўрэі захавалі сваю мову й добра засвоілі беларускую. Некаторыя да таго добра, што сталі класікамі беларускай культуры. Не гэтак і шмат хто з беларускіх пісьменнікаў так глыбінна адчуваў беларускае слова, народны дух, як Змітрок Бядуля (у яўрэйстве Самуіл Плаўнік)”.

У зборніку ўспамінаў “Яўрэйскія савецкія пісьменнікі Беларусі” Г. Рэлеса [16] вельмі выразна паказана, якія цесныя сяброўскія сувязі існавалі паміж Ізі Харыкам і Янкам Купалам: “Нямала засталося і перакладаў на ідыш беларускіх вершаў, зробленых Харыкам – часцей за ўсё ён перакладаў Янку Купалу”.

Ізраіль – краіна, дзе сёння налічваецца каля двухсот тысяч грамадзян з беларускімі каранямі. Беларусь – радзіма як першага ізраільскага прэзідэнта Хаіма Вейцмана, так і мноства ізраільскіх культурных дзеячаў, паэтаў, навукоўцаў, артыстаў, у прыватнасці, Мендэле Мойхер-Сфорыма* – першага аўтара, які пачаў пісаць на іўрыце ў новы час. Землі Беларусі можна з законнай падставай лічыць радзімай такіх сусветных плыняў і рухаў, як хасідызм, Хабад і сіянізм...

У сувязі з гэтым узнікае пытанне: што ж такога асаблівага ў беларускіх лясах і балотах або ў атмасферы беларускага мястэчка, што зараджае экстраардынарнай энергетыкай Эліэзера Бэн-Егуду, Шымона Фінкеля, Аўрахама Суцкевера і цэлую плеяду іншых дзеячаў, якія заклалі аснову ва ўтварэнні яўрэйскага нацыянальнага ачага [3, с. 90 – 108]? Бо, нягледзячы на яркую левантыйскую сутнасць Ізраіля, беларускія прыкметы сустракаюцца паўсюль: як у адукацыі і мас-ме-

дыя, так і ў сістэме святаў і любімага баўлення часу.

Згадваецца гутарка з выкладчыцай ульпана**, якая выказала думку, што для ўсіх выкладчыкаў іўрыту вучні з Беларусі – жаданы падарунак з-за іх кантактнасці і ментальнай камплементарнасці, якая патрабуецца для паспяховага навучання на моўных курсах рознаўзроставых дарослых людзей***. У сувязі з прыбыццём значнай колькасці перасяленцаў з Беларусі можна паставіць пытанне: у якой ступені беларуская мова паўплывала на іўрыт?

Рыгор Барадулін пісаў: “Мовы нашы ўзаемабагачаліся. Словы, як тыя птушкі, пералеталі з-пад аднае страхі пад іншую. Гэта ў асноўным праз ідыш з нямецкае мовы ў беларускую прыйшлі й цэгла, й дах, і цыбуля й цвік. Ды шмат іншых словаў, якія неслі гандляры, майстры, дарожныя людзі” [8].

Ізраільскі даследчык, прафесар Тэль-Авіўскага ўніверсітэта Пол Векслер акцэнтуюе ў сваіх працах ключавую стваральную ролю нашых суайчыннікаў у ізраільскім культурным асяроддзі ў адносінах да іншых выхадцаў з Усходняй Еўропы. У прыватнасці, ён уводзіць канцэпцыю славянскага стандарту ў адроджаным іўрыце, абгрунтоўваючы сваю пазіцыю арганічным адмаўленнем бацькамі-заснавальнікамі іўрыту запазычанняў з мовы ідыш і ўвядзеннем менавіта ўсходнеславянскіх крыніц, пераважна старабеларускай, для папаўнення іўрыцкага вакабуляру і фарміравання розных мадэляў словаўтварэння з выкарыстаннем старазапаветных архаічных каранёў [1]. Пол Векслер таксама адзначае: “Амаль усе стваральнікі сучаснага іўрыту ў канцы XIX стагоддзя і значная колькасць яўрэй-эмігрантаў у Палестыне... больш за стагоддзе карысталіся славянскімі мовамі (пераважна польскай, рускай, беларускай, украінскай) і мовай ідыш...”

Такім чынам, славянскія мовы маглі паўплываць на нормы іўрыту непасрэдна або праз ідыш” [1].

Большасць яўрэйяў, якія прыехалі ў канцы XIX і пачатку XX ст. у Палесціну, паходзілі з мяжы аселасці і выдатна валодалі беларускай і рускай мовамі. Больш за тое, шмат у чым марфалогія іўрыту абумоўлівалася ўсходнеславянскай асновай, ды і ўсе інтэрнацыянальныя словы чы-

** Ульпан – навучальная ўстанова для вывучэння іўрыту. Пад гэтым тэрмінам разумеюцца як прафесійныя, так і аматарскія курсы ці гурткі.

*** Іўрыт вывучаецца метадам “паглыблення”, што з’яўляецца і спрэчнай сістэмай актыўнага моўнага штурму, уведзенай у практыку ў перыяд “вайны моў” нашым суайчыннікам Эліэзерам Бен-Егудам.

* Мендэле Мойхер-Сфорым (сапраўднае Шолам-Якаў Бройдэ; нар. у 1836 г. у Капылі Слуцкага павета Мінскай губерні, памёр у 1917 г. у Адэсе) – знакаміты яўрэйскі пісьменнік, адзін з заснавальнікаў сучаснай свецкай літаратуры на мове ідыш.

таюцца ў абсалютна знаёмай нам транскрыпцыі. Натуральна, што ў іўрыце, якім яны карысталіся, нярэдка прысутнічалі беларускія звароты і словы, асабліва з побытавай лексікі.

Нельга не пагадзіцца з меркаваннем прафесара П. Векслера пра тое, што запазычанні і значная колькасць мадэляў для перакладу запазычанняў, якія трапілі ў іўрыт, выводзяцца са славянскіх моў [1]. Напрыклад, вядомая ў Ізраілі і немалаважная ў нас *protekcja* бліжэй за ўсё да беларускай *пратэцыі*, ужыванне памяншальна-ласкальных суфіксаў: *bahurcik* ‘хлопчык’ ці *benchik* ‘сыноч’. Часта ўжыванае слова *шыльд* (לש) мае прамы аналаг у беларускай мове. Многія словы прыходзілі ў іўрыт разам з рэчамі, якія перавозілі піянеры першых хваль рэпатрыяцыі. У шматлікіх невялічкіх музеях першых сельскагаспадарчых паселішчаў можна выявіць гэтыя збераганыя рэліквіі з адпаведнымі назвамі (*самавар, сарафан, рагатка, кашуля* і інш.). Некаторыя беларускія словы прыйшлі ў іўрыт у іх ідышысцкай форме: קוזק – “казак”; סמטוכה – “мітусня”; פופיק – “курыны страўнік”, радзей “пупок” (напрыклад у выразе: לא קופצים מעל הפופיק – “вышэй за пупок не скокнеш”).

Аднак частка слоў з побытавай лексікі беларускіх перасяленцаў набыла ў іўрыце іншае значэнне, што адлюстроўвае спецыфічную ментальнасць ізраільцянаў. Так, слова *фраер* (פראייר) мае прыніжальнае адценне – *недарэка, прасцяк*; слова *жук* змяніла ў іўрыце як значэнне, так і гучанне: *джук* (ג'וק) азначае “прусак”.

Некаторыя запазычанні належаць арга або жаргону, як, напрыклад, בלגן ‘балаган’, ברדק ‘беспарадак’, ז'לוב ‘жлоб’, ציפלון ‘слабак’. Ненарматыўная лексіка таксама трапіла ў іўрыт і, паколькі яе сапраўдны сэнс ізраільцянаў неведомы, можа без дрэннага намеру ўжывацца ў друку альбо на радыё.

Выключны і дэтэрмінаваны ўплыў на культурнае жыццё Ізраіля зрабілі вельмі многія выхадцы з нашай зямлі. Напрыклад, ізраільская Сара Бернар – Хана Ровіна*, якая атрымала зарад беларускай чароўнай энергіі народных тэатраў і батлеек, стала душой першага ізраільскага тэатра – Хабімы. Існуе легенда, што актрыса дала клятву прысвяціць жыццё тэатру і ніколі не выхадзіць замуж. Яна выконвала толькі галоўныя ролі (самая знакамітая – роля Леі са спектакля “Дыбук”), за што яе не любілі іншыя актрысы, якія лічылі, што іх кар’ера не склалася менавіта з-за Ханы. Артыстка прыўнесла дух і

прасветленасць беларускай душы на ізраільскія падмосткі.

Такім чынам, роля нашых суайчыннікаў у фарміраванні агульнага культурнага асяроддзя Ізраіля надзвычай вялікая. Яўрэй Беларусі паўплывалі на фарміраванне тэатральнай традыцыі і на стварэнне гістарычнай школы Зямлі абяцанай.

Спіс літаратуры

1. Векслер, П. Забыты беларускі кантэкст сучаснай мовы іўрыт / П. Векслер // Беларусіка = Albaruthenica. – Кн. 4 : Мат. міжнар. навук. канф. “Яўрэйская культура Беларусі і яе ўзаемадзеянне з беларускай і іншымі культурамі”. – Мінск : Навука і тэхніка, 1995. – С. 20 – 34.
2. Кандель, Ф. Земля под ногами. Из истории заселения и освоения Эрец Исраэль с начала XIX века до конца Первой мировой войны / Ф. Кандель. – Иерусалим : Ассоциация “Тарбут”, 1999.
3. Шрайман, Ш. Королева и поэт [Электронный ресурс] / Ш. Шрайман // Электронная еврейская энциклопедия. – Т. 7. – С. 228 – 229.
4. Ханна Ровина // Краткая Еврейская Энциклопедия. – Иерусалим, 1996. – Т. 7. – С. 228 – 229.
5. Иоффе, Э. Г. Белорусские евреи в Израиле / Э. Г. Иоффе. – Минск : Ковчег, 2000. – С. 98 – 105.
6. Слэзкин, Ю. Эра Меркурия. Евреи в современном мире / Ю. Слэзкин // Новое Литературное Обозрение. – М., 2007.
7. Иоффе, Э. Г. По достоверным источникам. Евреи в истории городов Беларуси / Э. Г. Иоффе. – Минск : Четыре четверти, 2001.
8. Барадудлін, Р. Толькі 6 яўрэй былі! / Р. Барадудлін. – Мінск : Кнігазбор, 2011. – С. 244.
9. Иоффе, Э. Г. К вопросу о взаимовлиянии еврейских и славянских языков и культур / Э. Г. Иоффе. – Одесса : Астропринт, 2016. – С. 79 – 85.
10. Краткая Еврейская Энциклопедия (КЕЭ). – Иерусалим, 1982. – Т. 2. – С. 146.
11. КЕЭ. – Иерусалим, 1999. – Т. 9. – С. 474 – 482.
12. КЕЭ. – Иерусалим, 2015. – Т. 9. – С. 658 – 659.
13. Арндт, Х. Эйхман в Иерусалиме. История обыденных злодеяний / Х. Арндт. – М., 2008.
14. Рубинчик, В. Янка Купала и евреи / В. Рубинчик // Еврейский камертон. – 2001. – 19 июля.
15. <http://kyky.org/news/v-izraile-postavyat-pamyatnik-yanke-kupale>.
16. Релес, Г. Еврейские советские писатели Белоруссии / Г. Релес. – Минск : Издатель Дмитрий Колас, 2006. – С. 29.
17. <http://israel.mfa.gov.by/ru/embassy/news/ac1a5326cecb98df.html>.
18. Стрелец, М. Белорусско-израильские отношения: достижения, проблемы, перспективы / М. Стрелец // Новый Меридиан. – 2017. – 31 мая.

Аляксандр БІРГЕР,

старшы выкладчык кафедры культуралогіі факультэта міжкультурных камунікацый БДУ.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 18 чэрвеня 2018 г.

* Ровіна Хана (нар. у 1889 г. у мястэчку Беразіно Мінскай губерні, памерла ў 1980 г. у Тэль-Авіве) – расійская і ізраільская актрыса, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Ізраіля (1956).

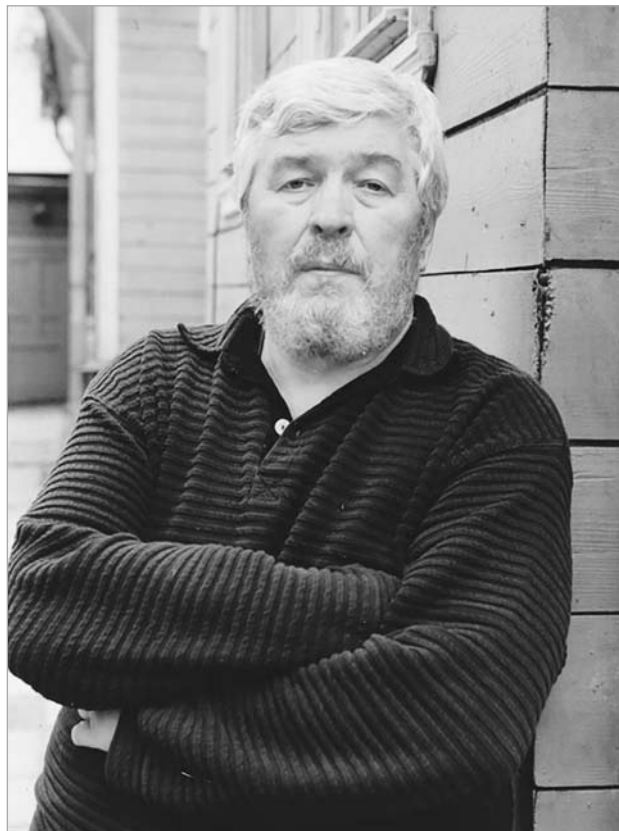
СУВЯЗЬ ЧАСОЎ І ПАКАЛЕННЯЎ ДА 80-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ САВЕЛІЯ ЯМШЧЫКОВА

Больш за дваццаць гадоў Савелій (Сава) Васільевіч Ямшчыкоў (1938 – 2009) займаўся рэстаўрацыяй абразоў у Маскве. Ён усё жыццё сур’ёзную ўвагу аддаваў вывучэнню мастацтва рускай правінцыі, даследаваў музейныя калекцыі, складаў “Вопіс твораў старажытнарускага жывапісу, якія захоўваюцца ў музеях РСФСР”, адбіраў (не па адным, як было да яго) цэлыя зборы абразоў для іх рэстаўрацыі ў Маскве. Мастацтвазнаўца выратаваў сотні твораў іканапісу, партрэтаў XVIII – XIX стст., увёў у навуковы зварот новыя імёны мастакоў (Яфіма Чэснякава, Рыгора Астроўскага і многіх іншых) [1].

Яму ўдалося прыцягнуць увагу ўсёй культурнай грамадскасці да арганізаваных ім выстаў, прысвечаных дасягненням і адкрыццям савецкіх рэстаўратараў: “Пскоўская ікона”, “Жывапіс Старажытнай Карэліі”, “Партрэты з Яраслаўля і Кастрамы”, “Рэстаўрацыя музейных каштоўнасцей у СССР” і інш. Яны з велізарным поспехам дэманстраваліся ў Маскве, Ленінградзе, правінцыйных гарадах Расіі і за мяжой.

Кожнае адкрыццё, выстава, каталог, альбом, кніга даваліся гэтаму аўтару не проста. Пры гэтым усе рэстаўрацыйныя выставы (іх было не менш за 300) шырока рэкламаваліся, мелі высокамастацкія афішы, запрашальныя квітки, выдатныя каталогі – С. Ямшчыковым упершыню быў створаны цэльны комплекс неабходных элементаў, што прапагандавалі гэтыя імпрэзы. На іх адкрыццё запрашаліся прадстаўнікі пасольстваў, вядомыя дзеячы культуры і навукі, афіцыйныя асобы. І вернісажы станавіліся сапраўднымі культурнымі падзеямі ўсесаюзнага маштабу.

Шмат сіл С. Ямшчыкоў аддаваў вывучэнню прыватных збораў Масквы, Санкт-Пецярбурга. Ладзіў выставы, падтрымліваў калекцыянераў і сябраваў з імі, спрыяў фарміраванню іх поглядаў і перадачы асобных твораў у дзяржаўныя музеі СССР і найперш у Дзяржаўны Рускі музей (ад іканапісу да рускага авангарду). Яго абралі старшынёй Клуба калекцыянераў Савецкага фонду культуры, пазней ён быў віцэ-прэзідэнтам Расійскага міжнароднага фонду культуры. На гэтай пасадзе С. Ямшчыкоў спрыяў выданню календара, прысвечанага шэдэўрам рускага мастацтва, што знаходзіліся ў прыватных калекцыях.

Мастацтвазнаўца шырока прапагандаваў рэстаўрацыйную справу не толькі на выставах, але і ў шматлікіх тэлеперадачах у Маскве і правінцыі, стварыў вусны альманах у Цэнтральным доме мастака, быў вядучым рубрык па мастацтве, пісаў шматлікія артыкулы, кнігі, даваў інтэрв’ю, дзякуючы чаму быў усім вядомы, меў вельмі шырокае кола сяброў сярод мастацтвазнаўцаў, рэстаўратараў, мастакоў, рэжысёраў (напрыклад, быў кансультантам мастацкага фільма “Андрэй Рублёў” слаўтага А. Таркоўскага ў 1969 г.), пісьменнікаў, артыстаў (другая жонка, Валянціна Міхайлаўна Ганібалава, 10 гадоў была прымай Марыінскага тэатра ў Санкт-Пецярбургу), святароў (настаяцель Пскова-Пячэрскага манастыра Алімпій рускую частку ўласнай калецыі падарыў Дзяржаўнаму Рускаму музею), навукоўцаў, краязнаўцаў. Заслужанаму дзеячу мастацтваў Расіі, дырэктару Дзяржаўнага Рускага музея В. Пушкарову (1915 – 2002), які перадаў у гэты музей 120 тысяч экспанатаў, С. Ямшчыкоў прысвяціў фільм “Музейная цішыня”.

Мне пашчасціла неаднаразова наведваць майстэрню мастака Дзяржаўнага Рускага музея В. Цыганкова, дзе дырэктар В. Пушкароў, галоўны мастак-рэстаўратар А. Брындараў і С. Ямшчыкоў абмяркоўвалі надзённыя праблемы гэтай установы, выказваліся з гумарам, палымяна, захоплена, проста пра складанае...

Сава Ямшчыкоў ніколі нікому не здраджваў, заўсёды гаварыў, як думаў, пра сваё стаўленне да савецкай улады, пра родных, якія загінулі ў ГУЛАГу, раскулачанае сялянства, знішчаны генфонд інтэлігенцыі, рэпрэсаванае святарства, разбураныя падчас рэвалюцыі і ў эпоху так званай адлігі культывыя каштоўнасці, пра шматлікіх бяздарных чыноўнікаў, якія прыносілі вялікую шкоду рэстаўрацыйнай і музейнай справе. Міжволі ўзгадваюцца словы Ганны Ахматавай: “Я была тогда с моим народом / Там, где мой народ, к несчастью был...”

Вядома, С. Ямшчыкоў, з яго шчырасцю і адкрытасцю выказванняў, на працягу 25 гадоў быў “невязным”. А між тым яго стасункі з рускімі эмігрантамі некалькіх хваляў, дысідэнтамі, мастакамі, паэтамі, нашчадкамі вядомых родаў прывялі да вяртання ў Расію як асобных твораў, так і цэлых калекцый, шырокай эпістальнай спадчыны.

Усе, хто працаваў ці сябраваў з С. Ямшчыковым, адзначалі яго неверагодную працаздольнасць, маштабнасць намераў, цэльнасць характару, адданасць ідэалам, шырыню душы, бескампраміснасць, талент зносін з людзьмі. Ён умеў бачыць у простым чалавеку душэўную чысціню і прыгажосць, цаніў незвычайную захопленасць сваёй справай, высокі прафесіяналізм, любоў да роднага краю і яго вечных каштоўнасцей.

Няспынная, актыўная і надзвычай плённая дзейнасць С. Ямшчыкова не магла ўрэшце застацца незаўважанай. Ён быў заслужаным дзеячам мастацтваў РСФСР, акадэмікам Расійскай акадэміі прыродазнаўчых навук (аддзяленне “Расійская энцыклапедыя”), лаўрэатам прэміі Ленінскага камсамола, уладальнікам ордэна Св. Князя Маскоўскага Данііла, Ганаровага сярэбранага медаля Расійскай акадэміі мастацтваў “за адкрыццё рускіх ікон і партрэтаў XVIII – XIX стст.”, насіў званне Героя працы (2007). Сябра ажно трох творчых саюзаў – журналістаў, пісьменнікаў, мастакоў, старшыня Асацыяцыі рэстаўратараў Расіі, ён усё жыццё займаў даволі сціплыя пасады вядучага спецыяліста, загадчыка аддзела прапаганды мастацкай спадчыны ў Дзяржаўным навукова-даследчым інстытуце рэстаўрацыі ў Маскве.

Яго дзед жыў у Калужскай і Бранскай губернях. Бабуля паходзіла з паморскіх старавераў.

Яны разам з маці Савы ўцяклі ў Маскву ад раскулачвання. Дзед адседзеў 25 гадоў у ГУЛАГу (у сяле Шушанскім, дзе і пахаваны). Дзяцінства хлопчыка прайшло ў бараках Павялецкай набярэжнай, насупраць Наваспасага манастыра, што стаяў на высокім беразе Масквы-ракі. З малых гадоў яму штодзень трэба было дастаць вядро вугалю для буржуйкі ў барак, знайсці некалькі бульбін і адстаяць вялізныя чэргі па хлеб, алей і г. д. Тое ж у поўнай меры перажылі яго суседзі – Уладзімір Васільеў і Андрэй Таркоўскі – у будучыні вядомыя дзеячы культуры Расіі.

У 1956 г. дзякуючы пратэсту шэрагу выкладчыкаў МДУ, скіраванаму супраць блатных абітурыентаў, разначынец С. Ямшчыкоў, які бліскуча здаў уступныя экзамены, паступіў на мастацтвазнаўчае аддзяленне гістарычнага факультэта, дзе вучыўся ў В. Васіленкі, В. Лазарава, У. Паўлава, В. Філатава, А. Свірына і многіх іншых выдатных прафесараў.

Вялікі ўплыў на С. Ямшчыкова зрабіла шматгадовае сяброўства з бліскучым даследчыкам старажытнарускага і замежнага мастацтва В. Лазаравым, кіраўніком яго дыпломнай працы, а таксама з іншым выбітным навукоўцам М. Сычовым, які ў 1920-я гг. быў дырэктарам Дзяржаўнага Рускага музея.

На другім курсе таленавіты студэнт перавёўся на вячэрняе аддзяленне МДУ і па запрашэнні знакамітага савецкага рэстаўратара В. Філатава стаў працаваць у аддзеле іканалісу Усерасійскага рэстаўрацыйнага цэнтра, які знаходзіўся ў Марфа-Марыінскім манастыры, заснаваным вялікай княгіняй Лізаветаў Фёдараўнай, пабудаваным А. Шчусевым і распісаным М. Несцеравым. І там ён праслужыў 20 гадоў...

Здавалася б, лёс С. Ямшчыкова, як і многіх іншых мастацтвазнаўцаў, цалкам звязаны з Расіяй, але гэта не зусім так. Яны шмат зрабілі для мастацтва Беларусі. Так, С. Ямшчыкоў і І. Сураваў з калегамі ўдзельнічалі ў рэстаўрацыі алтарнай карціны “Тайная вячэра” ў Нясвіжы ў 1980 г.*.

Без падтрымкі дырэктара Дзяржаўнага Рускага музея В. Пушкарва была б немагчымай у 1972 – 1976 гг. дзейнасць брыгады рэстаўратараў пад кіраўніцтвам І. Ярыгінай над раскрыццём беларускіх абразоў і партрэтаў з Гродна, Мінска, Полацка і Нясвіжа, што захоўваліся ў Дзяржаўным мастацкім музеі БССР. Вялізную і складаную працу над імі выконвалі знакамітыя ленінградскія рэстаўратары А. Брындараў, які

* Гл. у ліпеньскім нумары “Роднага слова” артыкул “Пра рэстаўрацыю карціны галоўнага алтара касцёла Божага Цела ў Нясвіжы ў 1980 г.” **Надзеі Высоцкай**.

ўзначальваў рэстаўрацыйныя майстэрні Рускага музея, і М. Маркаў.

Дзякуючы садзеянню В. Філатава і І. Горына ў 1962 – 1975 гг. у майстэрнях Усерасійскай цэнтральнай навукова-даследчай лабараторыі па кансервацыі і рэстаўрацыі музейных мастацкіх каштоўнасцей, дзе працаваў С. Ямшчыкоў, ішла рэстаўрацыя партрэтаў з Нясвіжа (захоўваліся ў Дзяржаўным мастацкім музеі БССР і Дзяржаўным музеі БССР). У гэтай працы ўдзельнічалі буйныя савецкія рэстаўратары: С. Чуракоў, А. Зайцаў, М. Аляксеева, Л. Яшкіна і згаданы раней І. Сураваў. Там жа, а пазней у філіялах інстытута “Росреставрацыя” ў Маскве і Растове-на-Доне аднаўляліся беларускія абразы, скульптура і разьба. Брыгады рэстаўратараў у 1974 – 1991 гг. ўзначальвалі С. Філатаў, М. Сакаленка.

У 1964 – 1991 гг. у Ленінградзе, Маскве, Растове-на-Доне пастаянна праводзіліся рэстаўрацыйныя нарады, дзе ў якасці заказчыкаў заўсёды ўдзельнічалі прадстаўнікі беларускіх музеяў і такім чынам былі ў курсе ўсіх апошніх дасягненняў рэстаўрацыйных школ Масквы і Ленінграда. Акрамя буйных рэстаўратараў, на гэтыя пашыраныя нарады запрашаліся вядомыя мастацтвазнаўцы Ц. Несельштраус, А. Камянецкая, К. Мытарава, Л. Тананаева, І. Ліннік і многія іншыя. У Ленінградзе паседжанні звычайна праводзіліся ў майстэрні А. Брындарава або ў Дзяржаўным Рускім музеі, дзе для рэстаўрацыі беларускіх абразоў было адведзена некалькі памяшканняў. Пасля заканчэння рэстаўрацыі беларускіх твораў адбываліся спецыяльныя выставы з падрыхтаванымі каталогамі да іх.

Для таго каб дакладна ведаць рэстаўрацыйныя працэсы, у 1965 – 1969, 1985 гг. мы стажыраваліся ў рэстаўратараў вышэйшай кваліфікацыі А. Брындарава і А. Малавай у Дзяржаўным Эрмітажы ў Ленінградзе. На іх, акрамя асваення асноўных рэстаўрацыйных этапаў, адбывалася апісанне стану абразоў у сховішчах візантыйскага і старажытнарускага мастацтва, тканін у аддзелах рускага і замежнага прыкладнога мастацтва, вялася праца ў аддзеле графікі і малюнка, архіве, навуковай бібліятэцы. Гэтая падрыхтоўка стала вельмі карыснай для разгортвання рэстаўрацыйнай справы ў Беларусі і непасрэдна ў Дзяржаўным мастацкім музеі БССР, а таксама падчас інтэнсіўнай экспедыцыйнай працы ў рэспубліцы ў 1960 – 1990 гг.

Пад нашым кіраўніцтвам у 1968 – 1988 гг. праведзены 62 навуковыя экспедыцыі, дзе было выяўлена больш за 2 тысячы экспанатаў XV – XVIII стст., а ў рэспубліканскія музейныя фонды перададзена 1988 твораў XV – XIX стст. Тады ж

былі складзены “Спісы ўнікальных помнікаў, якія знаходзяцца ў культурных калекцыях БССР”, а Калегіяй Міністэрства культуры БССР зацверджаны іх статус і ацэнка.

Усе гэтыя цесныя кантакты і стажыроўкі, якія прывялі да плённай сумеснай працы па рэстаўрацыі твораў музейных фондаў Беларусі, былі магчымыя найперш дзякуючы сяброўству дырэктара Дзяржаўнага мастацкага музея БССР Алены Васільеўны Аладавай (1905 – 1986) з буйнымі рэстаўратарамі і навукоўцамі, калекцыянерамі Расіі. Памятаю, як ужо цяжка хвораая Алена Васільеўна прымала ў сябе дома на вуліцы К. Маркса Саву Ямшчыкова і вяла доўгія перспектыўныя перамовы пра рэстаўрацыю ў Маскве твораў нясвіжскай калекцыі, якія захоўваліся ў музейных зборах Беларусі. Усе партрэты, што ляжалі ў асобных папках, без падрамнікаў, у тым стане, у якім яны паступілі з Германіі праз Маскву ў Музей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны ў 1948 г., мы з С. Ямшчыковым прагледзелі, склалі папярэднія спісы, акты, каштарысы. Аднак, на вялікі жаль, у 1980-я гг. па шматлікіх аб’ектыўных прычынах гэты праект так і не быў ажыццёўлены, таму рэстаўрацыя партрэтаў з Нясвіжа праводзілася ўжо не так мэтанакіравана, як у 1960 – 1970 гг.

Толькі ў 2003 г., нягледзячы на даволі неспрыяльныя ўмовы, намі была падрыхтавана выстава “Нясвіжскі збор Радзівілаў”, дзе 10 партрэтаў экспанаваліся ўпершыню. Яны былі адрэстаўраваны ў Беларусі, але ўжо не на такім, як раней, высокім навуковым узроўні. Часткова гэтая выстава пад назвай “Партрэты з нясвіжскай калекцыі Радзівілаў” дэманстравалася ў 2005 г. у Гродзенскім дзяржаўным гісторыка-археалагічным музеі.

Такім чынам, у нейкай ступені нам удалося рэалізаваць мару А. Аладавай, а таксама працягнуць справу тых расійскіх мастацтвазнаўцаў, якія спрыялі станаўленню рэстаўрацыйнай справы ў Беларусі ў 1970 – 1980 гг., што, у сваю чаргу, абапіралася на высокія дасягненні вядомай ва ўсім свеце рускай рэстаўрацыйнай школы. Як пісаў адзін з найталенавіцейшых яе прадстаўнікоў С. Ямшчыкоў, “якое ж шчасце, што ўсё ж такі існуе сувязь часоў і пакаленняў”.

Пераклад з рускай мовы.

Надзея ВЫСОЦКАЯ,
доктар мастацтвазнаўства.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

МАСТАЦКІЯ АСАБЛІВАСЦІ КІТАЙСКІХ РАЗМАЛЯВАНЫХ ГЛІНЯНЫХ ФІГУРАК (НІЖЭНЬ ЧЖАН) І ІХ ВЫКАРЫСТАННЕ ў ГРАФІЧНЫМ ДЫЗАЙНЕ

Лепка з гліны – адно са старажытных народных мастацтваў Кітая, сярод якога ніжэнь чжан – адметны від мастацкага рамяства ў Цяньцзіні, створаны ў эпоху Даогуан дынастыі Цын народным майстрам Чжан Міншанем, што развіваецца на працягу 180 гадоў і карыстаецца шырокай папулярнасцю. Такое мастацтва, як лепка з гліны, у працэсе існавання не толькі злучылася з культурнымі канцэпцыямі і ідэямі народных майстроў, але і ўвабрала духоўныя якасці і лад мыслення кітайскай нацыі. Сёння аб'ёмная лепка ніжэнь чжан шырока выкарыстоўваецца ў графічным дызайне, перадаючы асноўныя каштоўнасці кітайскай духоўнай культуры.

Ключавыя словы: *ніжэнь чжан, народнае мастацтва, размаляваныя гліняныя фігуркі (ніжэнь чжан), графічны дызайн.*

Clay is an ancient Chinese folk art form and Tianjing clay figurine Zhang is the crowd. Since founded by the folk artists zhang Mingshan in Daoguang of Qing Dynasty, then after 180 years of development, it has won the people's love. This unique handmade clay art form, not only includes the folk artists of cultural ideas and ideology, but also carries the quality and the way of thinking of the Chinese nation's spirit. Today, three-dimensional colorful clay figurine Zhang is being used in a large number of graphic design, bearing the colorful arts and cultural responsibility, and also conveying the core values of Chinese art and culture.

Мастацтва ніжэнь чжан у Цяньцзіні ўзнікла ў эпоху Даогуан дынастыі Цын (1821 – 1850). Яго пачынальнік Чжан Міншань, які з дзяцінства ўслед за бацькам займаўся лепкай з гліны, злучыўшы кітайскі стыль скульптуры з заходнім мастацтвам, стварыў асобны від лепкі маленькіх фігурак і стаў класікам таго часу. Пры лепцы фігурак людзей яму дастаткова было сядзець насупраць чалавека, размаўляць з ім і спакойна працаваць з глінай; у імгненне вока ў яго руках узнікала вельмі праўдападобная выява. Тэматыка фігурак ніжэнь чжан разнастайная; дзякуючы яркасці яны сустракаюцца не толькі ў манастырах, але і на рынках, у многіх сем'ях і дамах. Майстар кітайскага жывапісу Сюй Бэйхун высока ацаніў майстэрства Чжан Міншаня: “Прапорцыі выразныя, фігура ўстойлівая, як жывая; сярод бачаных мною на поўначы твораў мастацтва такія фігуркі можна параўнаць толькі са статуямі імператараў Тайцзу і Тайцзуна дынастыі Сун” [1, с. 224]. Майстар ніжэнь чжан у другім пакаленні Чжан Юйцін ужо ў маладосці праславіўся гэтак жа, як і бацька Чжан Міншань. Працягваючы яго стыль, ён яшчэ больш увагі аддаваў назіранню за жыццём гарадскога насельніцтва і яго адлюстраванню. Выкарыстоўваючы рамантычныя сродкі выявы, Чжан Юйцін ствараў партрэты працавітых і добрасумленых людзей. Ён аддаў мастацтву больш за 60 гадоў. Так першыя два пакаленні майстроў стварылі адметны стыль лепкі; гэта была адна з самых маляўнічых старонак у гісторыі развіцця скульптуры ў сучасным Кітаі [1, с. 225].

У перыяд узрушэнняў у краіне Чжан Юйцін вучыў сына Чжан Цзінфу і ўнука Чжан Міна.

Адшліфаваная тэхніка трох майстроў дазволіла мастацтву ніжэнь чжан набыць гучную славу. Тэмы твораў Чжан Цзінфу пашырыліся да гісторыі рэвалюцыі і жыцця нацыянальных меншасцяў. Чжан Мін падчас навучання і практыкі даследаваў спецыяльныя тэхнікі, яму асабліва ўдаваліся фігуркі служанак. Творы майстра прададзены ў больш як 100 краін свету [1, с. 227].

Чжан Мін перадаў сваё мастацтва старэйшаму сыну Чжан Наіну, які засвоіў станоўчыя бакі і перавагі мастацтва продкаў і стварыў першую ў Кітаі кнігу па тэхніцы і тэорыі скульптуры “Канон скульптуры”. Такім чынам, у Кітаі з'явіліся бліскучыя ўзоры мастацтва лепкі, што дазволіла старажытным тэхнікам не абмяжоўвацца перадачай толькі з вуснаў у вусны. Творы Чжан Наіна змяшчаюць усходні схаваны сэнс, характэрнымі з'яўляюцца жывыя выявы герояў “Рачных заток”, таксама ёсць спакойныя і бесклапотныя фігуркі служанак.

Форма перадачы мастацтва ў старых майстэрнях ніжэнь чжан захавалася да сёння: настаўнікі і вучні спяць пад адным дахам і ядуць за адным сталом, майстэрства лепкі з гліны перадаецца праз штодзённае ўдасканаленне, жыццёвая мудрасць трапляе ў сэрцы, ацэнка і эстэтычнае ўспрыманне твораў вучнямі паляпшаюцца з кожным днём [2, с. 24]. Старэйшы сын Чжан Наіна, прадаўжальнік традыцыі лепкі ніжэнь чжану ў шостым пакаленні, пашырыў майстэрню. Так ніжэнь чжан перастала абмяжоўвацца членамі сям'і, усё больш майстроў атрымлівалі магчымасць даследаваць названае мастацтва, а тэарэтычныя асновы і пачуццёвае ўспрыманне мастацкай лепкі працягвалі развівацца. У гэты час у творах ніжэнь чжан аддаецца ўвага

Чжан Чан. Рекламны плакат “Кітайская мара – мая мара”.

не толькі знешняму паказу эмоцый і ўзроўню дакладнасці авалодвання мастацтвам, але і перадачы схаванага сэнсу твораў [1, с. 225].

Мастацтва – выражэнне ўяўленняў майстроў пра жыццё. Ніжэнь чжан – узор кітайскай мастацкай лепкі – не толькі кітайскі, але і агульнанасуветны здабытак [2, с. 25]. Цяньцзінскае мастацтва змагло праіснаваць сотні гадоў, яно ператварылася ў нематэрыяльную культурную спадчыну, таму што тэмы яго твораў ідуць у нагу з часам, змяняюцца і знаходзяць водгук у сэрцах людзей [1, с. 226].

У руках майстроў лепкі свет робіцца больш багатым, бо яны лепяць усё: ад статуяў рэальных людзей, працоўных да фігур герояў класічнай літаратуры і народных паданняў. Гэта захопляе глядачоў. Увогуле, тэмы твораў паходзяць з трох крыніц. Па-першае, гэта працоўны люд Цяньцзіня. У цяньцзінскім порце існуе ўласная “партовая культура”, а родапачынальнік мастацтва ніжэнь чжан Чжан Міншань быў спрактыкаваным у назіранні за штодзённай плыню працоўных. Яго твор “Сань бай люшы хан” – адлюстраванне асаблівай культуры Цяньцзіня; гэтая праца праславілася “вялікай сцэнай, мноствам фігур, багаццем вобразаў” [6, с. 113]. Па-другое, сярод твораў ніжэнь чжан значную частку займаюць героі п’ес; кітайская тэатральная культура распаўсюджвалася не толькі ў імператарскім палацы – яна была таксама ўлюбёнай формай мастацтва народа Цяньцзіня. Ніжэнь чжан увасабляе сутнасць тэатральных персанажаў і працягвае традыцыі кітайскага тэатра. Па-трэцяе, у тэхніцы ніжэнь чжан ствараюцца выявы герояў кітайскай літаратуры. Паколькі майстры пільна назіраюць за жыццём, фігуркі герояў традыцыйнай літаратуры, а таксама людзей на вуліцах атрымліваюцца вельмі жывымі, бо мастакі засяроджваюцца на дэталіях.

Героі ніжэнь чжан ствараюцца такім чынам, што выглядаюць як жывыя. Гарманічны візуальны эффект для публікі цесна звязаны з выкарыстанымі колерамі. Яны, у адпаведнасці са створаным аб’ектам, дызаінам фігуркі і асабістымі перавагамі аўтара, могуць быць яркімі, кантраснымі і рэзкімі або класічнымі, стрыманымі і пяшчотнымі [2, с. 24]. Існуюць асноўныя

колеры і колеры для арнаментаў. Акрамя гэтага, ёсць сімвалічныя колеры, якія нясуць схаваны сэнс. Аднак, незалежна ад прынцыпу выкарыстання колераў, фігуркі пакідаюць уражанне цэльных і гарманічных [2, с. 25].

Прымяненне колераў у мастацтве ніжэнь чжан сыходзіць каранямі ў старажыт-

ную кітайскую традыцыю, паводле якой асноўнымі ў творах робяцца чырвоны, сіні, жоўты, зялёны, чорны, шэры і белы [6, с. 112]. Чырвоны колер, напрыклад, ужываецца для перадачы шчасця і радасці. Фарбы ніжэнь чжан багатыя і гарманічна спалучаюцца, іх сакрэт заключаецца ў рэдкім прымяненні чыстых колераў – яны суправаджаюцца адценнямі шэрага, дзякуючы чаму фігуркі выглядаюць надзвычай густоўна. Народныя промыслы адчуваюць вялікі ўплыў мясцовай культуры і часта адлюстроўваюць асаблівыя эстэтычныя вобразы, уласцівыя пэўнай тэрыторыі. Асаблівасцямі ніжэнь чжан з’яўляюцца паўночны мінімалізм, прастата, вытанчанасць і насычанасць колераў [6, с. 114].

Цяньцзінь – шматаблічны горад, у ім сканцэнтраваны партовая, гандлёвая і каланіяльная культуры [2, с. 24], тут судакранаюцца і суіснуюць усходняя і заходняя культуры, дзякуючы чаму ў ніжэнь чжан развілася талерантнасць. Спачатку крыніцай для ніжэнь чжан былі назіранні майстра за грамадскім жыццём, мастацтва знаходзілася пад уплывам сацыяльнага развіцця [7, с. 106]. Творы ніжэнь чжан, што паўстаюць перад нашымі вачыма, здаюцца натуральнымі, яны напоўнены пяшчотай. Акрамя гэтага, прывабныя фігуркі адлюстроўваюць жыццё насельніцтва Цяньцзіня, сацыяльную рэальнасць, а таксама стаўленне майстроў да рэчаіснасці. У сапраўднасці такія творы дэманструюць жыццёвыя дэталі, над якімі аўтар доўга разважаў. Найбольш кранальныя моманты ён ператварае ў фігурку. Такім чынам мастацтва ніжэнь чжан набыло вельмі цікавы стыль і асаблівую духоўную энергію [7, с. 107].

Майстэрства адлюстравання ніжэнь чжан можна назваць унікальным, да скрупулёзнай тэхнікі мастакі дадалі арыгінальныя творчыя ідэі. З’явіліся жывыя творы, што адлюстроўваюць грамадскую сітуацыю, застаюцца не толькі цудоўнымі прадметамі, але і носьбітамі кітайскага нацыянальнага духу і спадчынай нацыянальнай гісторыі [1, с. 92].

З цягам часу мастацтва ніжэнь чжан перастала прытрымлівацца адной формы выражэння, яно не толькі стала аб’ектам, якім захопляюцца

людзі, але і пачало выкарыстоўвацца ў графічным дызайне, атрымаўшы больш шырокае распаўсюджанне [5, с. 548]. Гэтае мастацтва выступае ў якасці асноўнага элемента плоскай рэкламы, малюе людзей розных гістарычных перыядаў, рознага ўзросту і сацыяльных роляў, яно з розных бакоў разглядае новае аблічча сацыялістычнай культуры ў Кітаі. Акрамя гэтага, дэманструе такія традыцыйныя кітайскія якасці, як павага да старэйшых і працавітасць, узаемадапамога і сяброўства; ярка тлумачыць эмацыйную сферу паняцця “кітайская мара” [5, с. 550].

Серыя скульптур “Кітайская мара – мая мара”, выкананая ў майстэрнях ніжэнь чжан, была выкарыстана пры распрацоўцы сацыяльнай рэкламы. Асноўным героем стала босая дзяўчынка ў ружовай ватовай куртцы. Рухі дзіцяці жывыя і простыя, яна быццам задумалася і чагосьці чакае; выява сімвалізуе надзею моладзі на добрую будучыню. Што тычыцца яркіх і жыццесцвярджальных колераў, то яны запазычаны з навагодніх лубочных карцінак [5, с. 551]. Чырвоная стужка ў валасах, ружовыя шчокі, зялёныя манжэты, ружовая куртка – дзякуючы гэтым дэталю непасрэднае дзіця здаецца рэальным. У сацыяльнай рэкламе “Дзіцячы характар” выкарыстоўваецца фігурка дзяўчынкі, якая таксама выклікае ў людзях хваляванне. Яна трымае ў руках сланечнік, расчыранелыя шчокі і вочы, поўныя надзеі, валодаюць вялікай сілай уздзеяння, яны быццам клічуць глядача пайсці з дзіцем, узяўшыся за рукі, насустрач “кітайскай мары” [5, с. 553].

Фігуркі ніжэнь чжан у рэкламе “Любоў да Кітая” намалюваныя даволі рэзка. На плакаце паказана сейсмічная катастрофа: байцы народна-вызваленчай арміі і медперсанал дапамагаюць пацярпелым, а на пярэднім плане стаяць усхваляваныя пажарныя; мы бачым з’яднанасць людзей, якія сутыкнуліся з землятрусам [3, с. 75]. Перад вачыма глядача не простыя фігуркі з гліны, а нібы стоп-кадр з жыцця. Вайскоўцы і медыкі арганізавана выконваюць сваю працу, дэманструючы, што падчас буйных бедстваў раскрываецца сапраўдны сэнс любові. Гліняныя фігуркі тут не толькі асабліва форма кітайскага мастацтва – яны развіваюць нашу сацыяльную адказнасць, фарміруюць правільную сістэму каштоўнасцей [4, с. 26].

Лепка ніжэнь чжан пераняла найлепшае ў эстэтычных прынцыпах Кітая. Гэтая форма мастацтва валодае асаблівасцямі ў галіне матэрыялаў, выявы і колеру, якія сыходзяць каранямі ў народную культуру Цяньцзіня [4, с. 43]. Кожнае пакаленне майстроў ніжэнь чжан пры навучанні тэхніцы мысліла не шаблонна (гэта значыць, не звязвала сябе састарэлымі формамі), а паступова фарміравала ўласны стыль спазнан-

Чжан Чан. Рэкламны плакат “Любоў да Кітая”.

ня, уводзіла індывідуальныя рысы, каб іх адказнасць перад сям’ёй і грамадствам выявілася ў творах. Лепка ніжэнь чжан развіваецца, абнаўляецца разам з эпохай, з цягам часу яна не страчвае колеры, а вяртае сабе маладосць і энергію [1, с. 97].

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Гохуа, Чжан.** Аповед пра гісторыю традыцыйных прыкладных мастацтваў у Цяньцзіне, іх сучаснае становішча і стратэгію развіцця / Чжан Гохуа. – Пекін, 2011. – 394 с. (на кітайскай мове).
2. **Наін, Чжан.** Мастацкая лепка ніжэнь чжан / Чжан Наін // Прыкладнае мастацтва. – 1999. – № 3. – 96 с. (на кітайскай мове).
3. **Цяньян, Чжу.** Выкарыстанне плоскіх канструкцый пры стварэнні рэкламы / Чжу Цяньян // Прыгажосць і эпоха. – 2010. – № 11. – 129 с. (на кітайскай мове).
4. **Фанлі, Інь.** Абарона перадачы з пакалення ў пакаленне народнай лепкі з гліны, яе развіццё і выкарыстанне / Інь Фанлі. – Пекін, 2010. – 377 с. (на кітайскай мове).
5. **Сінь, Цынь.** Трактоўка сацыяльнай рэкламы “Кітайская мара – мая мара” / Цынь Сінь. – Пекін, 2013. – 783 с. (на кітайскай мове).
6. **Сякай, Чжан.** Даследаванне заканамернасцей цяньцзіньскай мастацкай лепкі ніжэнь чжан / Чжан Сякай // Распрацоўка ўпакоўкі. – 2010. – № 6. – 157 с. (на кітайскай мове).
7. **Юн, Чжэн.** Форма і гук лепкі ніжэнь чжан / Чжэн Юн // Жывапіс. – 2011. – № 12. – 136 с. (на кітайскай мове).

Хуан ШААХЭН,
аспірант Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 28 снежня 2017 г.

ФОРМЫ І ТЭХНАЛОГІІ СУЧАСНАГА МАСТАЦТВА

У артыкуле разглядаецца праблема ўзаемадзеяння новых тэхналогій і мастацтва, развіццё творчых магчымасцей, запазычаных са сферы сучасных тэхналогій, а таксама перспектывы іх выкарыстання для стварэння новых форм мастацтва.

Ключавыя словы: *сучаснае мастацтва, лічбавыя тэхналогіі, новыя медыя, дапоўненая рэальнасць.*

The article considers the problem of interaction between new technologies and art, development of creative capabilities drawn from the field of modern technologies and prospects of using technology to create new forms of art.

Актуальнасць артыкула абумоўліваецца даволі інтэнсіўным уздзеяннем лічбавых тэхналогій на сучаснае мастацтва. На канкрэтных прыкладах аўтар імкнецца паказаць, як адбываецца адаптацыя мастацтва да новых умоў існавання. Дзецца вызначэнне такіх яго форм, як віртуальнае мастацтва, а таксама тэхналогіі дапоўненай рэальнасці. Аналізуючы некаторыя з новых форм мастацтва, аўтар прыходзіць да высновы, што сучасныя тэхналогіі ўваходзяць у мастацтва, аднак праз іх дамінаванне над кантэнтам гэты працэс знаходзіцца пакуль у пачатковым стане. Мэта артыкула – разгледзець формы і тэхналогіі сучаснага мастацтва, актуалізаваць практыку іх выкарыстання.

Мастацтва як жывая субстанцыя хутчэй за ўсё рэагуе на трансфармацыі і інавацыі ў грамадскім жыцці, на гістарычнае развіццё, а таксама змяненне статусу і паводзін чалавека ў тэхнакрытычнай цывілізацыі. Лічбавая рэвалюцыя, якая захапіла з другой паловы ХХ ст. увесь соцыум, закранула і сферы мастацтва, моцна паўплываўшы на яго развіццё. Праз усю гісторыю развіцця чалавецтва можна было назіраць узаемадзеянне тэхналогій і мастацтва. Тэхналогія, як правіла, насіла пераважна прыкладны характар, заставалася пасярэднікам паміж ідэяй мастака і яе матэрыяльным увасабленнем. Працягваючы трансфармаваць плоскасць традыцыйнага мастацтва, тэхналогіі сёння настолькі захопліваюць творцу, што яго эксперыменты з “матэрыялам” засланяюць сабой усе іншыя сэнсы і прызначэнні мастацтва [1, с. 58].

Сучаснае мастацтва, свядома ці інтуітыўна, імкнецца спазнаць тэхналогію ў “чыстым” выглядзе, зразумець і вывучыць яе сутнасць, прынцыпы працы і патэнцыял. Тэхналогіі таксама існуюць у цесным узаемадзеянні з мастацтвам. Да прыкладу, гнуткія і мабільныя канструкцыі тэхнікі сёння даюць незвычайныя магчымасці для развіцця дызайну і эрганомікі прадукту, якія для спажаўца будуць выконваць не толькі функцыянальную,

але і эстэтычную ролю. Заканамернасці формаўтварэння ў сучасным мастацтве робяцца яскравым паказчыкам яго канвергенцыі з навукай і тэхналогіяй. Кожная гістарычная эпоха стварае свае новыя тэхналогіі, большасць з іх дапаўняе і развівае існуючыя віды і жанры мастацтва (у архітэктуры, дызайне, тэатры, музыцы і г. д.), і толькі некаторыя нараджаюць яго ўнікальныя формы.

Так, у другой палове ХХ ст. арт-працэс быў цалкам дэтэрмінаваны тэхналогіямі: 1960-я гг. – відэа і аўдыя, пазней – камп’ютарамі, у канцы стагоддзя – інтэрнэтам. У пачатку ХХІ ст. навукоўцы “паспелі” стварыць гнуткі дысплей (2001), штучную сятчатку вока (2002), планшэтны камп’ютар, нанатэхналагічныя вода- і брудасцерагальныя пакрыцці (2003), стэрэаскапічны 3D-дысплей і мазгавы інтэрфейс (2004), робата, які робіць свае копіі (рэплікатар), і лічбавы сінтэзатар пахаў (2005), гнуткія акумулятары святла (2007), першы біялагічны 3D-прынтар (2009). Ужо сёння можна вылучыць самыя інавацыйныя формы мастацтва: нэт-арт, бія-арт, нана-арт, веб-дызайн, тэхналогія дапоўненай рэальнасці ў медыя-арце і г. д. На некаторых з іх спынімся больш падрабязна [2, с. 45].

З другой паловы ХХ ст. на змену традыцыйным або “старым” сродкам камунікацыі (друк, радыё, кіно, тэлефон) прыйшлі “новыя медыя” – спадарожнікі, каляровае і кабельнае тэлебачанне, відэамагнітафоны, лазерная тэхніка, інтэрнэт і многія іншыя сеткавыя сістэмы. Гэта на доўгія гады вызначыла інструментар сучаснага мастацтва, стаўшы яшчэ і саманазвай віду мастацтва (*новыя медыя*). Мастацтва новых медыя (мультымедыя-арт), або МНМ, – від сінкрэтычнага экраннага мастацтва, заснаваны на выкарыстанні лічбавых і электронных прылад і іншых тэхналагічных прыёмаў. Адметныя прыкметы мастацкага канструавання гэтага віду мастацтва – выкарыстанне медыятэхналогій, інтэрактыўнасць – стварэнне адкрытага камунікатыўнага поля, зрушэнне акцэнта з выніку дзейнасці непасрэдна на

працэс вытворчасці [3, с. 56]. У выніку сінтэзу гэтых прыкмет дасягаецца ўнікальны прынцып перцэпцыйнага рэалізму. Гарманічнае спалучэнне візуальнага, кінетычнага, гукавога і інтэлектуальнага ўспрымання стварае мяжу паміж жаданым і магчымым, а таксама адкрывае і спрашчае “доступ” у свет ілюзорнай рэальнасці. Стаўшы часткай паўсядзённага жыцця, лічбавыя тэхналогіі спрыяюць дынамічнаму развіццю мастацтва новых медыя, якое кожны дзень уводзіць інавацыйныя тэхналогіі ў арт-зварот.

Дапоўненая рэальнасць (ДР / AR; англ. *Augmented Reality*) – найноўшая тэхналогія, што базуецца на ўзаемадзеянні лічбавай камеры і камп’ютара, якія пры дапамозе алгарытмаў распазнавання вобразаў счытваюць выяву навакольнай рэчаіснасці, а пасля праграма апрацоўваюць рэальны вобраз і дапаўняюць яго віртуальным. Віртуальны вобраз можа складацца з тэксту, выявы, відэа і 3D-анімацыі. Тэрмін *дапоўненая рэальнасць* быў прапанаваны Т. Кодэлам, супрацоўнікам кампаніі “Boeing”, якая вырабіла ў 1990 г. віртуальныя шлемы. Па сутнасці, дапоўненая рэальнасць ёсць варыяцыя віртуальнай рэальнасці, што ўключае ў сябе працу ў 3D, узаемадзеянне ў рэальным часе, сумяшчэнне віртуальнага і рэальнага [4, с. 67].

Велізарны патэнцыял і відавочную карыснасць ДР (AR) ацанілі не толькі праграмісты, медыкі, ваенныя, дызайнеры рэкламы, але і мастакі. Тэхналогія AR у арт-асяроддзі грунтуецца на прынцыпе інтэрактыўнасці, характэрнай для ўсіх МНМ. Аднак тут інтэрактыўнасць выводзіць мастацтва з культурнага поля і растварае яго ва ўрбаністычных умовах паўсядзённасці. Так, у маніфесце мастакоў дапоўненай рэальнасці гаворыцца: «Дапоўненая рэальнасць – гэта новы від мастацтва, але ў той жа час гэта і анты-мастацтва. Яго прымітывізм узмацняе яго выніковасць... Яно з’яўляецца ў самых неадпаведных месцах. Яно захоплівае “сцэну” без дазволу». Дапоўненая рэальнасць стварае “другі ўзровень рэальнасці”, якая існуе паралельна з базавай. Акну у гэтую рэальнасць становяцца не шлем або акулеры, а смартфон. Сучасныя мабільныя тэлефоны суправаджаюць жыццё чалавека паўсюль, робяцца медыйным адбіткам рэальнасці ў кішэні. Таму сёння так проста зацікавіць абывацеля мастацкімі праектамі ДР (AR). Мастакі ў сваіх перформансах прапануюць паглядзець на арт-прадукт праз “усёвідушчае вока” смартфона. Напрыклад, пры наведзенні на твор на экране тэлефона з’яўляецца відэа мастака, што рас-

крывае працэс стварэння аб’екта; або закончаны ў базавай рэальнасці арт-прадукт загружаецца ў памяць тэлефона, уладальнік якога можа назіраць працэс завяршэння ўжо на “сваім” экране. Мастакі Марк Скварэк, Джэфры Алан Родс, Сандэр Вінхоф, Таміка Ціль, Джон Крэйг Фрыман ствараюць публічныя (вулічныя) мастацкія праекты, у якіх “дамалёўваецца” будынак або ландшафт. Напрыклад, пры наведзенні смартфона на нью-ёркскую статую Свабоды на экране глядач бачыць пусты пастамент [4, с. 44].

Тэхналогія дапоўненай рэальнасці як частка мастацтва новых медыя, з аднаго боку, рэалізуе постмадэрнісцкія ідэі і прыёмы бытавання мастацтва (гульні, цытатнасці, іроніі), з іншага, у адрозненне ад канцэптуалізму, – найперш адсылае нас не да інтэлектуальнага асэнсавання ўбачанага, а да эмацыйнага ўспрымання. На думку дызайнера і даследчыка Х. Папагіяніса, мастакі, якія працуюць з тэхналогіяй ДР (AR), выступаюць у ролі першапраходцаў, ідучы наперадзе новай эстэтыкі, паколькі выкарыстоўваюць найноўшыя матэрыялы і тэхналогіі. Аднак ёсць верагоднасць таго, што ў найбліжэйшы час магія і зачараванне гэтай тэхналогіі пройдзе. Тады, каб застацца на арт-сцэне, спатрэбяцца вялікія намаганні па прыцягненні ўвагі публікі. Сёння ДР (AR) можна параўнаць з першымі кінастужкамі, дзе ўвага акцэнтавалася выключна на тэхналогіі, кантэнт жа пры гэтым прайграваў. Аднак лічбавая рэвалюцыя падвергла трансфармацыі і галоўны аб’ект “старых медыя” – кінематограф [5, с. 28].

Неабходна адзначыць, што кінематограф разам з фатаграфіяй з моманту свайго ўзнікнення быў асабліва тэхналагічным відам мастацтва, у задачу якога ўваходзілі фіксацыя і захаванне бачнай рэальнасці. Перафразаваныя словы Р. Барта пра фатаграфію, можна сказаць, што кожны кадр кінастужкі – гэта “сертыфікат прысутнасці”. Іншымі словамі, аб’ект, змешчаны перад камерай, вызвалены ад умоў часу і прасторы і максімальна аб’ектыўна адлюстроўвае рэальнасць. Амерыканскі філосаф С. Кэвел адзначаў: “Кіно – гэта працэс праекцыі рэальнасці; застылая ці тая, што рухаецца механічна, карцінка ўзнаўляе свет, які знаходзіцца перад камерай” [6, с. 45].

Аднак анталагічны статус кіно магчымы толькі ў дачыненні да аналагавага кінематографа. Мастацкі кінематограф за XX ст. стаў светам “мар і фантазій”, якія ствараюць выдуманую рэальнасць. Па меркаванні многіх тэарэтыкаў кінематографа, рэальнасць

адлюстраванага ў кіно можа быць адносна аб'ектыўнай толькі ў дакументальным жанры, у астатнім гэта заўсёды майстэрская фальсіфікацыя ці рэарганізацыя рэальнасці. Тым не менш зафіксаваныя кінакамерай аб'екты часцей за ўсё рэальныя, яны могуць быць пастаўлены ў іншыя ўмовы, але з'яўляюцца цалкам матэрыяльнымі. Найноўшыя адкрыцці ў сферы камп'ютарных тэхналогій імкліва захапілі кінамастацтва.

У сувязі з гэтым, на думку філосафа Н. Манькоўскай, можна разважаць пра станаўленне камп'ютографа або дыгітографа. Камп'ютограф пашырыў звычайныя рамкі кінафільма, трансфармаваўшы межы паміж жыццёвай (пазафільмавай) рэальнасцю і кінарэальнасцю [7, с. 14]. Камп'ютарная графіка і 3D, змяніўшы ўяўленні аб прасторы экрана, цалкам пераўтварылі ўсе аспекты рэальнасці – ад дэталей акружэння да руху персанажаў або прадметаў. Рэальнасць, адлюстраваная ў лічбавым кінематографе, робіцца сімулякрам і можа не мець матэрыяльнага аналогу.

Сёння з апорай на вопыт геннай інжынерыі адбываецца фарміраванне біягеннай мастацкай рэальнасці, адным з яркіх трэндаў якой стаў бія-арт – радыкальны кірунак сучаснага мастацтва, што займаецца даследаваннем праблем антагенезу (развіцця арганізма) і філагеніі (эвалюцыі відаў), гэта значыць стварэння віртуальнага або рэальнага жыцця скрозь прызму эстэтычнага. Амерыканскі мастак Э. Кац (упершыню ў 1997 г. ужыў спалучэнне *бія-арт*) сцвярджае, што бія-арт неабходна аддзяляць ад традыцыйных форм мастацтва, паколькі “ён зусім унікальна выкарыстоўвае лічбавыя тэхналогіі ў дачыненні да біялагічнай тэматыкі, як, напрыклад, адлюстраванне ў жывапісе або скульптуры храмосы або лічбавай фатаграфіі, маючы на ўвазе пад гэтым кланаваных дзяцей”. Настолькі размытая дэфініцыя гэтага віду мастацтва тлумачыцца яго дыскусійнасцю як у асяроддзі навукоўцаў, так і сярод мастакоў. Самі па сабе маніпуляцыі з мікраарганізмамі, жывёламі і нават людзьмі не робяць гэты від дзейнасці мастацтвам. Можна сцвярджаць, што бія-арт праз традыцыйныя катэгорыі эстэтыкі апявае прыгажосць прыроды, непасрэдна ўказваючы на яе. У якасці прыкладу можна прывесці крэатыўную дзейнасць расійскага біёлага і мастака А. Яфрэмава [8, с. 56]. У яго першым праекце “Gogolfest” аб'ектам увагі стала цвіль. Напоўніўшы сподкі Пётры самымі нечаканымі прадуктовымі спалучэннямі і заклікаўшы наведвальнікаў праекта да актыўнага ўдзелу (гледачы чхалі і плявалі ў гэтыя сподкі),

мастак уважліва назіраў за ростам бактэрыі неверагоднай прыгажосці, рознай формы і каларыстыкі. Такім чынам, зварот мастацтва да біятэхналогій тлумачыцца, хутчэй за ўсё, не толькі цікаўнасцю мастакоў, але і асцярогай за будучыню чалавецтва.

На сучасным этапе развіцця амаль усе разгледжаныя формы мастацтва грунтуюцца на валоданні тэхнікай і тэхналогіяй. Камп'ютарныя тэхналогіі, задзейнічаныя ў свеце культуры, выяўляюць неабходнасць фарміравання новых эстэтычных катэгорый. М. Маклюэн сцвярджаў, што “мастацтва заўсёды было сістэмай ранняга апавяшчэння, якая можа папярэдзіць культуру пра тое, што з ёй павінна адбыцца”. Застаючыся пляцоўкай для крытычнай рэфлексіі тэхналагічнага развіцця, мастацтва маркіруе праблему тэхналагічнага антрападэфіцыту. Іншымі словамі, сучаснае мастацтва змяніла мову камунікацыі, але выявіла праблемы, характэрныя для традыцыйнага мастацтва.

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Савинова, Е. А.** Курируя искусство новых медиа / Е. А. Савинова // Художественная культура. – 2012. – Вып. № 5.
2. **Azuma, R.** A Survey of Augmented Reality Presence / R. Azuma // Teleoperators and Virtual Environments. – 1997. – № 4. – P. 355 – 385.
3. **Бежанов, С. Г.** Виртуальный мир кинематографа (эстетический аспект) / С. Г. Бежанов // Эстетика: Вчера. Сегодня. Всегда. – М.: ИФ РАН, 2005. – Вып. 1. – С. 147 – 162.
4. **Cavell, S.** The World Viewed / S. Cavell. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979. – P. 16 – 23.
5. **Маньковская, Н. Б.** Виртуалистика: художественно-эстетический аспект / Н. Б. Маньковская // Виртуалистика: экзистенциальные и эпистемологические аспекты. – М.: Прогресс, 2004. – С. 328 – 341.
6. **Буров, А. М.** Язык мультимедиа. Эволюция экрана и аудиовизуального мышления [Электронный ресурс] / А. М. Буров, Е. Г. Яременко, С. М. Соколов [и др.]. – М. ВГИК, 2012. – Режим доступа : http://mkrf.ru/upload/mkrf/mkdocs2012/08_11_2012_4.pdf.
7. **Barthes, R.** Camera Lucida: Reflections on Photography / R. Barthes. – N.-Y.: Hill and Wang, 1981. – 235 p.
8. **Галкин, Д. В.** Технохудожественные гибриды, или Произведение искусства в эпоху его компьютерного производства / Д. В. Галкин // Гуманитарная информатика. – М.: Изд-во ТГУ, 2006. – Вып. 3. – С. 22 – 38.

Хуан ЧЖЫЮАНЬ,
аспірант Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 26 студзеня 2018 г.

Лёля БАГДАНОВІЧ

ДА МАМЫ

Я так баялася спазніцца
 У родны кут пад споведзь стрэх,
 Дзе маціна пяшчота сніцца,
 Крыніцай б'е бабульчын смех.
 Туды, дзе жвавая дзяўчынка
 Скакала з доўгаю касой,
 Ляцела птушкай без упынку
 Спякотай дзён, начэй расой.
 Спяваў мне песні ўдзень і ўвечар
 Матульчын голас дарагі,
 Ды патануў той сум у вечнасць,
 Прайшоў наскрозь праз берагі.
 Я ў зязюлькі запытаю,
 Пазычыць вёсны, а ці не.
 Вясну для мамы напаткаю,
 Якая сэрца ёй кране.
 Лагоднай стану, паслухмянай,
 Што скажа, буду ўсё рабіць.
 Не пакідай мой бераг, мама,
 Мне без цябе не пець, не жыць.
 Ты – мая доля, мая сіла,
 Скарбонка лепшых маіх мар –
 Мая гаротная, руплівая,
 Ты – сховішча ад чорных хмар.
 Мая прыгожая, ласкавая,
 Жыцця крыніца і парады,
 Я не знайду такую самую.
 Ніхто мне так не будзе рады...

Мікола ШАБОВІЧ

* * *

Нічога мераць не хачу на грошы
 І сквапным быць – ніколі не змагу.
 Сваю пяшчоту маме я прыношу,
 Перад якой заўсёды я ў даўгу.

Яна мяне, вядома, зразумее,
 Даруе, што нячаста ёй пісаў.
 І гляне ў вочы пасмаю ссівай –
 Такая непаўторная краса.

І сорамна мне стане на хвіліну,
 Што зноўку дома шмат не пагасціў,
 Што роднай маме, мілай і адзінай,
 Нямнога ўсё-ткі вершаў прысвяціў.

Зоя ПАДЛІПСКАЯ

* * *

Якія мы шчаслівыя былі,
 Калі ў сямейным садзе
 спелі вішні.
 І сто дарог наперад нас
 вялі,
 І міласцю адорваў Усявышні.

Якія мы вясёлыя былі,
 Калі спявалі песні на ўзмежку.
 І гукі патаналі ў вышыні,
 І мамін твар лагодзіла усмешка.

Якія мы руплівыя былі,
 Каб толькі ў хаце пахла
 свежым хлебам,
 Каб маму не састарылі гады
 Пад восеньскім, халодным
 хмарным небам.

Мінуў той час. І толькі успамін
 Святлом малітвы душы сагравае.
 Якія ж мы шчаслівыя былі,
 Калі была матулечка жывая...

Людміла ВОРАНАВА

МАТУЛЕЧКА ЦУДОЎНАЯ МАЯ

Яна ў нас падобная на кветку –
 Матулечка цудоўная мая.
 Ласкава называе ўсіх нас – дзеткі
 Званлівым галасочкам салаўя.

Пяшчотай захінае, як малечу,
 Хоць мы даўно дарослыя ўсе.
 Я матчынай усмешкай дом уквечу
 І шчырасці развешу пакрысе.

Няхай яна нам свеціць, як ліхтарык,
 Ахоўвае малітвай ад бяды.
 Пакуль матуля ёсць, нас час не старыць.
 Ты з ёй – дзіця і вечна малады.

Перад сусветам, святасцю бяздоннай,
 Малюся я штодзённа ўсім багам
 За лепшую з жанчын, маю Мадонну,
 За маці – найсвяцейшы ў свеце храм!

МАТУЛЕЧКА ЦУДОЎНАЯ МАЯ

Словы Людмілы Воранавай

Музыка Аляксандра Барысевіча

$\text{♩} = 75$

Em C Am

4 B7 Em C

7 Am B7 Em C

10 G Am B7

13 C D G C Am B7

16 Em C D G

19 Am B7 Em C

22 G Am B7 Em

Я - на у нас па - до - бна - я на
кве - тку - ма - ту - ле - чка цу - до - ўна - я ма - я. Ла -
ска - ва на - зы - ва - е ўсіх нас дзе - ткі зва - нлі - вым га - ла - со - чкам са - ла -
ўя. Пя - шчо - тай а - хі - на - е, як ма - ле - чу, хоць
мы да - ўно да - ро - слы - я у - се. Я ма - тчы - най у - сме - шкай дом у -
кве - чу і шчы - ра - сці ра - зве - шу па - кры - се.

Установа «Рэдакцыя часопіса «Роднае слова». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб'яднанне «Саюз пісьменнікаў Беларусі». Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад'езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К).

Р/р № 3015702170012 ЦБП № 527 ААТ «Белінвестбанк» г. Мінска, код 739, УНП 190241571, АКПА 37551965.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 263-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 263-24-69, рэдактара і галоўнага бухгалтара (017) 263-34-79, адказнага сакратара (017) 263-07-40, факс (017) 263-07-40.

E-mail: rodnaje_slova@tut.by

www.rod-slova.by

Падп. да друку 10.10.2018. Фармат 60 × 84 1/8. Папера газетная. Гарнітура «Minion Pro». Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1.

Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,16. Тыраж 936 экз. Зак. 2378.

Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва «Беларускі Дом друку»».

220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП № 02330/106 ад 30.04.2004.